

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDA TRABZON'DA KÖLELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sabiha ALTINDEĞER

EYLÜL-2017

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDA TRABZON'DA KÖLELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sabiha ALTINDEĞER

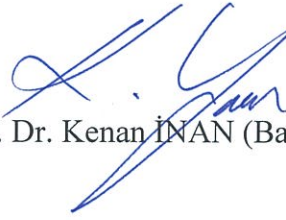
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kenan İNAN

EYLÜL-2017

TRABZON

ONAY

Sabiha ALTINDEĞER tarafından hazırlanan XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Kölelik adlı çalışma 27/10/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kenan İNAN (Başkan, Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Turan AÇIK (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Miraç TOSUN (Üye)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / ... /...

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Sabiha ALTINDEĞER

27/09/2017

ÖNSÖZ

Kölelik konusunu inceleyebileceğimiz ana kaynağın şer'iyeye sicil defterleri olmasına rağmen sicil çalışmalarında kölelik konusu bu güne dek yapılan çalışmalarda yok denecek kadar az olmuştur. Osmanlı Devleti'nde görülen kölelik uygulaması hakkında yapılan çalışmalarda da genel itibariyle köleliğin hukuki boyutu dikkate alınmış ve konu sosyal olarak genellikle İstanbul ve Bursa merkezli incelenmiştir.

Sosyal tarih açısından tam anlamıyla aydınlatılamamış bir boşluk olarak gördüğümüz kölelik konusunu hazırlamaktaki amacımız bu boşluğu bir nebze olsun doldurmaktır. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır ve verilen bilgiler gerekli görülen durumlarda harita ve tablolarla desteklenmektedir.

Bu tez konusunun belirlenmesinde ve çalışma sürecinin her aşamasında bilgilerini, tecrübelerini ve kıymetli zamanını ayırıp çalışmanın ortaya çıkmasında bana her anlamda yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Kenan İNAN'a teşekkür ediyorum. Çalışmam sırasında okumakta zorlandığım belgelerin okunmasında yardımlarını esirgemeyen ve beni motive eden hocalarım Yrd. Doç. Dr. Sebahattin USTA ve Yrd. Doç. Dr. Miraç TOSUN'a ayrıca okunamayan yer isimlerinin okunmasında ve çalışmada bulunan haritanın çiziminde bana yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALTUNBAY'a teşekkürlerimi sunarım.

Maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen babam Mehmet ALTINDEĞER'e, hayatımın her döneminde yanımda olan ve dualarını eksik etmeyen, annem Cemile ALTINDEĞER'e, ayrıca ailemin diğer üyelerine ve arkadaşım Bahar DURMUŞ'a teşekkür ederim. Son olarak burada adını zikredemediğim ama her anlamda yardımlarını gösteren hocalarıma ve arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunar ve bu çalışmanın ileride başka çalışmalara ışık olmasını dilerim.

Eylül, 2017

Sabiha ALTINDEĞER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1-10

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHİ SÜREÇTE KÖLELİK SİSTEMİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE

KÖLELİK.....	11-39
1.1. Kölelik Tarihi	11
1.1.1. Hititlerde Kölelik	12
1.1.2. Antik Yunan'da Kölelik	13
1.1.3. Roma'da Kölelik.....	15
1.1.4. Eski Türklerde Kölelik.....	17
1.1.5. Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Kölelik.....	18
1.1.6. İslamiyet Öncesi Arap Toplumunda Kölelik	19
1.1.7. İslamiyet'te Kölelik	19
1.1.8. Emevilerde ve Abbasilerde Kölelik	22
1.1.9. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kölelik.....	24
1.2. Osmanlı Devleti'nde Kölelik.....	25
1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Köle Sahibi Olmak	26
1.2.2. Köle Kaynağı Olarak Savaş Esirliği	27
1.2.3. Köle Pazarları	29
1.2.4. Esirci Taifesi	31

1.2.5. Osmanlı Devleti'nde Kölelerin Kullanım Alanları.....	33
1.2.6. Devletin İstihdam Ettiği Köleler.....	33
1.2.7. Şahıslara Ait Köleler.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

2. XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDA TRABZON'DA KÖLELİK	40-66
2.1. XVII. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Trabzon Tarihi.....	40
2.2. Trabzon'da İstihdam Edilen Köleler	45
2.3. İslam ve Osmanlı Hukukuna Göre Kölelik Uygulaması: Trabzon Örneği	50
2.3.1. Aile Hukuku Bakımından	50
2.3.1.1. Kölelerin Evlenme Hakkı.....	51
2.3.1.2. Köleden Doğan Çocuğun Statüsü	51
2.3.1.3. Boşanma Hakkı	52
2.3.2. Miras ve Borçlar Hukuku Bakımından.....	53
2.3.3. Ceza Hukuku Bakımından	56
2.3.4. Kölelerin Karşılaştıkları Sorunlarda Haklarını Aramaları.....	58
2.3.4.1. Hür Olduğunu İspat Etme Hakkı.....	58
2.3.4.2. Itakname Talebi	60
2.4. Köle Sahipliği	61
2.4.1. Erkek Sahipler.....	62
2.4.2. Kadın Sahipler	62
2.4.3. Köle Sahipliği Açısından Gayrimüslimler	63
2.4.4. Trabzon Sosyal Hayatında Toplumsal Statüye Göre Köle Sahipleri.....	64
2.4.5. Köle Sahibi Kadınların Statüleri	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TRABZON ŞER'İYYE SİCİLLERİNDE TESPİT EDİLEN KÖLE	
DAVALARININ TASNİFİ.....	67-96
3.1. Azat Davaları.....	68
3.1.1. Bir Karşılık Beklemeden (Allah Rızası İçin) Azat	80
3.1.2. Mükâtebe Usulü Azat	80
3.1.3. Tedbir Usulü Azat.....	82

3.2. Azat Anlaşmazlıkları	83
3.3. Miras ve Hibe	83
3.4. Köle Anlaşmazlığı	84
3.5. Kaçak Köle (Abd-i Abık)	85
3.6. Diğer Davalar	87
3.7. Kölelerin Ekonomik Değerleri	88
SONUÇ	97
YARARLANILAN KAYNAKLAR	103
EKLER	116
ÖZGEÇMİŞ	126

ÖZET

Geçmiş uygarlıkların neredeyse tümünde ve İslam topluluklarında da kölelik sistemi uygulanmıştır. Bu minvalde kölelik sistemi 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İslam Hukuku ile ilintili olarak Osmanlı imparatorluğunda da kendine yer bulmuştur. Şer'iyye sicilleri kölelik sistemi ve kölelerin Osmanlı toplum hayatındaki yerine dair epeyce zengin malzeme ihtiva etmektedir. Bu tezde şeri'yye sicillerine bağlı olarak XVII. yüzyılın ilk yarısında Trabzon Eyaletinde köleler çalışılmıştır. Bu tezde 1826/1827/1828/1829/1830 numaralı Trabzon Şeriyye sicilleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bu siciller Hicri 1038-1054 ve miladi 1628-1644 yılları arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde köleliğin tarihi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde 17. Yüzyılın ilk yarısında Trabzon'da köleliğin durumu üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise kölelikle ilgili kayıtlar değişik başlıklar altında gruplandırılarak belirtilen yıllar içinde kölelerin toplum hayatındaki yerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kölelik, Köle, Trabzon, Köle Hukuku, Şer'iyye Sicilleri

ABSTRACT

The slavery system had taken place almost in all past civilizations and in the Islamic communities. The slavery system was also used in the Ottoman Empire until the nineteenth century in accordance with the Islamic Law. Sharia court records have quite rich material about the slavery system and the situation of slaves in Ottoman society. In this thesis the records which involve with different aspects of slavery were studied concerning the province of Trabzon in the first half of the 17th century. In this study Trabzon Court Records *Şer'iyye Sicilleri* numbered 1826/1827/1828/1829/1830 were used as the main source. The records consist of the registers between H. 1038- 1054/ AD1628-1644. The thesis consists of three parts in the first section the historical background of the slavery system was investigated. In the second part the slavery system in the first part of the 17th century in Trabzon city was researched. In the final part the records which involve with the every aspects of slavery life in Trabzon were grouped under different headings in order to throw lights into the place of slavery in the city of Trabzon in the given dates.

Keywords: Slavery, Slave, Trabzon, Law of the Slave, Şer'iyye Sicilleri (Sharia Court Records)

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Trabzon Sicil Kayıtlarında Tespit Edilen Kölelerin Cinsiyetleri	46
2	Köle Sahiplerinin Unvan ve Lakapları	64
3	Köle Kayıtlarının Konularına Göre Tasnifi.....	68
4	Köle Azadı Kayıtları	70
5	Kölelerin Fiyatları	90
6	XVII Yüzyılın İlk Yarısında Altının Akçe Cinsinden Değeri.....	91
7	Çeşitli Avrupa Paralarının Osmanlı Parasına Göre Değeri.....	92
8	1640 Tarihli Narh Defterine Göre Hazırlanmış Fiyatlar	96

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil Nr.</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Şer'iyye Sicil Kayıtlarına Göre 1628-1644 Yıllarında Trabzon'da Mevcut Kölelerin Milliyeti.....	48
2	Şer'iyye Sicil Kayıtlarına Göre 1628 - 1644 Yıllarında Trabzon'da Mevcut Kölelerin Milliyeti ve Sayıları.....	49
3	Şer'iyye Sicil Kayıtlarına Göre 1628 - 1644 Yıllarında Trabzon'da Mevcut Olan Kölelerin Getirildikleri Ülkeler	49

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜHKD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
b.	: Bin (Oğul)
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bt.	: Bint (Kız)
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TŞS	: Trabzon Şeri'yye Sicilleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Eski çağlardan beri var olan ve gelişen kölelik sistemi XIX. yüzyılda kaldırılmaya kadar bütün uygarlıklarda kendini göstermiştir. Hiçbir uygarlık kölelik sistemini kaldırmaya yönelik hareket etmemiş, köleler üzerinden ekonomik gelir elde etme yolunu tercih etmişlerdir. “Bir olayı değerlendirirken olayın meydana geldiği dönemin şartları dikkate alınmalıdır” ilkesine dayanarak kölelik sisteminin var olduğu dönemin şartlarına göre değerlendirilmeleri gerekmektedir.

“*XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Kölelik*” isimli tezimiz 16 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Çalışmamızda ana kaynak olarak 1038-1054/1628-1644 tarihlerini içine alan beş adet Trabzon şer’iyye sicil defteri kullanılmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’ndeki kölelik sistemini dönemin mahkeme kayıtlarını ihtiva eden şer’iyye sicilleri ışığında Trabzon merkezli olarak incelemeye çalıştık. Bu çalışma genel anlamda Osmanlı Devleti’nin, bölgesel anlamda ise Trabzon’un sosyal hayatına başka bir boyut kazandıracaktır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında kölelik ile ilgili kullanılan terimler verildikten sonra kullandığımız ana kaynak olan şer’iyye sicilleri açıklanarak bugüne kadar Osmanlı Devleti’nde kölelik ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Kölelik sistemini anlayabilmek ve doğru yorumlayabilmek için buldukları bölgeler ve dönemlerin şartlarını iyi kavramak gerekmektedir. Bu yüzden ana konumuza geçmeden önce birinci bölümde, kölelik tarihi başlığı altında kısa bir açıklama yaptıktan sonra tarihi süreçte çeşitli uygarlıklardaki kölelik sistemleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin köleliğe karşı tutumu değerlendirilmiş ve İslamiyet öncesi ve sonrası Arap toplumunda köleliğin durumu hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin bir Türk İslam devleti olması hasebiyle eski Türklerde ve Anadolu Selçuklu Devletinde köleliğin uygulanış şekli ile ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra köleliğin Osmanlı Devleti’nde durumu ele alınmıştır. Osmanlı Devleti’ne gelen çeşitli seyyahların verdiği bilgilere göre köle pazarları hakkında ve

çıkarılan çeşitli fermanlar ve merkezden giden hükümler dikkate alınarak esirci taifesi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra devletin istihdam ettiği ve şahısların sahip olduğu köleler incelenmiştir. İkinci bölümde, Trabzon'daki köleler, aile hukuku, miras ve borçlar hukuku, ceza hukuku ve kölelerin hukuki hakları şeklinde, Osmanlı ve dolayısıyla İslam hukuku ele alınarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Trabzon şer'iyeye sicillerindeki rastlanan köle kayıtları tasnif edilerek kölelerin ekonomik değerleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızda "köle" tabiri metin içinde tek başına geçerse hem erkek hem de kadın köleyi ifade etmekte olup, kadın köle için cariyeye kavramı kullanıldığında ise "köle" kavramı sadece erkeği ifade etmek için kullanılmıştır.

Konu ile İlgili Terminoloji

Kadın, erkek ve çocuk ayırmaksızın, iktisadi, sosyal ve hukuki bakımdan hür insanlardan ayrılan çeşitli haklardan mahrum bırakılan, her türlü hizmette kullanılabilen ve parayla alınıp satılabilen insanlar için genel olarak "köle" tabiri kullanılmaktadır. Aynı anlamda olan çeşitli tabirler bulunmaktadır. Bir köle için kullanılan terimler erkekler için; 'esir, köle, abd, memluk, gulam', kadınlar için; 'esire, cariyeye, imâ, memluke, halayık' gibi sıralanmaktadır.¹ *Abd* kelimesinde kulluk ve itaat anlamı vardır. Kulluk ve itaat Allah'a yapıyorsa *abd* kelimesi *hür insan* denmekte olup, eğer kula itaat ediliyorsa 'köle' anlamına gelmektedir.² *Memluk*, esir veya köleler arasından seçilip özel eğitimden geçirildikten sonra hükümdarın muhafız birliğine alınan ve zamanla aristokrat bir sınıf oluşturan ücretli askerlerdir. Memlukler beyaz ırktan olup, genellikle Kafkaslardan ve Orta Asya'dan gelmektedirler.³ *Gulâm*, eski İslam devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılan köle ve esirlere denilmektedir.⁴ Osmanlılarda *gulâm*'ın çoğul şekli olan *gilmân* tabiri daha yaygın kullanılmıştır. *Gılman* kelimesinin, yaya veya atlı Kapıkulu ocakları askerlerinden Enderun, Birun gibi sarayın erkek hizmetkârlarına kadar uzanan çok yaygın bir kullanım alanı vardır.⁵ Sahibinden çocuk dünyaya getiren cariyeye *ümmü'l-veled*, sahibinin hizmetinden kaçan köleye de *abık*⁶ denilmektedir.

¹ Ehud R. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, (Çev. Hakan Erdem), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. xii-xiii.

² Muhammet Hamidullah, "Abd", **D.İ.A.**, I, İstanbul, 1988, s. 57.

³ Süleyman Kızıltoprak, "Memlük", **D.İ.A.**, XXIX, 2004, s. 87-88.

⁴ Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", **D.İ.A.**, XIV, İstanbul, 1996, s. 178.

⁵ Abdülkadir Özcan, "Gulâm (Osmanlılar)", **D.İ.A.**, XIV, İstanbul:1996, s. 184.

⁶ Abdülkadir Şener, "Âbık", **D.İ.A.**, I, İstanbul, 1988, s. 306-307.

Şer'iyeye Sicillerinin Önemi ve Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Kaynak Olarak Kullanımı

Sözlükte okumak, kaydetmek, not etmek, hükmetmek, karar vermek, sicile ve zabıta geçirmek manalarına gelen sicil kelimesi, terim olarak insanlarla ilgili bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları içeren defterler için kullanılmıştır.⁷ Kadıların verdikleri ilam, hüccet ve cezalarla görevleri gereği tuttıkları çeşitli kayıtları içeren defterlere şer'iyeye sicilleri denmektedir.⁸ Şer'iyeye sicilleri, *kadı defterleri*, *kadı sicili*, *zabt-ı vekayi* veya *şer'iyeye sicil defterleri* gibi çeşitli şekillerde de adlandırılmaktadır. Zaman zaman bunlardan Osmanlı mahkeme kayıtları veya Osmanlı mahkeme sicilleri diye de söz edilmektedir.⁹

Şer'iyeye sicillerinde kullanılan dil başlangıçtan XVI. yüzyıl sonlarına kadar Arapça iken zamanla neredeyse tamamen Türkçe olmuştur. Yine de birçok kez özellikle vakfiyeler, bazı tereke ve aile hukukuna ilişkin kayıtlar ve sicilleri tutan Kadı'nın göreve başladığını gösteren kısımlar Arapça kaleme alınmıştır. Ayrıca herhangi bir belge içinde de Arapça ibarelere rastlanmaktadır. Sicillerde kullanılan yazı çeşitleri ise, rika kırması, talik kırması, divani gibi yazılardır. Siciller tutuluş tarzlarına göre üçlü ayırım içinde değerlendirilebilirler. Hüccet, ilam gibi yalnızca bir konuya ait kayıtların bulunduğu defterler birinci ayırımı oluştururlar. *Sicill-i mahfuz* denilen bir tarafına evlenme-boşanma, alacak-verecek, alım-satım, nafaka, vakıf, hibe, cürm-cinayet gibi mahalli olaylar ve *sicill-i mahfuz defterlü* denilen öteki tarafına merkezden gelen ferman, berat, buyruldu, izinname gibi belgeleri kaydeden defterler ikinci ayırım içinde irdelenebilir. Kayıt sırasında konu hatta tarih sırasına dikkat edilmeden tutulan defterlerde üçüncü ayırımı teşkil etmektedir.¹⁰ Kadılar, hem adlî hem de idari görevler üstlendiklerinden dolayı şer'iyeye sicillerinde onların idari görevleriyle ilgili kayıtlarda bulunmaktadır. Bunlar, memur ve müderris tayini, resmi yapıların keşif ve tamir, vakıfların denetimi, vakıf binalarının kiraya verilmesi, vergi toplanması, esnaf teftişi, narh koyma gibi kayıtlardır.¹¹

⁷ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri*, I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988 s. 17.

⁸ Abdulaziz Bayındır, "Osmanlı'da Yargının İşleyişi", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, s. 432.

⁹ Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri", *TALİD*, III, (5), 2005, s. 187-188.

¹⁰ Gedikli, a.g.m., 188-189.

¹¹ Bayındır, a.g.m., s. 432.

Osmanlı tarihinin kaynakları arasında şer‘iyye sicil defterleri birinci derecede önemli bir yer tutmaktadır. Merkezle yapılan belli başlı yazışmaların, halk dileklerinin, fermanların kanunnamelerin ve şer‘i hüccetlerin geçirildiği sicil defterleri incelenmeden, imparatorluğun idari ve ictimai tarihini hakıyla meydana çıkarmak imkânsızdır denilebilir. Özellikle tek bir mıntıkaya ait ve kronolojik olarak birbirinin devamı niteliğinde olan bu sicil defterleri ele geçirildiğinde, o mıntıkanın tarihini aydınlatabilme yönünde önemli bir imkân yakalanmış demektir.¹² Osmanlı Devleti’nde şer‘iyye sicilleri XV. yüzyılın yarısından başlayarak XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki uzun bir zaman dilimi içerisinde, en azından 472 yıllık Türk tarihini, Türk iktisadını ve Türk sosyal ve hukuki hayatını yakından ilgilendirmekte ve kısaca Türk kültür ve tarihinin temel kaynaklarının başında gelmektedir.¹³

Osmanlı tarihinin her açıdan önemli kaynaklarından olan şer‘iyye sicilleri, özellikle şehir tarihi araştırmalarında çok önemli bir yer tutmaktadır. Şer‘iyye sicilleri, son zamanlarda ortaya çıkan şehir tarihleri ve imparatorluğun muhtelif bölgelerindeki mahalli hayata ait ilmi araştırmaların birinci derecede kaynağı durumundadır. Sadece Türkiye sınırları içinde kalan toprakların değil, Osmanlı Devleti’nden ayrılan ve bugün sınırlarımız dışında kalan toprakların da gerçek tarihi bu vesikalar incelendikten sonra yazılabilir. Sicillerin genel tarihe katkıları, önemli tarihi olayların, tarihi şahsiyetlerin, mahalli yer adlarının ve önemli tarihi müesseselerin bütün ayrıntılarıyla doğru olarak tespitinde oldukça önemlidir. Türk halkının aile yapısı, ticari ahlakı ve benzeri sosyal yapıyı ilgilendiren meseleleri aydınlatmakta sicillerin rolü büyüktür. Sicillerin bir diğer özelliği de harp tarihi ve askeri konularla ilgili olarak içerdiği ayrıntılı kayıtlardır. Osmanlı ordusu sefere çıktığında, hem Anadolu’ya hem de Rumeli’ye ait muhtelif konak yerlerinde, asker, erzak ve benzeri ihtiyaçların karşılanması yoluna gidilmiştir. Savaş yapılmadan önce, ordunun ihtiyacı olan gıda maddeleri, gemi, at, kürekçi, cephane gibi ihtiyaçların karşılanması için kadırlara yazılı emirler gönderilmektedir. Sicillere kaydedilen bu yazılı emirlerin içinde, savaşın kime ve hangi sebeple açıldığı açıklanır ve konuyla ilgili şeyhülislamın fetvası hatırlatılarak halkın savaşın zaruretini inanmaları sağlanmaktadır.¹⁴

¹² Halil İnalcık, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, *AÜDTCF Dergisi*, I, (2), Ankara, 1943, s. 89.

¹³ Akgündüz, *Şer‘iyye Sicilleri*, s. 11.

¹⁴ Akgündüz, *Şer‘iyye Sicilleri*, s. 12-18.

Şer'iyye sicillerinin genel tarihe katkıları yanında en önemli özelliği olarak, mahalli tarih için taşıdıkları değerleri ön plana çıkılmaktadır. Mahalli tarih, genel tarihin ayrıntısı olması nedeniyle, onu bütünleyici bir özellik taşımaktadır. Bugün birçoğunun adları değişmiş, bazıları ekonomik olarak gelişmiş ya da gerilemiş veya terkedilmiş olmalarına rağmen eskiden meskûn olan veya olmayan yerleri bildirmeleri dolayısıyla şehir, kaza, mahalle, köy, mezra, aşiret ve cemaat isimlerini içermesi bakımından siciller, iskân tarihi için çok değerli kaynaklardır.¹⁵

Şer'iyye sicilleri, bölge ve şehirlerin sosyal yapısının monografik olarak araştırılabilmesi için vazgeçilmez özgün kaynaklardır. Bunlar sadece Osmanlı kanunlarının uygulanmasını değil, gündelik hayatın, sosyal ve siyasal müesseselerini yansıtabilme özelliğine sahiptirler. Siciller içindeki bilgi zenginliği ve çeşitliliği ile Osmanlı dönemi şehirlerini sosyal ve kültürel açıdan araştıranlar için çok fazla malzemeye sahiptir. Herhangi bir bölgede yaşayan insanların aile yapılarını, evlilik geleneklerini, çocuk sayılarını, zengin-fakir, Müslim ve gayrimüslim ailelerin sosyal özelliklerini ayrı ayrı sicillere bakarak tespit etmek mümkündür. Etnografik ve kültür açısından bakıldığında toplulukların nasıl yaşadıkları, ne tür evlerde oturdukları, nasıl giyindikleri, ne ile beslendikleri gibi birçok soruya sicillerdeki kayıtlara dayanarak cevap bulunabilir.¹⁶

Köklü bir geçmişe ve zengin bir kültüre sahip olan Trabzon şehri hakkında şer'iyye sicilleri kaynaklı yapılan çalışmalar, incelediğimiz şehri tanımak açısından oldukça önemlidir. Trabzon şer'iyye sicillerinden faydalanarak geniş çaplı akademik çalışma yapanların başında Prof. Dr. Kenan İnan gelmektedir. İnan tarafından 1998 yılında kaleme alınan *Kadı Sicillerine Göre Trabzon'un Fiziki Yapısı (1643-1956)*¹⁷ başlıklı makalede, Trabzon'un fethinden yaklaşık iki yüzyıl sonra şehrin klasik Türk-Osmanlı kent anlayışı çerçevesinde fiziki dokusu değerlendirilerek, tasvir edilmiştir. Trabzon özelinde bu anlamda ilk olma vasfı taşıyan çalışmada ayrıca şehirdeki ticari, dini ve sosyal müesseselerden bahsedilmiş ve Trabzon'daki mahalle isimleri verilerek, Müslüman ve

¹⁵ Kenan Ziya Taş, "Arşiv Malzemesi Olarak Şer'iyye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", **T.C. Başbakanlık I. Milli Şûrası Tebliğler-Tartışmalar 20-21 Nisan**, Ankara, 1998, s. 179.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayri Erten, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'iyye Sicillerinin Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (10), Konya, 2000, s. 531-546.

¹⁷ Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)", **Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies**, XVIII, İstanbul, 1998, s. 161-186

gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları kaydedilmiştir. 1999 yılında hazırlanan *1831 Nolu Şer'iyeye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları*¹⁸ başlıklı makalede ise yazar 1831 numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde bulunan 175 adet mülk satışı kaydını değerlendirmiştir. Bu kayıtların ihtiva ettiği; Müslüman-zimmî, kadın-erkek, askeri-reaya vb. toplumun bütün katmanları tarafından gerçekleştirilmiş mülk transferleri üzerinden toplum hayatına ışık tutulmuştur. Yine 1999 yılında kaleme alınan *Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri*¹⁹ başlıklı makalede, sicillere yansımış 231 adet borç-alacak meselesi münasebetleriyle ilgili kayıtlar derlenerek incelenmiştir. İnan tarafından 2004 yılında hazırlanan *Kadı Sicillerine Göre Akçaabat'ta Mülk Satışları*²⁰ başlıklı makale ise Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kırsal tarih çalışmalarının yapılabilişliğini ve bu hususta kadı sicillerinin zenginliğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Söz konusu makalede 1648-1656 yılları arasında şer'iyeye sicillerine yansımış Trabzon'un Akçaabat Nahiyesi'ne ait köylerindeki mülk alım ve satımları incelenmiştir. Bu şekilde İnan, Trabzon kırsalında mülk satışlarının hukuki, ekonomik alt yapısı ve her anlamda içeriğine eğilerek, kırsal hayata dair mülk satışları ekseninde önemli bilgiler sunmuştur. Kenan İnan tarafından yapılmış bu çalışmalar ve bunlar dışında Trabzon merkezli hazırlanmış diğer çalışmalar²¹ yine Kenan İnan tarafından *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat* isimli kitap da toplanmıştır.²² Sicillere dayanarak Kayseri ve Trabzon üzerine araştırmalar yapan Ronald Jennings XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın ilk yarısına dair Trabzon şehri hakkında yaptığı çalışmalarda bizlere önemli bilgiler sunmaktadır.²³

¹⁸ Kenan İnan, "1831 Nolu Şer'iyeye Siciline Göre 17. Yüzyılda Trabzon'da Mülk Satışı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (120), İstanbul, 1999, s. 103-124

¹⁹ Kenan İnan, "Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri", **İslamiyat**, II, (4), Ankara, 1999, s. 91-109

²⁰ Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Akçaabat'ta Mülk Satışları", **Akçaabat Yazıları I**, ed. Fethi Gedikli, İstanbul, 2004, s. 105-115.

²¹ Kenan İnan, "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", **OTAM**, (7), 1996, s. 119-133; "Trabzon Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)", **Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, İzmir, 1999, s. 295-309; "Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Esnafları ve Faaliyetleri", **İÜEF ve İEOB İşbirliği ile Osmanlı Öncesi, Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Esnaf ve Ekonomi Semineri, 9-10 Mayıs 2002, Bildiriler**, II, İstanbul, 2003, s. 257-277;; "Kadı Sicillerine Göre Trabzon'da Beşlü Taifesi (1648-1658)", **XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül Kongreye Sunan Bildiriler**, II, Ankara, 2005, s. 397-411.

²² Kenan İnan, **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

²³ Ronald Jennings, "Pious Foundation in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XXXIII, 1990, s. 271-336; "Plague in Trabzon and Reactions to it According to Local Judicial Registers", **Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze**, ed.: Heath Lowry-Donald Quatert, The Isis Press, İstanbul: 1993, s. 27-36; "The Society and Economy of Maçukain the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640",

Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Trabzon Şer'iyye Sicilleri kaynaklı yapılmış yüksek lisans ve doktora düzeyinde pek çok çalışma mevcuttur. Ali Çolak tarafından 1997 yılında hazırlanan *1868 Nolu Trabzon Şer'iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1703-1705)* başlıklı yüksek lisans tezinde, 1703-1705 yıllarında Trabzon'un sosyal ve ekonomik durumunu şer'iyye sicilleri ışığında incelenmiştir.²⁴ Miraç Tosun tarafından 2005 yılında tamamlanan *Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları (1148-1735/1153-1741)* adlı yüksek lisans tezinde, 1901, 1902, 1903, 1904 numaralı Trabzon Şer'iyye Sicillerinde kayıtlı mülk satışı belgeleri incelenmiştir. Burada, Trabzon kentinde toplumsal statü, fiyatlar ve mülklerin özellikleri bakımlarından satışlar incelenmiş ve Trabzon tarihinin belli bir kısmı, mülk satışları cephesinden eğilerek işlenmeye çalışılmıştır.²⁵ Turan Açık'ın 2007 yılında hazırladığı *Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1160-1170/1747-1757* adlı yüksek lisans tezinde de 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921 ve 1922 numaralı Trabzon şer'iyye sicillerindeki mülk satış kayıtları incelemiştir. Söz konusu tezde, mülk satışı kayıtları sahip oldukları diplomatik hususiyetler vasıtasıyla, tek başlarına ifade ettikleri anlamların yanında toplu olarak değerlendirilerek, Trabzon'un sosyal durumu hakkında tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca ekonomik yapıya dair değerlendirmeler yapılarak sosyal veriler ile bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.²⁶ Yine Turan Açık tarafından 2012 yılında tamamlanan *Gelenek ve Modernlik Arasında bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset* başlıklı doktora tezinde, şer'iyye sicilleri sosyo-politik perspektiften incelenmiştir. Ayrıca fıkıh ve toplum, fıkıh ve siyaset arasındaki ilişkiye dayanarak, şer'iyye sicillerini doğrudan sosyo-politiğin algılanabileceği bir kaynak olarak ortaya koymaktadır.²⁷ Trabzon'da şer'iyye sicillerini inceleyerek yapılan çalışmalar genel olarak sosyo-ekonomik tarih açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Turan Açık, doktora tezinde bu duruma farklı bir bakış açısı getirerek sicilleri politik açıdan değerlendirmiştir. Cevdet Kırpık 1998 yılında hazırladığı *1830*

Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society, Antony Bryer-Heath Lowry (Ed.), Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1986, s. 129-154.

²⁴ Ali Çolak, *1868 Nolu Trabzon Şer'iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

²⁵ Miraç Tosun, *Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları (1148-1735/1153-1741)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

²⁶ Turan Açık, *Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları (1160-1170/1747-1757)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

²⁷ Turan Açık, *Gelenek ve Modernlik arasında bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

*Numaralı Trabzon Şer'iyeye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1643-1644)*²⁸ adlı yüksek lisans tezinde, Fatma Pehlivan 2000 yılında hazırladığı *1849 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Trabzon Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1676-1677)* isimli yüksek lisans tezinde şer'iyeye sicillerinden faydalanarak Trabzon'un sosyal ve ekonomik hayatını değerlendirmişlerdir. Sebahattin Usta'nın 2003 yılında hazırladığı *Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri (1693-1700)*²⁹ adlı yüksek lisans tezi ve 2014 yılında hazırladığı *Osmanlı Devleti'nde Vakıflar*³⁰ isimli doktora tezi, Yücel Dursun'un 2009 yılında hazırladığı *Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1171-1182/1758-1769* adlı yüksek lisans tezi ve *Trabzon Eyaleti'nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği*³¹ isimli doktora tezi, Trabzon'da Şer'iyeye sicilleri kullanılarak hazırlanan çalışmalar arasındadır.

Osmanlı Devleti'nde Kölelik Üzerine Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

Osmanlı Devleti'nde kölelik ile alakalı çok fazla kaynak veya araştırma eser olmamakla birlikte bu konu son dönemlerde yapılan çalışmalar ile önem kazanmaya başlamıştır. Bu konuyla ilgili hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler ve az sayıda da olsa kitaba sahip bulunmaktayız.

Hasan Tahsin Fendoğlu *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*³² isimli kitabında kölelik ve cariyelik meselelerini hukuki yönden incelemiştir. Ahmet Akgündüz'ün *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* adlı eserinde, kölelik ve cariyelik müesseseleri İslam ve Osmanlı hukukuna göre değerlendirilmiştir. Özellikle harem konusunda yanlış bilinen ve çarpıtılan meseleleri hukuki boyutuyla gözler önüne sermek amacıyla yazıldığı belirtilmektedir.³³ Nihat Engin'in *Osmanlı Devletinde Kölelik*, Hakan Erdem'in *Osmanlı'da Köleliğin Sonu*" ve

²⁸ Cevdet Kırpık, **1830 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1643-1644)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

²⁹ Sebahittin Usta, **Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003.

³⁰ Sebahittin Usta, **Trabzon'da Vakıflar 1550-1650**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2014.

³¹ Yücel Dursun, **Trabzon Eyaleti'nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

³² Hasan Tahsin Fendoğlu, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

³³ Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul 2000.

Ömer Şen'in "*Osmanlı'da Köle Olma*"³⁴ isimli eserleri de Türkiye'de bu konu üzerine yazılmış kitaplardır.

İzzet Sak 1987 tarihinde hazırlamış olduğu *16. ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi* isimli yüksek lisans tezinde Konya şer'iyye sicillerinden yararlanarak Konya'daki köleleri incelemiştir.³⁵ Sak, bu çalışmasını daha sonra genişletmiş ve *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)* isimli doktora tezini hazırlamıştır. Bu çalışmada Konya, Isparta, Gaziantep, Trabzon ve Bor şer'iyye sicillerinden faydalanılarak kölelik konusu incelenmiştir.³⁶ Efkân Uzun'un *XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik*³⁷, Sibel Bağatur'un *Osmanlı'da Kölelik*³⁸, başlıkları altında hazırlanmış yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Öncelikle, Ömer Lütfi Barkan'ın *Türkiye'de Servaj Var mı idi?* makalesinde ilk defa Osmanlı Devleti'nde toprağa bağlı kölelerin hukuki, iktisadi ve toplumsal yönleri incelenmiş ve bu insanların, o dönemdeki durumları gözler önüne serilmiştir.³⁹ Halil Sahillioğlu'nun, *Onbeşinci Yüzyıl sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler*⁴⁰, Bülent Tahiroğlu *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*⁴¹, İsmail Parlatır *Türk Sosyal Hayatında Kölelik*⁴², Halil İncalcık *Servile Labor in the Ottoman Empire*⁴³, Nurullah Gür *Köle Ticareti ve Ekonomik Gelişme*⁴⁴, Rahmi Deniz Özbay *Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeginin İstihdamı ve Mukatebe Yöntemi*⁴⁵, M. Fatih

³⁴ Ömer Şen, **Osmanlı'da Köle Olmak, Kapı Yayınları**, İstanbul: 2007.

³⁵ İzzet Sak, **16. ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.

³⁶ İzzet Sak, **Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

³⁷ Efkân Uzun, **XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

³⁸ Sibel Bağatur, **Osmanlı'da Kölelik**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

³⁹ Ömer Lütfü Barkan, "Türkiye'de Servaj Var mı idi?", **Belleten**, c. XX, sy. 78, 1956, s. 237-246.

⁴⁰ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", **Atatürk Konferansları 1975-1976**, Ankara, 1983, s.217-229.

⁴¹ Bülent Tahiroğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV, (1-4), 1979-1981, s. 649-676.

⁴² İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", **Belleten**, XLVII, (187), 1983, s. 805-829. Parlatır daha sonra "Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı" isimli bir makale daha yayınlamıştır. İsmail Parlatır, Osmanlı "Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı", **AÜDTCF Dergisi**, 31, (1-2), 1987, s. 397-415.

⁴³ Halil İncalcık, "Servile Labor in the Ottoman Empire" **Studies in Ottoman Social and Economic History**, London: 1985, s. 25-52.

⁴⁴ Nurullah Gür, "Köle Ticareti ve Ekonomik Gelişme", **International Review of Economics and Management**, II, (2), 2014, s. 49-62.

⁴⁵ Rahmi Deniz Özbay, "Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeginin İstihdamı ve Mukatebe Yöntemi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVII, (1), 2009, s. 148-163.

Çalışır *A Survey of Scholarship on Ottoman Slavery*⁴⁶ gibi çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleler de bulunmaktadır. S. Faroqhi *16. Yüzyılda Üsküdar'da Kölelerin Karşılaştığı Sıkıntılar ve Zorluklar*⁴⁷, Ali İhsan Karataş *Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış*⁴⁸, Mustafa Akkaya *XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması*⁴⁹, Ekrem Tak *1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler*⁵⁰, Şeri'yye sicilleri ışığında yapılmış çalışmalardır.

Ayrıca yabancı yazarlardan da Osmanlı Devleti'nde kölelik ile ilgili çalışma yapanlar vardır. Ehud R. Toledano *Osmanlı Köle Ticareti* isimli eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nda köle ticaretini ele almış, bu ticaretin 19. Yüzyılda bastırılışı ve yasaklanması üzerinde durmuştur. Alan Fisher, *The Sale of Slaves in The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations*⁵¹ isimli makalesinde köle pazarları ve bu pazarlar hakkında bilgi veren çeşitli seyyahlar hakkında bilgi vermiştir. Shawn Christian Broyles *Slavery and The Ottoman-Crimean Khanate Connection*⁵² adlı yüksek lisans tezi ve Yvonne J. Seng *Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul*⁵³ isimli bir makale bulunmaktadır.

⁴⁶ M. Fatih Çalışır, "A Survey of Scholarship on Ottoman Slavery", **Tarih Okulu**, (2), 2009, s. 1-12.

⁴⁷ Suraiya Faroqhi, "16. Yüzyılda Üsküdar'da Kölelerin Karşılaştığı Sıkıntılar ve Zorluklar", **Osmanlı İmparatorluğunda Yollara Düşenler**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s. 206-223

⁴⁸ Ali İhsan Karataş, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", **İSTEM**, V, (9), 2007, s. 137-164.

⁴⁹ Mustafa Akkaya, "XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XIV, (25), 2011, s. 204-217.

⁵⁰ Ekrem Tak, "1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler", **Üsküdar Sempozyumu II**, I, 12-13 Mart 2004, s. 19-28.

⁵¹ Alan Fisher, "The Sale of Slaves in The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, VI, 1978, s. 149-174.

⁵² Shawn Christian Broyles, **Slavery and The Ottoman-Crimean Khanate Connection**, Bachelor of Arts in History Oklahoma State University Master Thesis, 2014.

⁵³ Yvonne J. Seng, "Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XXXIX, (2), 1996, s. 136-169.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHİ SÜREÇTE KÖLELİK SİSTEMİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE KÖLELİK

1.1. Kölelik Tarihi

Kölelik, binlerce yıllık geçmişe sahip olan, eski bir gelenek ve kökleşmiş bir kurumdur. Arkeolojik kaynaklar bu kurumun köklerinin M.Ö. IV. binlere kadar gittiğini göstermektedir. Mısır'da elleri arkalarına bağlı olarak yapılmış küçük tutsak heykeller buna kanıt olarak gösterilmektedir.⁵⁴ Kölelik kavramının geçtiği ilk yazılı kaynak Sümer yazılı kaynaklarıdır. Burada 'Luhur-Sag' erkek köle, 'Salhur-Sag' kadın köle anlamında yazılmıştır. Sümer dilinde 'sag' kelimesi dağ anlamına gelmektedir. Sümerlerde köle olarak alınan ya da ele geçirilen insanlar muhtemelen dağ bölgesi kavimlerinden gelmiş ya da getirilmiş oldukları için bu ismi almışlardır.⁵⁵

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle birlikte üretimin başlaması, gelişmesi ve gelişen yaşam koşullarına bağlı olarak nüfusun artmasıyla, doğal kaynaklara ve yeni üretim alanlarına olan ihtiyaç da artmıştır. Bu doğal kaynakların belirlenmesi ve toplanması, yeni tarım alanlarının açılması, büyüyen ve gelişen ekonomi, kas gücü ihtiyacını da beraberinde getirmiştir.⁵⁶ Böylelikle zaten var olan kölelik, elde etme kaynaklarının da çoğalmasıyla birlikte gelişmeye ve kurumsallaşmaya başlamıştır.

Doğuda ve batıdaki hemen hemen bütün ilkçağ uygarlıkları, köleci üretim şekliyle biçimlenen uygarlıklardır.⁵⁷ Kölelik nedenleri tüm medeniyetlerde hemen hemen aynı olmuştur. Bunların başında savaşta elde edilen esirler gelmektedir. İki devlet arasındaki

⁵⁴ V. Diakov-S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi I: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, (Çev. Ö. İnce), Ankara: Yordam Yayınları, 2010, s. 131.

⁵⁵ Füzüzan Kinal, **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara: AÜDTCF Yayınları, 1983, s. 152.

⁵⁶ Maurice Lengelle, **Kölelik**, (Çev. Emine Su), Paris, 1993, s. 58-60.

⁵⁷ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006, s. 17.

savaşta galip taraf mağlup tarafın askerlerini ve halkını esir olarak alıp kullanabilirlerdi ya da satabilirlerdi. Savaş esirliği dışında, doğum, fakirlik, borç, korsanlık, ailesi tarafından satılma gibi nedenler de kölelik kurumunu beslemiştir. Kölelik tarihinin ve bu kurumun gelişmesini daha iyi açıklamak için bazı uygarlıklardaki kölelik uygulamalarına yer vermemiz gerekmektedir. Bunun için, Hititler, Antik Yunan ve Roma gibi eski ve önemli uygarlıklarda, İslamiyet’i kabulünden önce ve sonra Türklerde ve ayrıca İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki kölelik uygulamalarını açıklamayı uygun görmekteyiz.

1.1.1. Hititlerde Kölelik

Hitit kanunlarında köleler sosyal bir sınıf olarak ele alınmış ve kanunun pek çok maddesinde konu olmuşlardır. Köleler Hitit kanunlarının mülkiyete ait maddeleri arasında yer almaktadır. Hititlerin kölelere iyi davrandıkları, tutsaklara işkence yapmadıkları bilinmektedir. Kölelere kısmi mülkiyet, miras ve evlenme gibi haklar verilmiştir.⁵⁸

Hititlerde köleler toplumun en alt tabakasını oluşturmaktadır ve köleleri savaş tutsakları ve halk arasında yaşayan hizmetçiler olarak ikiye ayırmak mümkündür.⁵⁹ Savaş esirleri (Hititçe karşılığı NAM.RA) direkt olarak kralın kontrolü altındadırlar ve kral tarafından işçi olarak tapınaklarda ya da tarım arazilerinde çalıştırılmaktadırlar. Ancak kesinlikle bir kişinin egemenliği altına giremezler ve çalışmak üzere gönderildikleri yeri terk edemezler. Böylece Hitit toplumunun sosyal ve ekonomik yapısını güçlendirmekle birlikte gerekli görüldüğü takdirde sınır boylarını güçlendirmek için de kullanılmışlardır. Savaş esirlerine karşı uyguladıkları bu politikanın amacı yenilmiş devletlerin ahalisini yurtlarından uzaklaştırıp kendi ülkelerinin başka bir kısmına yerleştirerek bir yandan yenilen düşman devletin gücünü daha da zayıflatmak diğer yandan kendi devletlerinin ekonomisi için iş gücü kazanmak olabilir.⁶⁰ Yani savaş esirleri için tam olarak köle de hür de diyemeyiz.

⁵⁸ Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXXVIII (1), 1981, s. 85-86.

⁵⁹ Sezer Seçer Fidan, “Hitit Sosyal Sınıfları İçinde Hür İnsanlar ve Köleler”, (**Tematik Arkeoloji Serisi**) **TAS II**, 2015, s. 227.

⁶⁰ Sedat Alp, “Hititlerde Sosyal Sınıf Nam.ra’lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı”, **Bellekten**, XIII (50), Ankara: TTK Basımevi, 1949, s. 251-253.

Hitit kanunları kölelerin hür insanlarla evlenmelerine izin vermiştir ama bu durumun kölenin efendisi tarafından onaylanması gerekmektedir. Evlenecek erkeğin köle de olsa evleneceği hür kızın ailesine başlık parası ödemesi gerekmektedir.⁶¹ Köle ile evlenen hür bir kadının statüsünde bir değişiklik olmazdı. Ancak en alt kademedeki kölelerle evlenen hür kadınlar bir süre sonra hürriyetlerini kaybederlerdi.⁶² Ayrıca köle ile evlenen bir kadının çocukları esirlik alameti olarak bir kemer takmaya mecburdu.⁶³

Hitit ceza kanunlarının diğer uygarlıklardakine oranla kölelere karşı daha insani ve yumuşak olduğu görülmektedir. Suçlu köleye, aynı suçu işleyen hür birine verilen cezanın yarısı verilmektedir. Bu durum, kanun koyucunun kölelere karşı objektif olamama kaygısı ile veya kölenin ödeme gücünün az olmasıyla açıklanabilir. Ancak ağır suç işleyen hürlerle bedeni ceza verilmezken kölelere vücut bütünlüğünü bozucu cezalar verilebilmektedir.⁶⁴

1.1.2. Antik Yunan'da Kölelik

Antik Yunan'da kölelik en başlarda yaygın olmamıştır. Kölelere sadece en zengin cemaatler sahip olmakla birlikte kölelerin sayısı da oldukça az ve hatta bazen köleleri diğer insanlardan ayırt etmek zor olmuştur. Homeros döneminde köleler aralıklı olarak savaşlarda tutsak edilerek elde edilmiştir. Köle yakalama amacıyla bir yere akın yapılmamıştır, borç nedeniyle köleleştirme ya da kendi kendine satış yapma örneği yoktur.⁶⁵

Homeros, şiirlerinde kölelere sahiplerinin son derece ılımlı ve nazik davrandıklarını ve kölelerin genel olarak sadık ve adanmış olduklarını belirtmiştir. Bu tür örnekler köleyle efendisinin bireysel karakterlerine bağlıdır. Yasal açıdan efendi kölesi üzerinde tam ve keyfi bir kontrol sağlamıştır. Kadın köleler evde çalışıp daha ağır işlerde veya açık havada görev yapmamışlardır. Eski Yunanda tarım köleliği azdır ve köleler daha çok el sanatları endüstrisinde ve madenlerde çalıştırılmışlardır. Zaman geçtikçe köleliği belirleyen nedenler köleden doğma, savaşta tutsak olma, kaçırma ya da birinin ekonomik durumunun

⁶¹ Fidan, a.g.m., s. 230.

⁶² Sedat Alp, "Hitit Kanunları Hakkında", *DTCFD*, (5), Ankara, 1947, s. 478.

⁶³ Füzûzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi, 1962, s. 161.

⁶⁴ Alp, "Hitit Kanunları Hakkında", s. 477.

⁶⁵ William Westermann, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1984, s. 1-2.

değişmesiyle olmuştur. Köle emeğine olan ihtiyaç nüfusun ve savaşların artmasıyla çoğalmıştır.⁶⁶ Antik kaynaklar, Yunan kent devletlerinin gelişmesi ile kölelik müessesesinin yaygınlaşması doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Pers savaşlarıyla beraber giderek güçlenen Atina'nın, klasik dönemle birlikte (M.Ö. V. yüzyıl) köleci bir toplum haline geldiği düşünülmektedir.⁶⁷

Antik Yunanda köleler tüm haklardan yoksundu. Hukuk açısından şahıs değil sahibinin malıydı. Efendi köleye sınırsız ceza vermek ve onu terbiye etmek hakkına sahipti. Efendi köleye işkence edebilir, haklı nedenlerle onu öldürebilirdi.⁶⁸ Antik Yunanda hür Yunan vatandaşının nüfusu köle nüfusundan azdı. Bu bağlamda Yunan uygarlığının, köle emeğine dayanmakta olduğunu⁶⁹ söyleyebiliriz.⁷⁰

Son olarak Antik Yunan Filozoflarından Platon ve Aristoteles'in düşünceleri, kölelik sistemine, "acımasız" ama kimilerine göre "haklı" bir bakış açısı getirmekle birlikte, Yunan hayatında kölelerin ne kadar yer aldıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Platon'a göre; koyunların, çobanın himayesi olmadan ya da çocukların, anne babanın himayesi olmadan yaşayamamaları gibi, köleler de efendilerinin himayesi olmadan yalnız başlarına yaşamaya bırakılamazlar. Kölelerin isyan etmemeleri ve kolayca boyun eğmeleri isteniyorsa, aynı ülke halkından olmamaları ve aynı dili konuşmamaları gerekir. Köleleri hakkınca cezalandırmak ve özgür kişilere yapıldığı gibi onları uyarılarla şımartmamak gerekir. Köleye yönetilen her söz bir buyruk olmalı, ne erkek ne de kadın köleyle hiçbir zaman şakalaşamamalı, birçok kişi kölelerini şımartarak hem onları yönetilmesi zor kişiler yapar hem de kendilerini yönetemeyecek duruma sokarlar.⁷¹

⁶⁶ Westermann, a.g.e., s. 2-8.

⁶⁷ Osman Emir, "Grek Kolonizasyon Döneminde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (10), Trabzon: Serander Yayınları, 2011, s. 13.

⁶⁸ Bozkurt, a.g.m., s. 89. Alaeddin Şenel Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne adlı eserinde, Yunanlıların üretim düzeninin bir eseri olarak Yunan kölelerin hayat koşullarının çok sert olmadığını belirtmiştir. Sadece madenlerde çalışan köleler için bu geçerli değildir, onlara insanlık dışı bir sertlikte çalıştırmaktan kaçınmamışlardır. Alaeddin Şenel, **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970, s. 273.

⁶⁹ Yunan Uygarlığının köle emeğine dayanıp dayanmaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. I. Finley, "Was Greek Civilization Based on Slave Labour?", **Historia**, (8), 1959, s. 145-164.

⁷⁰ Şenel, a.g.e., s. 275.

⁷¹ Platon, **Yasalar**, (Çev. Candan Şentuna-Saffet Babür), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 246-248.

Aristoteles'e göre; doğa gereği kendine değil, ama bir başkasına ait olan kişi doğası gereği köledir, insan da olsa mülkün bir parçası olan kişi başkasına aittir. Efendinin köle üzerindeki otoritesi mutlaklıdır. Bazı insanlar kendilerini ancak başkalarının zekâsıyla yönetirmeye yetecek kadar zekâyâ sahip bulunmaktadır. Gereken şeyleri zekâsıyla önceden görebilen bir kimse doğaca yönetici ve efendidir, beden gücüyle bunları yapabilen bir kimse doğaca köledir. Bundan dolayı efendiyle köleyi birleştiren bir çıkar vardır. İşleri bedenlerinin kullanımından ibaret olan ve kendilerinden daha iyi bir şey beklenemeyecek olan kişiler doğadan köledir.⁷² Aristoteles'in köleler hakkındaki bu tutumunun Antik Yunandaki kölelerin çoğunun barbar olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.⁷³

1.1.3. Roma'da Kölelik

Kölelik müessesesinin Eskiçağın iktisadi ve sosyal sisteminin temelini oluşturduğu gibi Roma'da da bu durum değişmemiştir. Roma hukukunda insanlar hür ve köle olarak ikiye ayrılmıştır. Roma'da bir aile koca, karısı, çocuklar, torunlar, köleler ve aile reisinin himayesine sığınmış yandaşmalardan oluşurdu.⁷⁴ Köleliğin başlıca nedenleri, köle olarak doğma, savaş tutsaklığı, ağır bir suçun karşılığında ceza olarak ve borçluluk olmuştur. Roma'da tarım alanı, maden ocaklarının işletilmesi, demircilik, marangozluk vb. işler, gemicilik ve ticaret hayatının büyük bir kısmı, kölelerin çalışmasına dayanmaktaydı. Kölelik hukuki bir müessese olarak, ücretsiz emek sağlamış oluyordu. Beden çalışması, hür Roma vatandaşına yakışan faaliyetler olmadığı için kölelere ait bir çalışma türü olarak kabul edilmiştir.⁷⁵

Roma'da da diğer uygarlıklarda olduğu gibi başlangıçta köle kullanımı azdır. Daha sonra devletin güçlenmesi ve genişlemesiyle birlikte kölelik kurumu gelişmeye başlamıştır. Köleler mal statüsünde oldukları için, şahıs olarak kabul edilmezdi ve bu yüzden onlar hak sahibi olamaz, borç altına giremez, miras bırakamazdı. Ayrıca Roma'da hür bir erkek ile köle kadının evlenmesi yasal sayılmadığı için çocuk köle olarak doğmuş, ancak köle bir

⁷² Aristoteles, a.g.e., s. 8-13.

⁷³ Gaetano Mosca, **Siyasi Doktrinler Tarihi (Eski Çağlardan Günümüze Kadar)**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul: Varlık Yayınları, 1963, s. 43.

⁷⁴ Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 191.

⁷⁵ Karoly Visky, "Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler (1)", (Çev. Bülent Tahiroğlu), **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XL (1-4), 1974, s. 659-690.

erkek ile hür bir kadından doğan çocuk hür kabul edilmiştir. Yani çocuğun hür ya da kölelik durumunu anne belirlemiştir.⁷⁶

Roma'da hem cumhuriyetin kuruluşuna hem de Hristiyanlığın ortaya çıkışına kadar köle azat etmek çok yaygın değildir. Savaşlarla beraber kölelerin sayısı çoğaldıkça, yetenekleriyle kendilerini gösteren kölelere özgürlüklerini verip azat etmek de o derecede artmış ve böylece yavaş yavaş bir azatlılar tabakası meydana gelmeye başlamıştır. Bu azatlılar eski efendilerine bir şekilde bağlı kalmışlar ve kendi işlerinin kazancının bir miktarını onlara vermişlerdir. Roma'da zanaatkârların ve küçük işçilerin çoğu azatlılardan oluşmaktaydı. Azatlıların sayısı zamanla çok büyüdüğünden ve köle azat etmek keyfi bir hal aldığından dolayı bir kanunla azat etmeği düzene sokmak zorunlu hale gelmişti.⁷⁷

Finley, Antik Çağdaki köleleri, “bağımlı veya gönülsüz işgücü” olarak adlandırmaktadır. Bunun nedeni genellikle uzun bir süre için ya da bir hayat boyu, doğumla, borçlanmayla, savaşlarda yakalanma yoluyla ya da herhangi başka bir durumla elde edilmiş olmaları sebebiyle, kanun veya gelenek, otomatik olarak kendisinin bağımsızlığı seçmesine ve bunun için harekete geçmesine karşı bazı önlemler aldığından dolayıdır. Ona göre eski dönem Helen ve Roma tarihinde kölelik önemli bir şey değil, borçlanma nedeniyle birilerine bağımlılık, yanaşmalık ya da alışılmış bağımlı işçilik gibi bir şeydir.⁷⁸ Hem Yunanlılar hem de Romalılar, özgür insanla köleyi birbirinden belirgin bir şekilde ayıracak yasal düzenlemeler yapmış ve uygulamışlardır. Örneğin Romalılara göre kölelik insanlığın ortak bir uygulamasıdır ve insan için iki şey söz konusudur; kölelik ya da özgürlük. Yasaların kişiler arasında yaptığı temel ayrıma göre bir insan ya özgür ya da köledir. Roma yasalarına göre kölelik kişinin diğer bir kişiye sahip olmasını sağlayan bir kurumdur.⁷⁹

⁷⁶ Özlem Söğütlü Erişgin, “Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun Hukuksal Yazgısı Hakkında”, *AÜHFD*, LXI, (4), 2012, s. 1407-1436.

⁷⁷ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi (Cumhuriyet)*, I, Ankara: TTK Basımevi, 2011, s. 173.

⁷⁸ M. I. Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, çev. Hatice Palaz Erdemir, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, s. 70-71.

⁷⁹ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik (Eski Yunan ve Roma)*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990, s. 15-16.

1.1.4. Eski Türklerde Kölelik

Eski Türk uygarlıklarında da kölelik⁸⁰ vardır ancak bu uygarlıklar göçebe oldukları için kölelik sistemi daha farklı olmuştur. Gerçek anlamda kurumsallaşmış bir kölelik ya da her türlü haklardan mahrum kölelerden ziyade, savaşta yenilen toplumların siyasi veya medeni haklarının kaybedilmesi söz konusudur ve daha çok “esirlik” olarak ifade edilmek istenmiştir.⁸¹ İlk Türk devletlerinde şahıs köleliğinden ziyade kabile köleliğine rastlanmaktadır.⁸² Türkler, savaşlarda esir edilen yabancı milletlere mensup şahısları köle olarak kullanmışlardır. Kölelerin ekonomik önemi fazla olmadığı için, bu kölelerden tarlada çalışmak ve çobanlık etmek gibi hizmetler beklenmiştir.⁸³

Hunlar savaşlarda tutsak aldıkları zaman hükümdar, esiri tutsak alan kişiye bir bardak şarap verirse elde ettiği esir ona hediye edilerek kölesi haline getirilirdi. Buradaki şarap, tutsak üzerindeki mülkiyet hakkının hükümdar tarafından tanınmasının bir sembolüdür.⁸⁴ Boyuna sicim takmak eski oğuzlarda esaret ve kulluk sembolü sayılmıştır.⁸⁵ Göktürk metinlerinde kul ve küng (cariye) sözcüklerine sık sık rastlanmaktadır.⁸⁶ Uygurlarda efendinin kölesi üzerinde mutlak hakları vardır. Köleyi miras bırakabilir ve satabilirdi. Köle efendisinin izniyle evlenebilir, gerektiğinde mahkemeye müracaat edebilirdi.⁸⁷ Kölelerin azadı konusunda ise bir Uygur belgesinde iki efendinin kadın ve erkek kölelerinin birbirleriyle evlendikleri, efendilerinin bu evliliği duyunca köleleri birbirinden ayırmak istemeyerek vergi vermek koşulu ile azat ettikleri yazılıdır.⁸⁸ Burada kölelerin efendilerine sormaksızın evlenme haklarının bulunduğu ve efendilerinde bu duruma karşı hoşgörüyü yaklaştığı anlaşılabilmektedir. Daha önce verdiğimiz bilgilere göre diğer uygarlıklarda bu duruma rastlanmamaktadır.

⁸⁰ “Köle” kelimesi eski Türkçe metinlerde geçmemektedir ve ilk iki Türk Devletinde kölelik, asli Türk bölgelerinde değil Çin ve İç-Asya sahasında görülmektedir. İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2003, s. 239.

⁸¹ Kafesoğlu, a.g.e., s. 239. Ayrıca Kafesoğlu, Esirlik ve köleliğin sosyal ve hukuki anlamda birbirinden farklı olduğu düşüncesindedir.

⁸² Bahaddin Ögel, **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 46

⁸³ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul: 1947, s. 213.

⁸⁴ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1976, s. 16.

⁸⁵ Abdülkadir İnan, “Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri”, **Makaleler ve İncelemeler**, I, Ankara: TTK., 1998, s. 334.

⁸⁶ Sencer Divitçioğlu, **Kök Türkler (Kut, Küç, Ülüg)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 200.

⁸⁷ Arsal, a.g.e., s. 370.

⁸⁸ Üçok-Mumcu, a.g.e., s. 33.

1.1.5. Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Kölelik

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta köle ve köle azadı ile ilgili hükümler vardır. Ancak bunlar daha çok kendi soyundan olanları koruyucu hükümlerdir. Yani İsrail soyunu üstün ırk olarak gösterip, kölelere iyi davranmayı ve onları azat etmeyi sadece köleler İsrail soyundansa yapma emri vermiştir.

Tevrat'ta ifade edilene göre, İsrail soyundan gelen biri eğer yoksullaşır ve kendini köle olarak satarsa, o kişi bir köle gibi çalıştırılmamalı ve sonunda azat edilmelidir. İsraililer köle olarak alınıp satılamazlar ve kullanılamazlar. Köle ve cariyeler kendi uluslarından değil çevredeki uluslardan olmalı ve köle ticareti de yabancılardan yapılmalıdır. Yabancılardan alınan köleler miras olarak bırakılabilir ve yaşamları boyunca köle olarak kullanılabilir.⁸⁹ Tevrat'ta yabancı bir köleyi azat etmekle ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Fakat İsrail soyundan gelen köle, cariye ya da onların çocukları azat edilmek zorundadır.⁹⁰

Hristiyanlık köleliği doğal bir gerçek olarak kabul etmiş ve Hristiyanlığın kendi dindaşı köleler edinmesinde bir sakınca görmemiştir. Hz. İsa'nın havarilerinden Pavlus, Galatyalılara mektuplarında özgürlüğü kölelikle karşılaştırmaktadır. İsa gelmeden önce insanların köle olduğunu ve o geldikten sonra özgürlüklerine kavuştuklarını ifade ederek⁹¹ “Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı vardır. Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz.”⁹² Mesih bizi özgürlük için özgür kıldı. Bunun için dayanın. Bir daha kölelik boyunduruğunu takınmayın.” demektedir.⁹³ Ancak Pavlus Efeslilere yazdığı mektupta “Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü Mesih'in sözünü dinler gibi saygı ve korkuyla saf yürekle dinleyin. İnsanlara değil Rab'be hizmet eder gibi gayretle hizmet edin”⁹⁴ demiştir. Pavlus, Galatyalılara mektubunda, insanların kölelikten kurtulmasını öğütleyip, eşitliği savunurken, Efeslilere mektubunda, kölelerin efendilerine çok iyi hizmet etmesi gerektiğini ve efendilere edilen hizmetin Rab'be ve Hz. İsa'ya edilmiş gibi sayılacağını savunmuştur.

⁸⁹ Tevrat, Levililer 25: 39-42-43-44-45-46

⁹⁰ Tevrat, Mısırdan Çıkış 21: 2

⁹¹ Pavlus, Galatyalılar 4: 2-3-4.

⁹² Pavlus, Galatyalılar 3: 28.

⁹³ Pavlus, Galatyalılar 5: 1.

⁹⁴ Pavlus, Efesliler 6: 5-7.

İncil insanların eşit olmasını savunurken köleliğe karşı ya da kölelerin azat edilmesi hakkında bir bilgi vermemiştir. Aksine kölelerin efendisine olması gereken sadakatleri ile rabbe olan sadakatini benzetmektedir ve kölelerin her zaman efendilerine karşı hizmette kusur işlememelerini öğütleyip, kusur işleyen olursa da efendisi tarafından şiddet görmesi gerektiğini savunmaktadır. Örneğin; “*Efendisi eve döndüğünde işinin başında bulacağı köleye ne mutlu! Ama o köle içinden ‘Efendim gecikiyor’ der, kadın ve erkek hizmetkârları dövmeye, yiyip içip sarhoş olmaya başlarsa, efendisi, onun beklemediği günde ummadığı saatte gelecek, onu şiddetle cezalandırıp imansızlarla bir tutacaktır.*”⁹⁵

1.1.6. İslamiyet Öncesi Arap Toplumunda Kölelik

Cahiliye döneminde Araplar, hürler, esirler ve mevali olmak üzere üç sınıftan oluşmaktaydı. Diğer medeniyetlerde olduğu gibi, İslamiyet öncesi Arap dünyasında da köleler savaşlarda ve ticaret yoluyla elde edilmektedir. Ayrıca doğum, borçluluk, şahsın kendisini satarak köle olması gibi durumlar da söz konusudur. Savaşta, bir kabile, diğer bir kableden aldığı esirlere iyilik etmek istediği zaman, onların alınlarına bir damga vurup salıverirlerdi. Köleyi satın alan sahibi, onu hayvan gibi boynuna ip takarak eve götürürdü. Ayrıca hür ile kölenin evlenmesi imkânsızdır. Cahiliye çağında köle ve cariyelere son derece merhametsizce muamele edilmiş, onlar hayvanlardan daha aşağı tutulmuştur. Bir köle veya cariyeye sahibi, kayıtsız şartsız istediği gibi davranabilir ve köle sahipleri isterlerse kölelerini, ölünceye kadar döver onlara işkence edebilirlerdi. Kölelerin ellerini, kulaklarını, burunlarını keser gözlerini çıkartır hatta onları öldürürlerdi.⁹⁶ Arap toplumunda hür kadınlar ve cariyeler arasında ciddi farklar mevcuttur. Arapların nazarında cariyesi ile dişi devesi arasında fark yoktur. Arap toplumunda kölelerin sayıları hızla artmasına rağmen toplumda herhangi bir statüleri olmayıp mal konumundan öteye geçememişlerdir.⁹⁷

1.1.7. İslamiyet’te Kölelik

İslamiyet, köleliği eski medeniyetlerde ve çağdaşı güçlü devletlerde yerleşmiş ve doğal kabul edilmiş bir şekilde bulduğundan onu tek taraflı ve kesin bir kararla kaldırma

⁹⁵ İncil, Luka 12:43-45-46

⁹⁶ Neşet Çağatay, **İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957, s. 119-120.

⁹⁷ Şemseddin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997, s. 119.

yönüne gitmemiş, köleliğin zaman içinde ortadan kalkmasını sağlayacak bir zemin oluşturmaya çalışmıştır.⁹⁸ Daha önce başta Roma olmak üzere eski milletlerde borçluluk, ihtiyaç, kuvvetlilik ve benzeri çok sayıda kölelik sebebi mevcut iken, İslamiyet köleliği sadece harp hakkı olarak savaşta esir edilenler için başvurulması mümkün bir alternatif yol şeklinde kabul etmiştir. Bunun en önemli sebebi, o dönemde savaş halinin dünya siyasetinde hâkim olmasıdır.⁹⁹ Savaş esirlerinin serbest bırakılması mümkün olmadığı için esirleri öldürmek ya da köle olarak kullanmak gibi iki seçenek bulunmaktadır. İslamiyet bundan dolayı köleliği tamamen kaldırmamış, uygulamada genellikle ölümün alternatifi olduğu için köleliğin kapısını aralık bırakmıştır.¹⁰⁰ İslamiyet, köleliğin sebeplerini bire indirerek köleliği ciddi anlamda sınırlamıştır.

Bir savaşta düşman askeri, esir alınmadan önce Müslüman olursa hayatı yanında özürlüğü de kazanmış olmaktadır. Böyle bir durumda öldürülmesi veya köleleştirilmesi caiz değildir. Ancak esir alındıktan sonra İslamiyet'i kabul ederse, Hanefilere göre öldürülmesi haram olmakla birlikte gaziler arasında dağıtılarak köleleştirilebilmektedir. Çünkü esir alınmakla üzerinde gazilerin ganimet hakkı sabit olmuştur.¹⁰¹

İslam hukukuna göre, Allah'ın kulu olma açısından hür ile kölenin farkı yoktur ve efendi, kölesine kendi evladı gibi muamele etmek zorundadır. İslam hukukunun kölelerle ilgili koyduğu şer'i hükümler, azat yollarını artırarak,¹⁰² kölelik müessesesinin zamanla ortadan kaldırılması amacına yönelik olmuştur. İslamiyet, hür insanlara nispetle farklı bir statüde bulunmakla birlikte netice itibariyle bir insan olan kölelere, iyi muamele yapılmasını tavsiye etmiş ve kölelere İslam toplumlarında yaşanacak bir hayat sunmuştur. Aynı zamanda İslam hukukunda köleliğin sona erdirme sebepleri çoğaltılarak bu kurumun belli bir süreç içinde İslam toplumlarında eritilmesi hedeflenmiştir. Kuran-ı Kerim'de Köle ve cariyeler ile ilgili ayetler bulunmaktadır.¹⁰³ Örneğin;

⁹⁸ Hamdillah-Aydın, "a.g.m.", s. 238.

⁹⁹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 456-457.

¹⁰⁰ Hamidullah-Aydın, "a.g.m.", s. 238.

¹⁰¹ Ahmet Özel, **İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, Ankara: TDV, 1996, s. 63.

¹⁰² Hz. Peygamber pek çok kölesini azat etmiştir. Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, (Çev. Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), V, İstanbul: M.E.B., 1992, s. 849-854; Ahmet Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, haz. Metin Muhsin Bozkurt, İstanbul: Çile Yayınları, 1981, s. 206.

¹⁰³ Rûveyda Sağlam İnce, **Kuran-ı Kerim'de Kölelik Konusu**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Hamza Aktan, Hz. Peygamber Döneminde Kölelik

“Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse Müslüman olmuş bir köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet vermesi gerekir.”¹⁰⁴ “Boş bulunarak ettiğiniz yeminlerin kefareti on yoksulu doyurmak veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir.”¹⁰⁵ “Sadakalar, fakirler, düşkünler, kalpleri İslam’a ısındırılacak olanlarla özgürlüğüne kavuşturulacak köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir.”¹⁰⁶ “Sahip olduğunuz kölelerden mükatebe yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükatebe yapın. Allah’ın size verdiği maldan onlara verin... iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın.”¹⁰⁷

İslam tarihçileri veya kölelik üzerine araştırma yapan hemen bütün müellifler yukarıdaki şekilde ya da benzer yorumlar yaparken, İslam ve şeriat hakkında birçok eleştirel eseri bulunan, hukuk profesörü İlhan Arsel “*Şeriat ve Kölelik*” isimli eserinde, yukarıda bahsedilen bilgilerin hepsine karşı çıkmaktadır. Arsel’in eserinde, İslam şeriatının köleliği kaldırmak değil, sürdürmek amacına dayalı olduğunu, Kuran’a göre köleliğin doğal bir kuruluş olduğunu, şeriat sisteminde bir kölenin efendisinin mutlak tasarrufu altında bir mal veya bir eşya niteliğinde olduğunu ve buna benzer sadece kendi yorumlarına dayanarak yazdığı bilgiler bulunmaktadır.¹⁰⁸ Ortadoğu ve İslam tarihi üzerine araştırma yapan Profesör Daniel Pipes’e göre Arap dünyasında zengin ve güçlü kişiler altında ezilen köleler ve zayıf kişiler İslamiyet’in doğuşuyla birlikte kendilerine hem dini hem askeri olarak uygun bir yer bulmuşlardır. İslamiyet de bu köleleri Bedir Savaşından Ridde Savaşlarına kadar ağır biçimde askeri güç olarak kullanmıştır.¹⁰⁹ Ancak savaşlarda köle olarak değil azatlı olarak yer almışlardır. Hatta savaşlarda karşı taraftan Müslümanlar safına geçen kölelerin azat olacakları deklare edilmiş ve bu bir savaş kuralı olarak

Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur’anî Yaklaşım, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 2010, s. 59-79; Şafak Baran, *Felsefenin Gözüyle Kuran’da Kölelik ve Cariyelik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

¹⁰⁴ Kuran-ı Kerim, Nisa, 92.

¹⁰⁵ Kuran-ı Kerim, Maide, 89.

¹⁰⁶ Kuran, Tevbe, 60.

¹⁰⁷ Kuran, Nur, 33.

¹⁰⁸ İlhan Arsel, *Şeriat ve Kölelik*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.

¹⁰⁹ Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam the Genesis of a Military System*, London, 1981, s. 109. İslam’ın ilk dönemlerinde marangozluk ve demircilik gibi işlerde de köleler çalıştırılmıştır. Abdülhalik Bakır, “Erken İslam Döneminde Endüstri Köleleri ve Iraklı Tarihçi Ahmed Salih El-Ali’nin Konu ile İlgili Tespitleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII, (1), 2013, s. 51-75.

anlaşılmıştır.¹¹⁰ Hz. Ömer'den itibaren fetihlerin hız kazanmasıyla toplumda Mevali tabakası oluşmaya başlamıştır.

1.1.8. Emevilerde ve Abbasilerde Kölelik

Sosyal hayatta toplumun tabanında köleler bulunmaktadır. Emeviler döneminde fetihlerin sonucunda elde edilen cariyeler ile evlilik yaygındı. Cariye sahibi olan isterse onunla evlenir, isterse satar, isterse bir başka şey karşılığında değişirdi.¹¹¹ Kölelerin istihdam alanları kadın veya erkek olmalarına göre farklılık göstermektedir. Kadın köleler için daha çok ait olduğu evin hanımına hizmetçi olarak yardım etmek, dokumacılık gibi kadınların çalışmasına elverişli olan alanlarda çalışmak, saraylarda ve zenginlerin konaklarında cariye olarak istihdam edilmek bunların başında gelmektedir. Erkek köleler ise, efendisine mesleğinde yardımcı olmak, onun adına ticaret yapmak, bazı saray ve konakların korunmasında ve harici hizmetlerde görev almak, askerlik, çobanlık vb. alanlarda işçilik yapmak gibi görevleri yerine getiriyorlardı. Özellikle siyah köleler, daha çok ziraat, çiftçilik, bina yapımı ve toprakların ıslahı gibi işlerde çalıştırılmışlardır. Köleler içinde en çok imtiyaz sahibi olanlar, müzik, edebiyat ve resim gibi sanat alanında faaliyet gösterenler olmuştur.¹¹²

Emevi hanedanlığına mensup bir kişinin idaresinde 1000 köle çalışmaktadır.¹¹³ Rivayetlere göre bazı savaşlarda 300 bin baş kölenin ele geçirildiği¹¹⁴ düşünülürse bu sayı oldukça normal görülmektedir. Böylece yüksek tabakadan kişiler, ekime açılan kendi tasarrufundaki arazileri kölelerle doldurmuştur. Örneğin, Muaviye'nin arazisinde 4000 köle çalışmaktaydı. Bu kölelerin içinde buldukları ağır şartlar onları zaman zaman ayaklanmaya mecbur etmiştir.¹¹⁵ Ayrıca bu dönemde mal, toprak ve sosyal itibar elde eden

¹¹⁰ Ali Hatalmış, **Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 94.

¹¹¹ Ali Aksu, "Emeviler Döneminde Kadının Durumu", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, V, (1), Sivas, 2001, s. 274-275.

¹¹² Ali Aksu, "Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalaşma", **İSTEM Dergisi**, Konya, 2007, s. 74-75.

¹¹³ Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2011, s. 323-328.

¹¹⁴ Aksu, "Sosyal Tabakalaşma", s. 74.

¹¹⁵ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi**, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, s. 67.

aristokrat Araplar, köle ve mevaliyi hakir görmüşlerdir. Arap olmayanlara karşı gösterilen bu tutum nedeniyle Emevilere karşı ayaklanmalar söz konusu olmuştur.¹¹⁶

Emeviler Döneminde cariyelerle evlenme o kadar yaygın bir hal aldı ki Emeviler döneminin sonlarına doğru halifelerin annelerinin “ümmü’l-veled olduğu görülmüştür. Emeviler döneminin sonlarına kadar ümmü’l-veled olanlar önemli işlerde çalıştırılmamış ve ayrıca köle ve cariyelerin toplumdaki egemenlikleri artmıştır.¹¹⁷ Abbasiler devrindeki kölelere rağbetin temelleri Emevilerin son yıllarında atılmaya başlanmıştır.

Abbasiler, Emevilerden büyük oranda köle devralmıştır. Abbasilerin iktidara gelmesiyle zaten yavaşlamış olan fetihlerin çok sınırlı sayıda olması, buna karşın zirai ve ekonomik hayatın gittikçe gelişmesi sonucu kölelere daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Abbasilerde de Emevilerde de toplum, devlet görevlileri, köleler, hürler ve mevali şeklinde sınıflara ayrılmıştır. Kölelerin sayısı oldukça fazladır. Mevali, sözlükte “koruyucu, yardımcı, sahip, dost; azat eden efendi, azat edilen köle” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca ilk İslami fetihlerin ardından kendi isteğiyle Müslüman olan ve Arap olmayan Müslümanları ifade etmek için de bu terim kullanılmaktadır.¹¹⁸ Fakat bu dönemde azat olmuş ancak hala efendisine bağlı olan köle anlamında kullanılmıştır. Mevali sınıfı, azatlı kölelerden oluştuğu halde toplum ve devlet hayatında yükselme imkânları vardır.

Emeviler döneminde olduğu gibi Abbasiler döneminde de cariyelerle evlenmek yaygın hale gelmişti. Bu dönemde sadece köle kadınlar odalık olarak alınır ve odalık çocuk doğurunca saraydaki durumu değiştirdi. Abbasi halifesi Harun Reşid’in oğullarından başlayarak hemen bütün halifeler cariye çocuklarıdır. Bu durum tahta geçmek için

¹¹⁶ Ali Hatalmış, **Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik (Hz. Peygamber Döneminden Emevilerin Sonuna Kadar)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 122. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen isyanlarla ilgili bkz. Ali İhsan Şahin, **Emevi Dönemi İsyânlarında Tarafların İzledikleri Strateji ve Taktikler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008; Mehmet Çakırtaş, **Emeviler Dönemi Şiddet Hareketleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

¹¹⁷ Aksu, “Kadının Durumu”, s. 274.

¹¹⁸ İsmail Yiğit, “Mevâli”, **D.İ.A.**, 29, Ankara: 2004, s. 424-426.

herhangi bir sorun teşkil etmemiştir.¹¹⁹ Abbasi döneminde kölelere tanınan hukuki haklar İslam devleti olması hasebiyle İslamiyet'in kölelere tanıdığı haklarla aynıdır.¹²⁰

1.1.9. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kölelik

Emevilerin Arap eşrafının tahakküm ve rekabetleri neticesinde yıkılmış olduğunu düşünen Abbasiler, kendi devletlerini devam ettirebilmek için bu eşrafı işten uzaklaştırmışlar ve önce mevaliyi daha sonra da kendi kölelerini iş başına getirmişlerdir. Böylece bu sistem Abbasi imparatorluğu üzerinde teşekkül eden bütün devletlere model olmuştur. Tolunoğulları, İhşitler, Büveyhoğulları ve Gazneliler aynı yolu tutarak köle satın almaya ve bunlardan devlet adamı yetiştirmeye başladılar. Mutlak hâkimiyet isteyen hükümdarların işine yarayan bu sistem Selçuklular tarafından da kabul edilmiştir. Selçuklu Devleti'nde en iyi komutanlar kölelikten gelmedir. Türkmen reisliğinden gelen ve köle olmayan serdarlar nadirdir.¹²¹

Selçuklu Devleti'nin merkez ordusu, sipahilerden farklı bir menşeden gelip küçük yaşta satın alınmış Türk veya esir edilmiş Hristiyan çocuklarının başkentte ve büyük şehirlerdeki köle mekteplerinde (gulam-hane) yetiştirilmesi ile meydana gelmiştir. Yetiştirilen bu esirler arasında yüksek makamları işgal eden emirler çıkmıştır ki Osmanlı devri yeniçeri teşkilatının esasları da budur.¹²²

Selçuk sultanlarının Bizanslılara zaferleri neticesinde, her savaşta olduğu gibi, birçok esir elde edilirdi. Savaşların dışında ticaret yoluyla kuzeyden gelen Kıpçak, Rus ve Çerkez köleler de vardı. Selçuklu Devleti'nde köle ticareti çok ilerlemiştir ve Sivas köle ticaretinin büyük merkezlerinden biridir. Kıpçak, Rus ve Çerkez köleler, Anadolu'dan İslam ülkelerine gidip orada orduda ve sarayda görev alırlardı. Mısır'daki İslam devletleri

¹¹⁹ Claude Cahen, **İslamiyet: Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara: 2000, s. 65.

¹²⁰ Abbasi devletinde kölelik uygulaması hakkında M. Nadir Özdemir 2004 yılında bir doktora tezi hazırlamış daha sonra *İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı* ismiyle bir kitap yayımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Nadir Özdemir, **İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı**, İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2006. Ayrıca bkz. Bahriye Üçok, **İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler**, Ankara: M.E.B. Yayınları, 1979.

¹²¹ Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, s. 98-99. Ayrıca bkz. İbni Bibi, **Anadolu Selçuki Devleti Tarihi**, (Çev. M. Nuri Gençosman), Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.

¹²² Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul: Turan Neşriyat, 1969, s. 277.

Anadolu'dan gelen kölelere daha fazla ilgi duyarlardı. Hatta Anadolu hükümdarları, Mısır ve Suriye sultanlarını, kendilerine köle ihracını yasaklamakla tehdit ederlerdi.¹²³ Selçuklu Devleti'nde uluslararası ticaretin gelişmesiyle Anadolu'da çeşitli pazarlar kurulmuştur. Bu pazarların başında ise Kayseri Elbistan arasında, büyük bir kervan yolunun üzerinde kurulan, *Yabanlu* adı verilen Pazar gelmektedir. Başta köle ve cariyeler olmak üzere birçok eşya bu pazarlarda alınıp satılmıştır.¹²⁴

1.2. Osmanlı Devleti'nde Kölelik

Eskiçağlardan beri süregelen ve XIX. yüzyıl başlarına kadar bütün dünyada serbest olan köleliğin, Osmanlı Devleti'nde ilk kez ne zaman ve hangi ihtiyaçlara göre başladığı konusuna Nihat Engin *Osmanlı Devletinde Kölelik* isimli eserinde değinmiştir. Engin'e göre, Osmanlı Devleti'nde kölelik, imar, sanat, çiftçilik alanında ihtiyaç duyma, ekonomik şartlar gereği, askerliğin yan hizmetlerinin artması, Müslüman sayısını arttırmak gibi nedenlerle 1362-1365 yılları arasında başlamıştır.¹²⁵

Kendinden önceki Müslüman devletler gibi kurumlarını İslami esaslara göre biçimlendirmeye çalışan Osmanlı Devleti'nde kölelik, belli kurallar içinde varlığını sürdürmüştür. İslam dünyasında savaş esirlerinin ve kaçırılmış gayrimüslimlerin köleliği kabul edilmiştir. Osmanlı'da doğuştan Müslüman veya Müslüman bir devletin vatandaşı olan birinin köleleştirilmesine izin verilmemiştir.¹²⁶ Ancak bu durumun bir istisnası Osmanlı devletinde görülen Acem kölelerdir. XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında İranlılar Osmanlı topraklarında köle olarak satılmışlardır. İranlıların köle olarak alınıp satılması Kanuni döneminde başlamıştır. İranlılarla yapılan savaşlarda elde edilen esirler, İran tebaasının köleliğinin caiz olup olmadığı sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu meseleyi, Kemal Paşazade Acemlerin köle yapılabileceği hususunda fetva vererek açıklığa

¹²³ Turan, a.g.e., s. 290.

¹²⁴ Turan, a.g.e., s. 293

¹²⁵ Nihat Engin, **Osmanlı Devletinde Kölelik**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1998, s. 49.

¹²⁶ XV. Ve XVI. yüzyıllarda köleliğe yeni bir sebep olarak dini düşmanlık, belirli bir rol oynamaya başlamıştır. Kilise sadece Türklerin ve Arap asıllıların köleliğini kabul etmeye başlamıştır. Bülent Tahiroğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV, (1-4), 1979-1981, s. 663; Müslüman köleler ile ilgili bkz. Salvatore Bono, **Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

kavuşturmuştur.¹²⁷ Ayrıca, Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı-İran çatışmasının en yoğun olduğu dönemde, Sünnilerin sapkın olarak gördükleri Şiilerin Müslüman sayılamayacağını açıklamıştır.¹²⁸ Kanuni Sultan Süleyman döneminde elçi olarak İstanbul'a gelen Busbecq'in dönemin veziriazamı Rüstem Paşa ile olan bir diyalogunda Rüstem Paşa Busbecq'e “*sizi temin ederim ki İranlılar Hristiyanlardan daha kafirdir*” şeklinde konuşmuştur.¹²⁹ Kemalpaşazade Şiilerin öldürülmelerinin caiz, mallarının helal, nikâhlarının kıymetsiz olduğunu ve Şiiler ile yapılacak harplerin diğer din düşmanları ile yapılan harpler gibi cihat sayılacağını bildirmiştir. Onların harp yeri olan şehirlerini ele geçirmek onların mallarını kadınlarını, şehirlerini ve evlatlarını Müslümanlara helal kılar, erkeklerinin ise Müslüman olmadıkları (ehl-i sünneti kabul etmedikleri) müddetçe katli vaciptir.¹³⁰

1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Köle Sahibi Olmak

Osmanlı Devleti'nde iki tür köle temin yolu vardır. Bunlardan biri savaşlarda esir alma yoluyla köle teminidir ve bazı yazarların köle temin yolları olarak savaş esirliğinden farklı olarak göstermesinin aksine bir çeşit savaş sayılan akınlar da buna dâhildir. İkincisi satın alma yoluyla köle teminidir. İslam hukukuna göre, zorla bir insanın köle olarak satılmak üzere alınması caiz değildir. Ancak özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Afrika toplumlarından farklı din ve milletlere mensup tüccarların getirdikleri ve esir pazarlarında sattıkları siyah köleler ile Kafkaslardan gelen Çerkez, Rus ve Gürcü köleler, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı şehirlerindeki esir pazarlarında satılmış ve alınmıştır.¹³¹ İmparatorluğa köle ihraç eden bölgelerde yaşanan zor dönemler, bir zorlama olmaksızın, gönüllü insan satışlarını gündeme getirmiştir. Birçok Afrika toplumunda, kıtlık dönemlerinde, çocuk ve yetişkinler tahıl ile takas edilmiş, borcunu ödeyemeyenler veya bir cinayetten suçlu bulunanlar köle olarak satılmışlardır. Yaşam koşullarını iyileştirmek yoluyla kendilerini ve çocuklarını köle olarak satanlar da bulunmaktadır.¹³²

¹²⁷ İzzet Sak, “İranlı Kölelerin Satışının Yasaklanması İle İlgili Fermanlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, I, 1994, s. 259-266.

¹²⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Elif Kılıç), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 79.

¹²⁹ Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, (Çev. Derin Türkömer), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, s. 132.

¹³⁰ Mehmet Saray, *Türk İran İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 26-27.

¹³¹ Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s. 187-188.

¹³² Toledano, a.g.e., s. 15.

1.2.2. Köle Kaynağı Olarak Savaş Esirliği

Arapçada “savaş tutsağı” karşılığında kullanılan esir kelimesi, ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak anlamındaki “esr” kökünden türemiş bir sıfattır. Esir kelimesinin, kök anlamından hareketle mahpus anlamında kullanıldığı da görülmektedir.¹³³ Savaşta alınanların dışında, savaş meydanında olmasa bile harp ehli olanlar, tüccar ve seferi olup da yolunu kaybederek dar-i İslam’a girenler, harp ehli olup da savaş sırasında veya savaş bittikten sonra emân dileyenler de esir kavramı içinde yer almaktadır.¹³⁴

Osmanlı Devleti’nde kölelik kurumunu besleyen en önemli kaynak savaşlarda ele geçen esirler olmuştur. Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında esirlik müessesesi tam anlamıyla işletilmemiştir. Osmanlı Devleti’nde ilk esirler I. Murad döneminde Rumeli fetihleri sırasında alınmaya başlanmış ve uzunca bir süre kölelik müessesesinin yegâne temeli olmuştur. I. Murad döneminde devletin asker ihtiyacını karşılamak üzere pençik kanunu yürürlüğe girmiştir. Buna göre savaş esirlerinden askerliğe elverişli olanların beşte biri asker yapılmıştır. I. Murad döneminde kurulan Yeniçeri Ocağının çekirdeğini bu esirler oluşturmuştur. Diğer esirler ise savaş ganimeti olarak gaziler arasında taksim edilmiş, onlar bunları ya kendi hizmetlerinde kullanmış veya satmışlardır. Böylece işlemeye başlayan esirlik müessesesi, yapılan fetihlerle sınırların genişlemesine paralel olarak gelişmiş ve esirler sosyal hayatın önemli bir unsuru olmuştur.¹³⁵ Osmanlı tarihçileri bizzat katıldıkları seferleri anlattıkları eserlerinde, seferlerde aldıkları esirlerden, cariyelerden bahsederler. Klasik dönem Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazade eserinde Macar ve Belgrad seferlerinden sonra elde ettiği esirlerden ve onları ne kadara sattığı hakkında bilgi vermiştir.

... Gaziler gayetde doyum oldılar. Ol kadar esir tuttılar kim Edrenede, Üngürüz kâfirinün gayet eyüsin üç yüz akçadan artuğa satmadılar...” “Gaziler şöyle doyum geldiler kim bir çizmeye bir nefis cârıya verürler idi koçmağa yarar. Fakîr dahı anda bileydüm. Yüz akçaya altı, yedi yaşında bir eyü oğlan aldum. Amma ata hizmet eder esiri yüz elli akçaya verürler idi. Ol seferde akıncılardan fakire dahı yedi kul ve cârıya hâsıl oldı. Ve dahı şöyle olmuş idi kim leşker göçse esir galabası kim leşkerden ziyadeydi. Elhâsıl-ı kelim şöyle vasf olındı kim İslam bünyadı zuhura gelelden berü gaziler gaza ederler, bunun gibi gaza vaki olmadı dediler. Fakir dahı bir gün hündkara vardum. Ben fakire esir buyurdı. Buyurduktan sonra ben eyiddüm kim: ‘Devletlü sultanum! Bu esiri götürmege at gerekdür. Ve bu yolda harçlık

¹³³ Ahmet Özel, “Esir”, **D.İ.A.**, XI, İstanbul: TDV, 1995, s. 382.

¹³⁴ Fendoğlu, a.g.e s. 91.

¹³⁵ Nihat Engin, a.g.e., s.

dahı gerekdür.' dedüm. Beş bin akça ve iki at verdi. Ol sefer dokuz baş esir ile Edreneye geldüm. Edrenede bu esirleri üçer yüz akçaya verdüm. Ve bazısın ikişer yüz akçaya satub harçlık edindüm.¹³⁶

Tursun Bey Bosna ve Eğriboz fethini anlatırken aldıkları ganimetlerden ve esirlerden şu şekilde bahseder.

Bosna mahbubuna benzer dirler. Mesel-i sayirdür. Mahbub oğlanlar ve mahbube cariyeleri, kamet-i bâlâ ve sûret-i zîbâ ve tal'at-i beyzâ, meylâ, şehlâ sıfatları ile âlemde güneş gibi meşhurlardır... bu tantana ile sipâh-ı zafer-penâh ol vâsi' ve ma'mur memleket içinde deryâ-yı mevvâc gibi yayılup, nehb ü yağmâya el uzattılar. Ve zikr ittiğümüz gibi, serv-kâmet, kamer-tal'at âhuvân her gâzi duzağında bişden, ondan, on bişden eksük olmaz idi... Eğriboz Frengistan'ın ulu bâzergânları ve emvâl-i bi-hisâbı, siyyemâ, cins-i mehâbibî sim-simâ birle memlû idi. Mâl-i ganimetten, nâtik u sâmittn ve nâkd ü cinsten ve mehabibi insten, kızdan ve oğlandan şol kadar alındı ki, asker deryâ ve efvâc-ı sebâyâ emvâc gibi göründi.¹³⁷

Osmanlı ordusu tarafından savaşlarda elde edilen esirler güvenli bir yerde askerler arasında taksim edilirdi. Daha sonra zincirlerle bağlanan esirleri payitahta naklederlerdi. Ayrıca savaş sonrasında, harp meydanında veyahut merkez şehirlerde "Esir Alayı"¹³⁸ düzenlenirdi. Alaydan sonra bazı esirler, daha sonra kullanılmak üzere esir zindanlarına kapatılırdı.¹³⁹ Evliya Çelebi esir zindanlarında tutulan esirlerin durumları hakkında da bilgiler vermiştir. "*Galata Kulesi ve Tersane zindanlarında 31.000 esir var idi ki devamlı ayakları bağlı ve gönülleri hasta esirlerdir. Yakaları, bekçilerin ve gardiyanların elinde, gözü yaşlı gönlü buruk esirlerdir.*"¹⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde köle kaynağını sadece savaşlardan elde ettiği esirler oluşturmuştur. Bununla birlikte, sınırlar genişledikçe hem ele geçen esir sayısı hem de başka ülkelerden satılmak üzere getirilen köle sayısı artmıştır. Böylece kölelik Osmanlı Devleti'nde sistemli bir şekilde gelişmesini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nde sınırlar

¹³⁶ Ahmed Âşıkî, **Tevarih-i Âl-i Osman**, (Haz. Çiftçioğlu N. Atsız), 1947, s. 174-178.

¹³⁷ Tursun Bey, **Tarih-i Ebu'l-Feth**, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul: Baha Matbaası, 1977, s. 121-128-149

¹³⁸ Esir alayları hakkında Evliya Çelebi ayrıntılı bilgi vermiştir. Bkz, Evliya Çelebi, *Seyahatname*, V (1), s. 287-288. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne esir düşen İspanyol Manuel Serrano Y. Sanz, esir olarak Osmanlı Devleti'nde kaldığı sırada yaşadıklarıyla ilgili bir hatıra yazmış ve burada Osmanlı Devleti'nin esirlere nasıl davrandıkları ile ilgili bilgi vermiştir. Bkz, Manuel Serrano Y. Sanz, **Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556**, (Çev: A. Kurutluoğlu), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

¹³⁹ Engin, a.g.e., s. 79-89.

¹⁴⁰ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), I (1), İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2008, s. 378.

genişleyip nüfus arttıkça ucuz köle emeğine olan ihtiyaç da artmış ve köleler daha talep edilir hale gelmiştir. Böylece kölelerin alınıp satılabileceği köle pazarları kurulmuştur.

1.2.3. Köle Pazarları

Köleler, şehirlerde ve kasabalarda kurulan, esir pazarı adı verilen, özel pazarlarda alınırdı ve satılırdı. Kölelerin temin edilmesinde en önemli yeri oluşturan esir pazarları, genellikle kasabanın daha büyük pazarı içinde kurulmuştur, esir pazarı çoğunlukla, sadece bir bölümü kapsar ve pazarın bitişiğinde esir hanı denilen kendi binaları vardır. Köle pazarlarının kökenleri Osmanlı kaynaklarından bilinmemekle beraber, eski Bizans köle pazarının bulunduğu bir alanda kurulan büyük Bedesten veya kapalı pazarın yakınında olduğu düşünülmektedir.¹⁴¹

Köle pazarları veya bu pazarlardaki kölelerin satılma şekilleri hakkında pek bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu pazarlar Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Avrupalı seyyahların dikkatini çekmiştir. Seyyahlar köle pazarları ve burada satılan köleler hakkında çeşitli bilgiler vermişlerdir. XIX. Yüzyılın başlarında İstanbul'a gelip burada üç yılını geçiren Charles White duyduğu rivayetlere dayanarak köle pazarının ilk olarak nasıl kurulduğuna dair bilgi vermektedir. Buna göre;

Esir pazarları Sultan II. Mehmet tarafından 1453'ten sonra İstanbul'da kuruldu, köleler sadece sokaklarda satılırdı. Bu koşullarda Pazar başlatıldı. II. Mehmet at sırtında sokaktan geçerken köleler ve satıcıları tarafından engellendi. Atı kazara bir çocuk ve bir kadın köle öldürdü. Sultan düşünmüş ve taşınmış ve memurlarının gözetimi altında düzenli bir Pazar inşası emri vermişti.¹⁴²

İstanbul köle pazarının en erken tarifi Nicolas de Nicolay tarafından 1526 öncesi yapılmıştır. Verdiği bilgilere göre pazarın mimari tasvirinden ziyade kölelerin ne halde olduklarından bahsetmektedir. 1573'te Philippe du Fresne-Canaye İstanbul'u ziyaret etmiş ve kölelerin satılış şekilleri hakkında bilgi vermiştir. Hem Nicolay hem de Fresne-Canaye için İstanbul köle pazarının en ilginç yönü, köleleri incelemek için alıcılar tarafından

¹⁴¹ Alan Fisher, "The Sale of Slaves in The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, VI, 1978, s. 151.

¹⁴² Charles White, *Three Years in Constantinople on Domestic Manners of The Turks in 1844*, III, London, 1845, s. 279.

kullanılan metotlar ve satılanların çıplaklığı¹⁴³ olmuştur.¹⁴⁴ Fresne-Canaye'nin verdiği bilgiler şu şekildedir;

Küçük Bedesten'de dünyanın dört bir yanından gelmiş erkek ve kadın esirler satılır. Buradaki kadınları satın almak isteyenler yüzlerini örten örtüyü kaldırırlar; yüzlerinin boyanmış ve düzgün olup olmadığını anlamak için kadının yüzüne tükürürler; daha sonra, dişlerinin takma, yıpranmış ya da sallanmakta olup olmadığını anlamak için ağzına bakarlar ve dişleri muayene ederler ve sayarlar. Olası alıcılara, onları gizli bölümleri de dâhil olmak üzere istedikleri kadar yakından incelemelerine izin verilir. Eğer bütün azaları sağlıklı ve sağlam bulunursa patronla pazarlığa girişirler.¹⁴⁵

İngiliz William Lithlow XVII. yüzyılın başlarında Asya, Avrupa ve Afrika'ya yaptığı seyahati sırasında İstanbul'a da uğramış, esir pazarına gitmiş ve buradaki gözlemleri seyahatnamesine yansımıştır. Buna göre;

Bizimle olan atlar ve diğer hayvanlar gibi pazarlarda satılan erkekler ve kadınlar gördüm. Çoğu Macarlı, Transilvanyalı, Dalmaçyalı, Hırvat esirlerdir. Onları eğer Hristiyan biri satın almazsa Türk alacaktı. 40 gün burada kalacak olan Marsilya gemisinin bir üyesi olan Monsour Nerack benimle aynı fikirdeydi. Türklerin esaretinden fakir Hristiyan bir köleyi kurtarmak istedik. Monsour Nerack bir köle alacaktı. Cuma günü biz kölelerin hazır olduğu İstanbul'a gittik, beş yüz erkek ve kadını görmek ve incelemek için iki saat harcadık. Ben ona yaşlı bir erkek ve kadın gösterdim ama o bakire ya da genç dul istedi. Bir bakirenin fiyatı çok pahalıydı, yüz duka oluyordu, dulların fiyatı daha düşük ve daha zahmetsizdi. Gözlerimizin önünde çıplak soyulmuşlardı, en tatlı yüzü, en genç yaşı ve en beyaz cildi en büyük değere ve talebe sahipti. Yahudiler Türklerden aldıkları köleleri satmıştı¹⁴⁶. Acayip görünüşlü, ağlayan Dalmaçyalı dula adama 36 dukaya satın aldık.¹⁴⁷

Buraya kadar çeşitli seyyahların esir pazarında kölelerin ne vaziyette satıldıkları hakkında verdiği bilgiler bulunmaktadır. Esir pazarının, mimari olarak ayrıntılı tasviri ise, Charles White tarafından XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır.

¹⁴³ Genellikle pazarda satılacak olan köleler, erkekler bir köşede kadınlar bir köşede ve yüzleri örtülü bir şekilde oturarak bekletilmiştir. Ancak, satın alan kişi tarafından kölelerin yaşları ve diğer özellikleri sorulup öğrenildikten ve fiyatta anlaşıldıktan sonra, onların ayrı bir odada gösterilmesine ve incelenmesine izin verilmiştir. Gülgün Uçel Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 329-335.

¹⁴⁴ Fisher, a.g.m., s. 151.

¹⁴⁵ Philippe du Fresne-Canaye, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, s. 67.

¹⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin ve Hristiyanların köle satması yasaktır. Esircilik Müslümanlara mahsustur. Engin, a.g.e., s. 122.

¹⁴⁷ Lithlow, daha sonra kölenin başına ne geldiği ile ilgili bilgiler verir; "Sonra pazardan ayrıldık ve Galata'ya tekrar döndük. Sonra yanımdaki adamın, satın aldığı dul köleyi istismar ettiğini öğrendim. Dul köle 'ben köle pazarında daha mutluydum daha rahattım beni tekrar oraya götürün' diye bana yalvardı. Ben kızdım ve onu kölesini bana vermeye ikna ettim. Köleyi bana verdi ve ben de hiçbir karşılık beklemeden onu özgürlüğüne kavuşturdum." William Lithlow, **The Total Discourse of the Rare Adventures to the Most Famous Kingdoms in Europe, Asia and Africa**, Glasgow, 1907, s. 122-123.

Pazara, iş saatleri içinde, yani saat sekizden gün ortasına kadar geniş, ahşap bir kapıyla girilir. Bu kapı bir kapıcı tarafından korunmakta olup, görevi gelip gidenleri izlemek ve bir köle kaçmaya çalışırsa alarm vermektir. Ancak, bu, neredeyse imkânsızdır çünkü odalar veya hücreler, gün ortasından hemen sonra kilitli kalır ve kaçak kölelerin soyutlanması veya saklanması ilişkin kanunlar çok sıkıdır. İçi düzensiz avludan oluşur. Merkezde esircilerin pansiyon gibi kullandıkları müstakil bir bina vardır. Alt katta yeni ithal edilen köle hücreleri vardır. Buraya bir kahvehane bağlıdır ve yakınında bir cami vardır. Avlunun yaşanılabilir üç yanında tahta direklerle desteklenen ve köşelerdeki merdivenlerle çıkılan bir eyvan bulunmaktadır. Eyvanın altında birbirinden alçak parmaklıklarla ayrılan platformlar bulunur. Bu platformların arkasında kafeslerle iki bölüme ayrılmış küçük odalar bulunmaktadır...¹⁴⁸

Evliya Çelebi seyahatnamesinde İstanbul'un merkezinde olan esir hanı hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Buna göre; "Esir Hanı, 200 odadır. IV. Murad Han veziri Bayram Paşa'nındır. Bütün esirler burada alınır satılır."¹⁴⁹ Daha sonra esirhane esnafı hakkında verdiği bilgide " Esirhaneleri Tavukpazarı'nda kale gibi 300 odalı altı üstlü odalar büyük bir handır. Demir kilitli kapısı dibinde emin oturup alıp satılan köle ve cariyelerden öşür alır"¹⁵⁰ şeklinde bir tasvir daha yapar.

1.2.4. Esirci Taifesi

Köle ve cariyeye alıp satanlara *esirci* denmektedir. Osmanlı Devleti'nde esir alım satımı serbest ve yaygın olduğundan esircilik meslek haline gelmiş ve bu mesleğin başına *Esirciler Kethüdası* getirilmiştir. Esircilik çok karlı bir iş olduğu için, esir tüccarları saygın zenginler arasında kabul edilmiştir.¹⁵¹ Esircilik Osmanlı Devleti'nde o kadar yaygın hale gelmiştir ki Evliya Çelebi'ye göre sadece İstanbul'da ki esir pazarında, esir tellalları ile 2000 esirci ve denetimi sağlamaları için 1 ağa, 400 asker ve çavuş vardır.¹⁵²

Sadece Müslümanlar tarafından yapılmasına izin verilen¹⁵³ köle ticaretinin en önemli merkezleri başta İstanbul olmak üzere Asya'da Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Medine, Halep, Afrika'da Kahire, Avrupa'da Belgrad ve Sofya'dır.¹⁵⁴ Esir ticaretine dinin hoşgörü ile bakması bir yana onun devlete kazandırdığı gelirler de bu ticaretin devletçe

¹⁴⁸ White, a.g.e., s. 281.

¹⁴⁹ Evliya Çelebi, a.g.e., I (1), s. 279.

¹⁵⁰ Evliya Çelebi, a.g.e., I (2), s. 543-544.

¹⁵¹ Engin, a.g.e., s.113.

¹⁵² Evliya Çelebi, a.g.e., I (2), s. 543.

¹⁵³ Esir ticaretinin sadece Müslümanlar tarafından satılmasına izin verilmiştir. Ancak İngiliz seyyah William Lithlow'un verdiği bilgilerde Yahudiler Türklerden aldıkları esirleri esir pazarında satmaktaydı. Bkz. Lithlow, a.g.e., s. 122.

¹⁵⁴ Osmanlı Devletinin köle ticaretinde kullanılan başlıca yollar ile Osmanlı köle ticaretinin ekonomisi ve hacmiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Toledano, a.g.e. s. 12-67.

destek görmesini sağlamıştır.¹⁵⁵ Esir ticareti basit bir mal alım satımı olmayıp, satış konusu insanlar olduğu için, esircilerin hareket ve davranışları muhtesip veya ihtisap ağası denilen görevlilerce denetim altında tutulmuşlardır. Bu denetimin, arzulanan hedefe ulaşması ve özellikle esirlere karşı kötü muamelede bulunulmaması için her çareye başvurulmuştur. Bunun için her isteyen esircilikle uğraşması ve esir alıp satması mümkün değildir. Esircilik yapan esnafın, esir fiyatlarını istedikleri gibi yükseltmemeleri, satış için kendilerine emanet edilen köle ve cariyelere karşı iyi davranmaları, nafaka ücretlerini kendi arzularına göre arttırmamaları gerekmektedir.¹⁵⁶ Esircilerin yaptığı bazı uygunsuz hareketleri¹⁵⁷ önlemek için fermanlar çıkarılmıştır. Bunlardan biri XVI. yüzyıl sonlarına doğru esir pazarında cariyelere yapılan suiistimallerin yasaklanmasına dair çıkarılan fermandır. Bu ferman şöyledir;

İstanbul Kadısı'na hüküm ki, mektup gönderip mahruş-i İstanbul'da olan Bezzazistan halk ve esircileri ve dellallar ve sair ehl-i vukufdan cemaat-i kesire meclis-i şer'e gelip, halen adet-i kadime muhalif ve muğayir şehirlu taifesinden bir taife ba'zı karı ve ba'zı genç esirci namına ba'zı muselmanların ve hatunların cariyelerini bey' ediverelim deyu pazara goturup müşteri namına ba'zı levendat ile zahir bey' ve şıra' eyleyip bir kaç akça bey'lerin alıp görmek için odasına alıp gidip bir nice gün kendülerin ve cariyelerin tasarruf edip gerü sahiblerine reddeylemek ve cariyelerine muhalif-adet edinip ve ba'zı dellallar dahi vardır ki, müşteri namına kendü avretin pazara getirip ba'zı muselmanların cariyelerin mezad ederken bir bahane ile ayağa urup haricden gelen hatun talibedir deyu değer bahasından aşağı akça ile kendi avretine alıverip, kefilsiz ba'zı dellallar dahi vardır ki, esirci avretlerden ba'zı cariyeleri bile eskisi namına levend odalarına alıp gidip nice mefsedete ba'is olup bu makule kabahat ve şena'ate sebep ve bâdi esirci namına cevab alıp satan fevahiş ile kefilsiz dellallardır ve min-ba'd avretler esircilikten men' olunup ve ehl-i ırz olmayıp kefilsiz dellallar dahi ref' oluna amme-i alemin zararı ref' olduğundan gayri esirci taifesinin dahi ahvallerin muntazam olur. Bu makule mefsede def'a ahvalimizi arz eyleriz dediklerin arz eylemişsin. Buyurdum ki, vardıkda bu babda gereği gibi mukayyed olup, min-ba'd o makule avretlere esircilik etdirmeyip men' edip ve kefilsiz olan dellallar dahi ref' etdirip bir vech ile tenbih ve tedarik eyleyesin ki vech-i meşruh üzere fesad ve şenaat olmak ihtimali olmaya. Ba'de't-tenbih eslemeyip ol vechile muamele ve fesad üzere olanların mukteza-yı şer'-i kavim üzere haklarından gelesin ve ne vechile tedarik eylediğin yazıp bildiresin. Fi Şaban 991/Temmuz 1583.¹⁵⁸

Esirciler sattıkları cariyeleri olduğu gibi satmak zorunda olup, onları herhangi bir şekilde süslemeleri veya giydirip, kuşatmaları yasaktır. I. Selim Kanunnamesinde bu

¹⁵⁵ Parlatur, "a.g.m.", s. 818.

¹⁵⁶ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat**, İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1987, s. 120-123.

¹⁵⁷ Cariyelere karşı uygulanan uygunsuz hareketler ile ilgili Şeyhülislam İbn-i Kemal'in fetvası bulunmaktadır. Fetvaya göre, "bazı avretler cariyeler alıp zina ettirseler böyle edenlere şer'an ne lazım olur?" sorusuna "Tazir-i belîğ lazım olur" şeklinde cevap vermiştir. Bkz. Ahmet İnanır, **İbn-i Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku**, Ankara: Gece Kitaplığı, 2015, s. 343.

¹⁵⁸ Ahmet Refik Altınay, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, (Haz: Abdullah Uysal), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 63-64.

durum özellikle belirtilmiştir. “Ve dahi halayıkçılar sattıkları cariye'nin yüzüne aklık ve kızılık fi'l-cümle terbiyet ider nesne sürmeyeler ve satılan kul ve cariye ne esbab ile satılırsa yine ol esbab ile vireler soyub almıyalar.”¹⁵⁹

1.2.5. Osmanlı Devleti'nde Kölelerin Kullanım Alanları

Esir pazarlarında ya da diğer kaynaklardan elde edilen köle ve cariyelerin kullanıldıkları yerler ile onların yaptıkları hizmetler değişiklik göstermiştir. Kölelerin kullanım alanları askeriye, saray ve çevresinde yoğunlaşmakla birlikte köylerde çiftçilik¹⁶⁰ için kullanılan köleler ve reayaya ait köleler de bulunmaktadır. Askeriye, saray ve çevresinde bulunan köleler buraya uygun bir eğitimden geçerek buralarda kullanılmaya başlanmıştır. Erkek köleler, Müslümanlaştırılmış, sünnet edildikten sonra yeteneklerine, zihin ve karakter özelliklerine ve hatta dış görünüşüne göre ayrılmışlardır. Daha sonra bunlar özelliklerine göre askeriye ve sarayın diğer bölümlerinde hizmet etmek üzere dağıtılmışlardır.¹⁶¹ Köleler kullanım alanlarına göre, devletin istihdam ettiği köleler ve şahıslara ait köleler olarak birbirinden ayrılmaktadır.

1.2.6. Devletin İstihdam Ettiği Köleler

Savaşlarda toplanan esirlerin beşte birinin devlete ait olduğunu daha önce belirtmiştik. Toplanan bu esirler saraya getirildikten sonra önce cinsiyetlerine ve yeteneklerine göre ayrılır ve sonra eğitim verilmesi için çeşitli yerlere gönderilip, sıkı bir eğitimden geçtikten sonra askeriye, saray ve çevresinde göreve başlarlar. Köleler cinsiyetlerine göre farklı alanlarda istihdam edilmektedirler.

¹⁵⁹ I. Selim Kanunnamesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları, 1512-1520), (Haz. Yaşar Yücel-Selami Pulaha), Ankara: TTK, 1995, s. 64.

¹⁶⁰ Bunlara toprağa bağlı köleler veya kullar da denmekte olup Ömer Lütfi Barkan bu grubu kendine has bir grup olarak *ortakçı kullar* şeklinde tanımlamıştır. Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi edinmek için bkz. Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Servaj Var mı idi?, *Bellekten*, XX (78), Ankara, 1956, s. 237-246; Ö. L. Barkan, “XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri Kulluklar ve Ortakçı Kullar”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, (1), İstanbul, 1939, s. 29-74.

¹⁶¹ Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, (Çev. İsmet Özel), İstanbul: Şule Yayınları, 2008, s. 82-87.

Erkek Köleler

Devlete ait erkek köleler en fazla askeriye olmak üzere saray ve çevresinde istihdam edilmişlerdi. Osmanlı Devleti'nde fetihlerin artmasıyla birlikte ele geçen esir sayısı da artmış ve bu esirler I. Murat döneminde Acemi Ocağı ile Yeniçeri Ocağı kurularak değerlendirilmeye başlanmıştır. Neşri'ye göre, Çandarlı Hayreddin Paşa, savaşta elde edilen esirlerden “*Bunları Türk'e virelüm. Hem Müslüman olsunlar, hem de Türkçe öğrensinler. Sonra getürelüm Yiniçeri olsunlar*” diyerek kapıkulu teşkilatının¹⁶² kurulmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁶³ Reşat Ekrem Koçu'ya göre Yeniçeri Asker Ocağının kurulması yolunda ilk fikri ortaya koyan kişi Karamanlı Molla Kara Rüstem'dir. Molla Kara Rüstem I. Murad'ın kadıaskeri Çandarlı Kara Halil'e “*Akıncı gazilerin aldıkları esirlerin beşte biri Tanrı buyruğunda padişahındır, niçin almıyorsunuz?*” diye sordu. Kara Halil de bu teklifi Sultan Murad'a sundu. Sultan Murad da “*Tanrı buyruğu ne ise onu yapın*” dedi. Bunun üzerine gazilerin elindeki her beş esirden birinin padişah adına alınmasına karar verildi. Alınacak esiri seçme hakkı padişaha aitti. Esir başına 125 akçe kıymet biçilirdi, elinde beş esiri olmayan kişi, esir başına 2 akçe verirdi. Tanrı buyruğu gereğince alınan bu vergiye “beşte bir” anlamına gelen “pençik resmi” adı verilir. Padişah adına alınacak esirlerle padişahın hükümdarlık haklarını koruyacak bir asker ocağının tesisine karar verildi ve bu askere de “yeniçeri” ismi verildi.¹⁶⁴

Savaşlarda esir edilenlerin dışında devlet her yıl fethettiği bölgelerdeki gayrimüslim ailelerin buluş çağına ermemiş olan bir erkek çocuğuna el koymaktadır. Yeteneklerine göre ayırıp eğitim verme işlemini bu çocuklar üzerinde de uygulamaktadırlar. Bu sisteme ise “devşirme” denmektedir.¹⁶⁵ İdris-i Bitlisi eseri *Heşt Behişt*'te¹⁶⁶ bu esirlerin orduda ne

¹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları**, I-II, Ankara: TTK, 1988; Yusuf Halaçoğlu, **XIV. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara: TTK, 2014.

¹⁶³ Neşri, **Kitab-I Cihannüma**, (Haz. F. Reşid Unat-M. A. Köymen), Ankara: TTK, 1987, I, s. 198-199.

¹⁶⁴ Reşat Ekrem Koçu, **Yeniçeriler**, İstanbul: Doğan Kitap, 1964, s. 21-22.

¹⁶⁵ Köleler cizyeden muaf olan topluluğu oluşturmakla birlikte, azat edilip hür statüsü kazandıktan sonra cizye vergisine tabi tutulmaktadırlar. Yani cizye vergisi bir zimmi için özgürlüğün simgesi olmakta ve bir bakıma kimlik kartı yerine geçmektedir. Osmanlılar devşirme toplarken çocuklarını aldıkları ailelerden cizye toplamamışlardır. Böylece devşirme toplarken erkek çocukların ailelerinin köle statüsünde olduklarını ve bu çocukların bu nedenle seçilmeye uygun görüldüklerini vurgulamışlardır. Fetihden sonra zimmi statüsü kazananlar daha sonra böyle bir durumla köleleştirilebilmişlerdir. Hakan Erdem, **Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, s. 18-19. Halil İnalçık ise bu durum hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştur; Osmanlılar genelde devşirmeyi köleleştirme olarak

gibi görevlerde buldukları hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir. Örneğin, cesur savaşçılar olan muzaffer Yeniçeri olarak bahsettiği grubun görevlerinin ne olduğunu belirttikten sonra onların nasıl ele geçtiğinden bahsetmektedir.

Sultanlar bu gruba çok itimâd ederlerdi. Bunların seçilme menşei ve bu vefakâr taifenin askeri zümreye girmelerinin başlangıcı iki şekilde mukarrer ve kulluk yolları iki vecih ile olurdu. Bunlar ya gazalarda esir edilen küffar evlâdları cümlesindedir ki kabiliyetleri mülâhaza ve zâhiri delilleri müşahede ile terbiye merhalelerini aştıktan sonra bu mesleğe dahil olurlar... ya da raiyet hukuku vaz' olunan, cizye ve haraç vermekle yükümlü belde ve vilayetlerde, her aileden buluş çağına yaklaşmış bir oğlan beğenilip alınır. Zira mezkûr beldelerin fetih ve teshiri af veya kılıç ile gerçekleşmiş olduğundan o yerlerin bütün halkı sultanın memlûkû olur. Ondan sonra bu çocuklar sultanların devlethâne kapılarına getirilir, isim ve nesepleri Sultan'ın hâs gulâmları silkinde kaydedilirlerdi. Hemen aynı yaşlarda, daha gonca gibi batınlarına şirk tozları işlememişken evvela kelime-i tayyibe-i imân ile tatyip edilirler ve "*Her doğan çocuk muhakkak İslam fıtratı üzerine doğar*" muktezasınca İslamla şereflenirlerdi.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde köleler kabiliyet ve yeteneklerine göre en yüksek makamlara getirilip, servet sahibi olabilmektedirler. Bu durum, onların nesilden nesile devam eden farklı bir sınıf haline gelmesini önlemiştir. Devletin istihdam ettiği köleler devlet yönetiminde çok yüksek yerlere gelip söz sahibi olabiliyorlardı. XVII. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nde bulunan Poul Ricaut devletin köleleri nerelerde ve nasıl kullandıkları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Ricaut'a göre, padişah, biri sırf kan asilliği veya servete sahip diye onu kullanmaya mecbur değildir. Padişah kendi otoritesini, onu tamamıyla devletin hayrı, şan ve zaferi için kullanan kimselerin eline vermesi lazımdır. Bu yüzden padişah da nazırları da ne doğuşa dayalı asaleti ne de mal ve mülkü hesaba katar. Padişah, geçimleri ve terbiyeleri bakımından kendisine borçlu oldukları için sahip oldukları yetenekleri kendi hizmeti için kullanmaya ve vücut ve ruhça onları yetiştirmek için yaptığı masrafları kendisine faiziyle iade etmeye mecbur olan, tamamıyla kendine ait olan insanları istihdam eder.¹⁶⁸

görmemişler, daha çok olağanüstü durumlarda devlet tarafından konulan olağanüstü hizmetlerden biri olarak değerlendirmişlerdir. Halil İnalçık, "Servile Labor in the Ottoman Empire", s. 25.

¹⁶⁶ İdris-i Bitlisi, **Heşt Behişt VII. Ketibe**, (Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara: TTK, 2013, s. 42-53.

¹⁶⁷ İdris-i Bitlisi, a.g.e., s. 47-48.

¹⁶⁸ Paul Ricaut, **Osmanlı İmparatorluğunun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, (Çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım), Ankara: TTK, 2012, s. 39.

Yetişkin, sağlıklı ancak herhangi bir yeteneği olmayan erkek esirler en çok gemilerde forsa olarak istihdam edilirler. Örneğin; 1590 yılında 300 büyük ve 100 küçük gemiden oluşan Osmanlı donanmasında 10 bin civarında forsa bulunmaktaydı.¹⁶⁹

Kadın Köleler (Cariyeler)

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında savaş yapılan uluslardan cariyeler saraya alınmıştır. Genişleme yıllarında ise esir çok alındığı için, bunların güzel olanları hareme alınıp, diğerleri satılmıştır. Devletin istihdam ettiği kadın köleler yani cariyeler deyince akıllara harem gelmektedir. Osmanlı sarayında cariyeler, devletin kuruluş yıllarından itibaren var olmakla birlikte, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren cariyeye sayısında artış olmaya başlamıştır. Devşirilen erkek çocukların orduda ve Enderun Mektebinde terbiye edilerek Osmanlı İmparatorluğunun askeri ve idari üst kademelerine yükselmek imkânlarını elde ettikleri gibi Osmanlı sarayına alınan cariyeler de güzellik ve zekâlarına göre usta, kalfa, ikbal, kadın efendi ve valide sultan payelerini alarak en yüksek mevkilere kadar çıkmayı başarmışlardır. Haremde yaşayanlar bir piramide benzetilebilir. Piramidin kaidesini cariyeler, reisi de valide sultan işgal etmektedir. ikisi arasında ise kalfalar, ustalar, odalıklar, ikballer ve kadın efendiler yer almaktadır.¹⁷⁰ Osmanlı haremine Hırvat, Yunan, Rus, Ukraynalı, Gürcü, İtalyan ve Fransız kızlar alınmaktadır. Ermeni ve özellikle Yahudilerden, şehir halkı oldukları için, ne hareme kız alınmış ne de kapıkulu ocaklarına asker devşirilmiştir.¹⁷¹

Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar padişahlar hür kadınlarla evlenmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren padişahlar devletin yıkılışına kadar genellikle azatlı cariyelerle evlenmişlerdir.¹⁷² Saraydaki cariyelere mevkilerine göre maaş tahsis edilmiştir. Ayrıca bunların elbiseleri de birbirlerinden farklıdır.¹⁷³

¹⁶⁹ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Nilüfer Epçeli), IV, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005, s. 195.

¹⁷⁰ Çağatay Uluçay, **Harem II**, Ankara: TTK, 1992, s. 11.

¹⁷¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, İzmir: Hazine Yayınları, 2008, s. 147.

¹⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012; Leslie P. Peirce, **Harem-i Humayun**, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

¹⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara: TTK, 1988, s. 149.

Osmanlı sarayında bulunan cariyeleri üç kısma ayırmak mümkündür. Birincisi, hizmetçi statüsünde olan cariyelerdir ki bunların yaşları büyük olup, haremde her türlü hizmeti görmekteyler. Yüzüne bakılabilecek güzelliktedirler. İçlerinde güzel olmayanları, vücutları düzgün bulunmayanları da vardır. Bunlar en uzun sürede satılan cariyelerdir. İkincisi satılmak için alınan cariyelerdir. Bunlar 5-7 yaş arasında olup, yüzleri ve vücutları güzeldir. Büyüdükçe güzelleşebilecekler arasından seçilirler yaşları ilerledikçe gerçekten güzelleşiyorsa bunlara ud veya kanun öğretilir, ayrıca, nezaket ve muâşeret kaideleri ile birlikte naz ve işve usulleri de en ince ayrıntısına kadar öğretilmeye çalışılırdı. Bu cariyeler buluş çağına gelince sahipleri onu görücüye çıkartır ve satardı. Üçüncüsü ise cariyelerin en güzeli ve en pahalısı olan odalıklardır. Yüksek devlet adamlarının ve padişah kızlarının en çok alıp besledikleri cariyeler bu odalıklardır.¹⁷⁴

1.2.7. Şahıslara Ait Köleler

Osmanlı Devleti'nde parası olan herkes köle sahibi olabilmektedir. Osmanlı toplumunda köle ve cariye kullanımı, bir nevi zengin ailelere ve konaklara has bir âdet olarak devam etmiştir.¹⁷⁵ Ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminde elçi olarak İstanbul'a gelen Busbecq'in "*Buradaki dilencilerin de esirleri vardır*"¹⁷⁶ şeklindeki ifadesi, köle kullanımının sadece zenginlere ve konaklara has bir özellik olmadığını göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta dönemin özelliğidir. Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı'nın en güçlü olduğu dönem olup, Osmanlı vatandaşlarının refah seviyesi yüksektir. Ayrıca, Osmanlı coğrafyasına giren esir sayısının, gerek savaş yoluyla gerekse ticaret yoluyla, fazla olmasından dolayı köle fiyatının düşük olduğu ve her kesimden insanın köle sahibi olabildiği düşünülebilir.

Köleler ve sahipleri hakkında bilgiler, buldukları dönemin mahkeme kayıtlarını içeren, *kadı defterleri* de denen, *şer'iyye sicil defterlerinden* elde edilmektedir. Osmanlı toplumunda kimlerin köle kullandığını, sadece bir şekilde bu defterlere kaydedilmişlerse öğrenebiliriz. Kayıtlarda kölelerin sahibinin adı ve sakin olduğu yerleşim yeri, kölelerin adı, etnik kimliği, fiziksel özellikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. *Şer'iyye sicilleri* köleler hakkında çeşitli bilgiler vermesi açısından önemli kaynaklar olmuşlardır. Kölelerin

¹⁷⁴ Uluçay, a.g.e., s. 14.

¹⁷⁵ Akgündüz, Osmanlı'da Harem, s. 187.

¹⁷⁶ Busbecq, a.g.e., s. 112.

azat edilmesi, miras olarak bırakılması, kölelere verilen isimler vs. gibi bilgileri öğrenmekle birlikte bu kaynaklara bakarak buldukları şehrin insanların sosyal ve ekonomik durumları hakkında çıkarımlar yapabilmekteyiz. Örneğin Suraiya Faroqhi'nin araştırmalarına göre, XV. yüzyıl da Bursa'da bulunan tereke defterlerinde birçok zengin kadının ve bunların birden fazla kölesinin olduğuna ve kölelere genellikle hangi isimleri koyduklarına dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁷⁷

Kişilere ait köleler, genellikle ev hizmetlerinde istihdam edilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde geniş hane halklarının çarklarının erkek ve kadın köleler olmadan dönmesi mümkün görülmemektedir.¹⁷⁸ Erkek köleler genellikle insan gücü gereken işlerde tercih edilmiştir. Cariyelerin ise çoğu ya bir efendinin evinde hizmetkârlık ederek ya da yüksek tabakadan bir hanıma satılarak, yaşamlarının geri kalanını Osmanlı kültür ortamında geçirmişlerdir. Bir Osmanlı kadının cariyesine kadının izni olmadan kocası el sürememiştir.¹⁷⁹ Kocanın cariyeden çocuğu olsa bile kadının şahitli izni yoksa cariyenin efendiden doğan çocuğu efendinin soyuna girememektedir. Bunun örneğine Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin fetvalarında rastlanmaktadır. Ebusuud Efendi'nin bu durumla ilgili verdiği fetva şöyledir; “Mes’ele: Hind zevci Zeyd’e bir cariyeye hibe edip, Zeyd’in cariyeden veledi olduktan sonra Hind hibeyi inkâr edip, beyyineden âciz olsa evladının Zeyd’den nesebleri sâbit olurmu? El-cevap: Hibeyi ispatsız olmaz.”¹⁸⁰

Gayrimüslimlerin köle satması da kullanması da devlet tarafından yasaklanmıştır. Bu yasaklara çoğu kez uyulmasa da devlet bu durumun önüne geçebilmek için fermanlar çıkarmıştır. 1569 tarihli bir fermanla Yahudi ve kefare elindeki kölelerin tespit edilmesi ve bu kölelerin onların elinden alınmasına dair emir verilmiştir.¹⁸¹ Özellikle Yahudilerin köle kullanmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü Yahudiler ya İslamiyet’i aşağılamak için

¹⁷⁷ SuraiyaFaroqhi, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 223-228.

¹⁷⁸ SuraiyaFaroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Halil İnalçık-Donald Quarter (Ed.), II, (Çev. Ayşe Bektay vd.), İstanbul, 2006, s. 720.

¹⁷⁹ SuraiyaFaroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Elif Kılıç), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 126.

¹⁸⁰ Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislam Ebusuud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012, s. 152. Ayrıca bkz. Fırat Yaşa, “Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları”, **Osmanlı Devleti’nde Kölelik**, (Ed. Zübeyde Güneş Yağcı-Fırat Yaşa), İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017.

¹⁸¹ Altınay, a.g.e., s. 65-76.

Müslüman köle kullanmışlar ya da İslamiyet'e kabul etmek isteyen kölelerine işkence etmişlerdir.¹⁸²

Ebussuud Efendi fetvalarında “Zimmiler kul ve câriye kullanmasınlar deyu emr-i şerif var iken, kullananlara şer'an ne lâzım olur?” sorusuna “Ta'zir-i şedîd ve habs-i medîd lâzımdır”¹⁸³ diye cevap vererek gayrimüslimlerin köle ve cariye kullanmalarının yasak olduğunu ve eğer kullanırlarsa cezalandırılacaklarını belirtmiştir. Konulan bu yasaklara rağmen devlet gayrimüslimlerin köle kullanmasının önüne geçememiştir. Şer'iyye sicillerinde köle kullanan gayrimüslimlere ait kayıtlar birçok kez görülmüştür.

Normal bir işte çalışamayacak kadar yaşlı veya sakat bir köle, dilenci simsarları için çok değerli olabilmektedir. Çünkü bunlar dilendirdikleri kişilerin kazançlarının önemli bir bölümüne el koymaktaydılar. Dolayısıyla sekiz on dilenciye kendine bağlayan bir kişi oldukça yüksek bir gelire sahip olurdu. II. Selim döneminde İstanbul esir pazarlarında kör, topal, kambur, sarsak, veremli köle ve cariyeler için çok yüksek bir piyasa vardır. Kötürüm bir cariye veya köle açık artırmada inanılmayacak kadar yüksek bir fiyata müşteri bulabilmektedir.¹⁸⁴

¹⁸² BOA., A.DVNS.MHM., nr. 31, 222 (12Ca. 985).

¹⁸³ Düzdağ, a.g.e., s. 113.

¹⁸⁴ Mehmet Demirtaş, “Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, OTAM, (20), Ankara, 2006, s. 92.

İKİNCİ BÖLÜM

2. XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDA TRABZON'DA KÖLELİK

2.1. XVII. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Trabzon Tarihi

Tarihi süreçte Trabzon, her bir yüzyılda devletlerarası önem taşıyan onlarca seyyah ve devlet adamını ağırlayan, Avrupa ve Asya medeniyetlerinin buluşma noktası olmuştur. Arap ve Slav milletlerinin tanışma alanı, Roma ve Osmanlı İmparatorluklarının doğuda yer alan siyasi, askeri ve ticari öneme sahip önemli bir merkezdir. Sahip olduğu ulaşım ve iletişim şartlarının sağladığı kolaylıklar sayesinde Trabzon, bağlı olduğu merkeze yönelik siyasi ve askeri tehlikeleri ilk elden gözlemlemeye ve gerekli olan önlemleri almaya müsait yapıda olmuştur. Tarih sahnesine çıkışından Kurtuluş Savaşı sonuna kadar çeşitli kültürden birçok insanı bünyesinde barındırmıştır.¹⁸⁵ Kuzeydoğu Anadolu'nun askeri, idari, iktisadi ve kültürel bakımdan en önemli merkezi olan Trabzon, tarihi süreç boyunca bu özelliğini hep korumuştur. Stratejik olarak bakıldığında şehir, Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya'ya açılan bir kapı niteliğindedir. Bu nedenle Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde askeri, idari, iktisadi ve kültürel bakımdan daima önemli konumdadır. Trabzon, idari ve iktisadi açıdan Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin merkezi olma özelliğine sahiptir. İktisadi olarak merkez konumunda olan Trabzon, Uzakdoğu'da başlayan tarihi İpek Yolu'nun son duraklarından biri olmuş ve eski çağlardan beri her zaman aktif olan limanı sayesinde önemini kaybetmemiştir.¹⁸⁶

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin yeryüzü şekillerinin, iklim ve bitki örtüsünün, ulaşım ve yerleşim üzerindeki olumsuz etkisine rağmen, bölgede eski dönemlerde özellikle M.Ö. 2000'li yıllarda yerleşme görülmektedir. Araştırmalara göre Trabzon'un, Karadeniz'in

¹⁸⁵ Necmettin Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı", **Karadeniz Araştırmaları**, V, (17), 2008, s. 75.

¹⁸⁶ Mehmet Tezcan, "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri**, (3-5 Mayıs 2001), Trabzon 2002, I, s. 75.

kuzeyinden gelen Orta Asya kökenli Türk kavimleri tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ M.Ö. III. bin ile II. bin yılları arasında Oğuzların öncü kollarından biri olarak kabul edilen “Gas/Kas” ve “Gud/Gutiler” ve M.Ö. 675 yılından itibaren Kimmerler yerleşmeye başlamıştır. Doğu Karadeniz bölgesine Kimmerlerden sonra İskitler, Medler, Persler hâkim olmuştur. Bu hâkimiyet Makedonya Kralı İskender’in M.Ö. 334 yılındaki doğu seferine kadar devam etmiştir. M.Ö. 312-280 tarihleri arasında bölge İskender’in komutanları hâkimiyetinde kalmıştır. Bölge M.Ö. 280-63 yılları arasında Pontus Devleti idaresi altında kalmıştır. M.Ö. 63 – M.S. 395 yılları arasında Doğu Karadeniz, Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyetine girmiştir. M.S. 394-1204 yılları arasında bölge Roma’nın devamı olan Bizans’ın denetiminde kalmıştır.¹⁸⁸ 1204 yılında Komnenos hanedanı tarafından Trabzon merkezli Trabzon Rum Devleti kurulmuştur. Ereğli-Batum arasındaki Karadeniz sahillerini kapsayan bu devlet, Anadolu Selçuklu Devleti’nin askeri ve siyasi başarıları karşısında, kısa bir sürede Ordu ve Giresun yakınlarına kadar gerilemiştir.¹⁸⁹

Selçuklular, 1214 yılında Sinop’u almış, 1228 yılında Trabzon’u kuşatmış ancak alamamıştır. Bu dönemde Trabzon’a yönelik Türk akınları giderek artmıştır. Sinop’un alınması ve akınların giderek artmasıyla Trabzon Rum İmparatorluğu Selçuklulara vergi vermek zorunda kalmıştır. Selçuklular tarafından Samsun’un doğu kesimine bölgenin güvenliği için yerleştirilmiş olan Çepniler, Karadeniz sahili boyunca doğuya doğru ilerleyerek bu bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır.¹⁹⁰ Osmanlı kuvvetleri Trabzon Devleti topraklarına girince Çepni beyleri de Osmanlı fethine yardımcı olmuşlardır. XV. yüzyıla beraber yerleşik hayata geçtikleri görülen Çepnilerin hâkim olduğu bölgelerde hiçbir Hristiyan yerleşim birimi görülmemiştir.¹⁹¹

Osmanlı Devleti, XIII. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmış ve XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkan coğrafyasında sistemli bir biçimde yayılma siyaseti sürdürmüşlerdir. XV. yüzyılın başında yaşadığı fetret dönemini atlattıktan sonra tekrar fetih faaliyetlerine yönelmiştir. 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u fethetmiş ve

¹⁸⁷ Melek Öksüz, “Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış (I)”, **Karadeniz Araştırmaları**, (5), Trabzon 2005, s. 16.

¹⁸⁸ Kenan İnan, “Trabzon’un Osmanlılar Tarafından Fethi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (14), Trabzon 2003, s. 71.

¹⁸⁹ İsmet Parmaksızoğlu, “Trabzon’un Fethi/21 Muharrem 866-26 Ekim 1461”, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, İsmail Hacifettahoğlu (Ed.), Ankara 2001, s. 61.

¹⁹⁰ Öksüz, a.g.m., s. 22.

¹⁹¹ İnan, Trabzon’un Fethi, 72-73.

Osmanlı Devleti İmparatorluk seviyesine çıkmıştır. Bundan sonra Osmanlı Devleti hem Anadolu'da Türk birliğini tam anlamıyla sağlamaya çalışmış hem de Karadeniz'in bir Türk gölü olması için yollar aramaya başlamıştır.¹⁹² Trabzon Rum İmparatorluğu, İsfendiyaroğulları Beyliği ve Amasra Cenevizleri arasında taksim edilmişti. Burada birçok büyük ve önemli şehirler ile kasabalar vardı. Bunların bazıları geniş bir hinterlanda sahipti ve ayrıca Trabzon doğudan ve İran'dan gelen büyük kervan yolunun üzerindeydi. Ayrıca İstanbul'un fethiyle önemi daha da artan Karadeniz bölgesinin bu önemli yerleşimlerinin Osmanlı eline geçmesi hem ticari hem de bölgenin güvenliği açısından son derece önemli bir hale gelmişti.¹⁹³

Trabzon, XV. yüzyıl ortalarında Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Anadolu'ya hâkim olmak için başlattıkları rekabetin başlıca konularından biri olmuştur.¹⁹⁴ Bu dönemde Trabzon Rum Devleti, oldukça küçülmüş olup, Trabzon ve civar toprakları kapsamaktadır. Varlığını komşuları olan Türk Devleti hükümdarlarıyla kurmuş olduğu akrabalık bağları sayesinde sürdürmektedir. Trabzon tekfuru kızını, Osmanlı Devleti'nin rakibi olan Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan ile evlendirerek devletin ömrünü uzatmayı amaçlamıştır. Uzun Hasan ise ticari ve stratejik açıdan önemli olan Trabzon şehrini ele geçirerek, yeni imkânlar kazanmayı hedeflemektedir.¹⁹⁵ Durum böyle devam ederken Fatih Sultan Mehmet harekete geçmiş, Kastamonu ve Sinop gibi stratejik kaleleri ele geçirmiş ve doğuya doğru yönelmiştir. Trabzon, denizden ve karadan kuşatılmış ve İmparatorun şehri teslim etmesiyle Trabzon'un fethi tamamlanmıştır. Fetihten sonra Trabzon'da, idari, askeri, iktisadi ve sosyokültürel açıdan bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Trabzon sancak şeklinde yapılandırılarak, Osmanlı idari sisteminde yerini almıştır.¹⁹⁶

1461'de Fatih Sultan Mehmed Han'ın fethi ile Osmanlı Devletine katılan Doğu Karadeniz bölgesi, Rum eyaletine tabi bir sancak halinde teşkilatlandırılarak önemli bir Osmanlı sancağı olmuştur. Sancağın merkezi Trabzon şehri olduğundan sancak bu adla

¹⁹² Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 11-31.

¹⁹³ Selahattin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, Ankara: TTK, 1999, s. 249-250.

¹⁹⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", **AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, II, (2), 1964, s. 67.

¹⁹⁵ Öksüz, a.g.m., s. 23.

¹⁹⁶ İnan, Trabzon'un Fethi, s. 74-78.

anılmıştır. Trabzon sancağı 1514'te Erzincan Bayburd vilayetine, 1517 yılının sonlarında Anadolu Eyaletine, 1520'de yeni kurulan "Vilayet-i Rum-ı Hadis" e, 1535'te de Erzurum eyaletine bağlanmıştır. 1580-1581'de Batum sancağı ile birleştirilerek eyalet haline getirilmiştir.¹⁹⁷

XVII. Yüzyıl Avârizhâne İcmal Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre Trabzon eyaleti idari taksimat bakımından Kaza-ı Trabzon, Sürmene, Giresun, Rize, Keşap, Mapavri, Maçuka, Of ve Kaza-ı Yavabolu nam-ı diğer Görele'yi içine alan toplam 10 kaza merkezinden oluşmaktadır.¹⁹⁸ Bugünkü Gümüşhane İlinin Kürtün ve Torul ilçeleri ve Gümüşhane'nin merkezi de idari taksimatta Trabzon sancağı içerisinde yer almaktadır. Trabzon'un Osmanlı idaresine alınması ile birlikte bugünkü Rize vilayetinin bütün ilçeleri de Trabzon'a bağlanmış ve arşiv belgelerine bu şekilde kayıt edilmiştir.¹⁹⁹

Trabzon şehri, tarihinin ilk dönemlerinden itibaren buraya hâkim olan devletler için siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik açıdan önemli bir yer olmuştur. Trabzon, Boğazlar ve Ege yoluyla Akdeniz'e ve Avrupa'ya bağlanmasının yanı sıra Karadeniz üzerinden de Rusya'ya ve Avrupa içlerine giden yolların kavşağında bulunmaktadır. Bu nedenle ticari öneminin yanı sıra askeri bir üs olarak da kullanılmıştır. Tarih boyunca burada birçok medeniyet kurulmuş ve özellikle de Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde pek çok mimari eser yapılmıştır. Kuruluşundan beri çeşitli unsurları bünyesinde barındırdığından dolayı kültürel olarak zengin bir bölge halini almıştır. Trabzon fethedildikten kısa bir süre sonra dini, sosyal ve ticari yapılarıyla Türk-İslam kenti haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti geleneksel Türk-İslam iskân politikasını, Trabzon'u 1461 yılında fethettikten sonra buraya da uygulamıştır. Bu durum hakkında Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazade eserinde şöyle yazmıştır;

"Padişah kanun nice ede gelmiş idi her hişarun üzerinde, bu Durabuzuna dahi anun gibi etdiler. İçinde mescidler ve medrese olındı. Ehl-i İslam'dan evler sürüp getürdiler. Bu

¹⁹⁷ İnan, Trabzon'un Fethi, s. 79.

¹⁹⁸ Süleyman Demirci, "XVII. Yüzyılda Trabzon Eyâletinin İdari Taksimatı ve Vergilendirilebilir Nüfus: Giresun, Keşap, Kürtün ve Yavabolu (Görele) Kazaları Örneği", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2012, (15), s. 15-16.

¹⁹⁹ M. Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara: TTK, 2002, s. 19-49.

kafirlerin hali kalan evlerini bu gelen müsülmanlara mülklüğe verdiler. Ve hisarı muhkem berkitdiler.”²⁰⁰

Trabzon’un fethedildiği 1461 yılından XVI. yüzyılın sonuna kadarki nüfusunun tespit edilebildiği dört adet tahrir defteri bulunmakta olup bunlar 1486, 1520, 1554 ve 1583 tarihlerine aittir. Bu defterlere göre 1486 yılında Trabzon şehrinin nüfusu 2025 Müslüman, 5549 Hristiyan; 1520 yılında 1720 Müslüman, 6033 Hristiyan; 1554 yılında 3012 Müslüman, 3513 Hristiyan; 1583 yılında 6083 Müslüman, 4901 Hristiyan olarak tespit edilmiştir²⁰¹

Şer’iye sicillerindeki kayıtlardan hareket ederek Trabzon şehrindeki nüfusu Müslüman ve Hristiyan mahallelerine ayırmak mümkün olmamaktadır. Sicil kayıtlarındaki mülk satışları ve mülk ihtilaflarına bakıldığında Trabzon’un hemen her mahallesinde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yapılan mülk satışlarını görmek mümkündür. Nüfus hareketi genellikle Müslümanların Hristiyan mahallelerine doğru yayılmaları şeklinde gelişmektedir. Doğal olarak fetihten uzun bir müddet sonra artık şehir halkı değişik dinlere mensup olarak yan yana yaşamaya başlamıştır. Bütün bunlar, Osmanlı klasik döneminde dinsel ve etnik grupların şehirde birbirlerine tamamen kapalı, ayrı cemaatler halinde yaşamadıklarını göstermektedir.²⁰² Trabzon şer’iye sicillerine yansıyan ihtida hareketlerinden Trabzon’un Hristiyan halkının zaman geçtikçe İslamiyet’i seçtiği görülmektedir. Sadece gayrimüslim halkın değil, Trabzon halkının kullandığı köle ve cariyelerinde Müslümanlığı seçerek Trabzon şehrinin İslamlaşmasına katkı sağladığı görülmektedir.²⁰³

Trabzon’a gelen bazı seyyahlar burası hakkında bilgiler vermişlerdir. Bunlardan en önemli iki tanesi Mehmet Aşiki ve Evliya Çelebi’dir. Trabzon’un halkı, sebzesi, meyvesi, balığı, tarla ve bahçesi, dağları, tepeleri, dereleri, camisi, hamamı, sur ve kalesi, mahalle, ev, esnaf, meslek grupları ve Trabzon’da yaşayan farklı milletlere mensup insanlara kadar hemen her şey hakkında bilgi vermeye çalışmışlardır. Annesi ve babası Trabzonlu olan ve

²⁰⁰ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 208

²⁰¹ Bostan, a.g.e., s. 158-172.

²⁰² İnan, Trabzon’un Fiziki Yapısı, s. 169-170

²⁰³ Kenan İnan, “Trabzon’da İhtida Olayları (1648-1656)”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998 Bildiriler**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 75, Trabzon 1999, s. 245-252

kendisi de Trabzon'da doğup büyüyen Trabzonlu Seyyah Mehmet Aşık XVI. yüzyılın sonlarında seyahatini kaleme aldığı *Menâzirü'l-Avâlim*²⁰⁴ isimli eserinde, Evliya Çelebi ise Seyahatnamesinin²⁰⁵ ikinci cildinde Trabzon'a fazlasıyla yer vermiştir.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti idari, siyasi, askeri ve sosyal olarak sıkıntılı zamanlar geçirmekteydi.²⁰⁶ Yarım asırlık dönemde beş kez padişah değişikliği olmuştur. Bizim çalışma dönemimiz olan 1628-1644 arası tahtta olan padişahlar IV. Murat (1623-1640) ve I. İbrahim'dir (1640-1648). Bu dönemde Trabzon ve çevresi de askeri ve siyasi olarak karışık dönemler yaşamaktaydı. XVII. Yüzyılın ilk yarısında Ruslar ve Lehlilere bağlı bulunan Kazaklar, Don ve Özi nehirlerinden çıkarak Karadeniz sahillerini sık sık istila edip, yağmalamış, ele geçenleri esir etmiş veya katletmişlerdir.²⁰⁷ Yüzyılın başlarında başlayan kazak saldırılarıyla, Karadeniz donanması Azak denizi ve Karadeniz kıyılarında mücadele etmiştir. Ancak donanma ne kadar başarılı olsa da kazak saldırılarını önleyememiştir.²⁰⁸ O dönemde bu olay Trabzon halkı arasında *Rus-ı menhus müstevli* (uğursuz Rus saldırısı) olarak adlandırılmıştır.²⁰⁹

2.2. Trabzon'da İstihdam Edilen Köleler

Bu başlık altında ilk olarak XVII. yüzyılın ilk yarısında Trabzon'da köleler için kullanılan tabirler hakkında bilgi verilip, kölelerin cinsiyetlerinin dağılımı yapılacaktır. Daha sonra Trabzon'da kölelere verilen isimler, kölelerin fiziksel özellikleri ve milliyetleri hakkında bilgi verilecektir. Kullandığımız ana kaynak olan beş adet Trabzon şer'iyye sicillerinde kölelikle ilgili olan kayıtlarda sıklıkla geçen kölelik tabirleri genellikle erkekler için 'köle, abd (abd-i memlûk) ve bazen gulam²¹⁰', kadınlar için ise 'cariye'(cariye-i memlûke) şeklindedir. Az da olsa hizmetkâr²¹¹ tabiri de kayıtlarda vardır. Ancak hizmetkârla köleyi aynı sınıfa koyabilirmiyiz? Hizmetkâr olarak adı geçen kişiler iki

²⁰⁴ Aşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, (Haz. Mahmut Ak), I-II-III, Ankara: TTK, 2007.

²⁰⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Zekeriya Kurşun ve diğerleri), II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

²⁰⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

²⁰⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, (2), Ankara: TTK Basımevi, 2011, s. 110

²⁰⁸ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Trabzon: Serander Yayıncılık, 1975, s. 67-71.

²⁰⁹ Dönemin şer'iyye sicillerinde bu şekilde geçmektedir.

²¹⁰ TŞS, 1827, 57/1.

²¹¹ TŞS, 1827, 32/10-33/1-36/1-75/8. İlk üç kayıttta aynı kişiden bahsetmektedir.

dâvâda mevcuttur. Bu dâvâların konu olduğu kayıtlar ile köle kayıtları karşılaştırıldığında hizmetkârlarda kölelerde olduğu gibi fiziksel özellikleri ve milliyetleri gibi bilgiler bulunmamaktadır. Sadece hizmetkârın ismi ve hizmet ettiği kişi verilmiştir. Kölelere verilen isimleri tespit ettiğimiz için verdiğimiz bu isimlerden yola çıkarak hizmetkârları köle statüsüne aldık ve bu kayıtlar hakkında bilgi verdik.

Şer’iyye sicillerindeki kayıtlara bakarak kölelerin cinsiyetlerini genelleyecek olursak Trabzon’da erkek köle kullanımının kadın kölelere oranla daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda verdiğimiz tabloda erkek ve kadın kölelerin bulunduğu kayıtların numaraları belirtilmiştir.²¹²

Tablo 1: Trabzon Sicil Kayıtlarında Tespit Edilen Kölelerin Cinsiyetleri

Erkek	(1826) 31/10, 33/7, 49/1, 51/7, (1827), 3/10, 21/1, 27/3, 31/4, 32/10, 40/6, 50/7, 52/2, 52/6, 54/7, 54/10, 55/12, 63/3, 63/5, 68/1, 75/8, 84/14, (1828), 5/12, 6/3, 7/1, 8/1, 9/6, 11/5, 12/3, 13/9, 20/1, 33/5, 34/1, 34/2, 34/4, 36/2, 39/6, 53/5, 67/4, 73/7, 79/6, 87/3, 89/2, 112/20, 114/10, 115/4, 115/8, 118/11, 123/12, 124/10, 124/14, 124/15, 125/1, 125/2, 126/14, 127/8, 127/9, 127/10, 128/1, 130/12, 137/12, 140/8, 141/15, 143/9, 163/2, (1829), 10/1, 32/8, (1830), 6/14, 17/2, 28/5, 46/12, 51/1, 58/5, 58/10, 61/1, 65/1
Kadın	1826, 25/3, 25/8, 43/10, 46/9, 51/6, 51/8, (1827), 3/8, 20/11, 46/3, 49/6, 57/5, 60/9, 68/1, 75/8, 84/12, (1828) 7/8, 10/9, 13/4, 13/7, 16/4, 18/2, 34/3, 38/1, 39/7, 42/7, 43/1, 43/2, 43/3, 49/3, 52/6, 53/3, 64/1, 71/5, 81/7, 84/2, 90/4 ²¹³ , 115/5, 116/2, 125/3, 140/17, 142/11, 142/12, 142/13, 144/12, 146/14, 163/12, (1829), 4/12, 35/1, (1830), 4/4, 14/1, 15/6, 18/3, 19/7, 27/2, 37/3, 46/7, 47/13, 56/7, 58/9

İslamiyet’te başka bir dine mensup birini Müslüman olmaya zorlamak gibi bir durum olmadığı herkes tarafından bilinmektedir. Aynı durum köleler için de geçerlidir. Fakat bir Müslüman tarafından kullanılan bir köle kısa zamanda İslamiyet’e geçmektedir. Bu durumun nedeni kölenin özgür kalmasının bir şartının da kölenin İslamiyet’i seçmesi ya da Müslüman bir toplumun içinde yaşayan kölenin topluma ayak uydurmak için dinini değiştirmesi olarak gösterilebilir. Bu köleler Müslüman olduktan sonra bir Müslüman ismi almaktaydılar. Soyadının olmadığı dönemlerde insanlar baba adlarıyla tanınırlardı. Müslüman olmuş bir kölenin ismi değiştikten sonra babasına da bir Müslüman adının verilmesine imkân olmadığından Allah’ın kulu anlamına gelen “Abdullah” ismi verilirdi.

²¹² Aynı kölenin bulunduğu birden fazla kayıt olduğundan bu kayıtlar tabloda verilmemiştir. Birbirinin devamı niteliğinde olan bu kayıtlar konularına göre çeşitli başlıklar altında verilecektir.

²¹³ Aynı kayıta iki farklı cariye bulunmaktadır.

Yaptığımız araştırmada Trabzon’da, karşılaştığımız kadın ve erkek kölelerin çoğunun İslam dinini tercih etmiş olduğunu kendilerine verilen isimlerden anlamaktayız. Yukarıda da söylediğimiz gibi baba adı olarak da İslami bir ismin yanına b. veya bt. Abdullah ismi verilirdi. Trabzon’da kölelere en fazla verilen isimlerin²¹⁴, cariyelerde, Payidar, Lalezar, Gülale, Yasemin, Şakire ve Fatma; erkek kölelerde, Zülfikar, Şahbaz, Piyale, Behram, Rıdvan, Hasan, Mustafa, Perviz, Yusuf, Dilaver, Kenan ve Siyavuş olarak tespit edilmiştir.

Kayıtlarda dinini değiştirmeden kalanlara da az da olsa rastlanmaktadır.²¹⁵ Bunların isimleri, “Manol nam zimmi²¹⁶, Alne²¹⁷, Yuri nam zimmi²¹⁸” olarak geçmektedir. Kölenin isminin zimmi ismi olup baba adının Abdullah olduğu kayıtlar da mevcuttur. Bunlar ise “Alne binti Abdullah²¹⁹, Alane binti Abdullah²²⁰, Yani veledi Abdullah²²¹” olarak geçmektedir. Bunların zimmi olup baba isimleri bilinmediği için baba yeri boş kalmasın diye de baba adı olarak Abdullah isminin verildiği sonucunu çıkarabiliriz.

Hemen bütün kayıtlarda, kölelerin fiziksel özellikleri verilmektedir. Saç rengi, göz rengi, boyu hemen hepsinde verilmekle birlikte bazılarının yaşı da belirtilmektedir. Bazı kayıtlarda ise kölenin herhangi bir yerinde yara izi vs. varsa özellikle zikredilmektedir. Fiziksel özellikler genellikle milliyetleri ile doğru orantılıdır. Gürcü asıllılar genelde “kara gözlü, karakaşlı” olarak tarif edilirken, Rus asıllı olanlar “sarışın ve renkli gözlü” olarak tasvir edilmektedir.

Trabzon şer’iyye sicillerine dayanarak yaptığımız çalışmada 16 yıllık bir süre zarfında mahkemeye yansımış olan birbirinden farklı 135 köle tespit etmiş bulunmaktayız. 135 kölenin 71’i Gürcü asıllı, 23’ü Rus, 5’i Eflak, 3 Moskof, 2 Nemçe, 2 Macar ve birer tane Leh, Luri, Megri ve Çerkez asıllıdır. Çalıştığımız dönemde Trabzon’da en fazla Gürcü asıllı köle kullanılmaktadır. Bunun nedeni olarak Gürcistan’ın Trabzon’a olan yakınlığını

²¹⁴ Bu isimlerle en az 2 en fazla 6 kez karşılaşmıştır. Bu nedenle Trabzon’da kölelere en fazla verilen isimler diyerek genelleme yapmaktayız.

²¹⁵ Bunlar genelde gayrimüslim köle sahiplerinin kullandıkları kölelerdir.

²¹⁶ TŞS, 1828, 36/2.

²¹⁷ TŞS, 1830, 47/13.

²¹⁸ TŞS, 1830, 6/1.

²¹⁹ TŞS, 1827, 20/11.

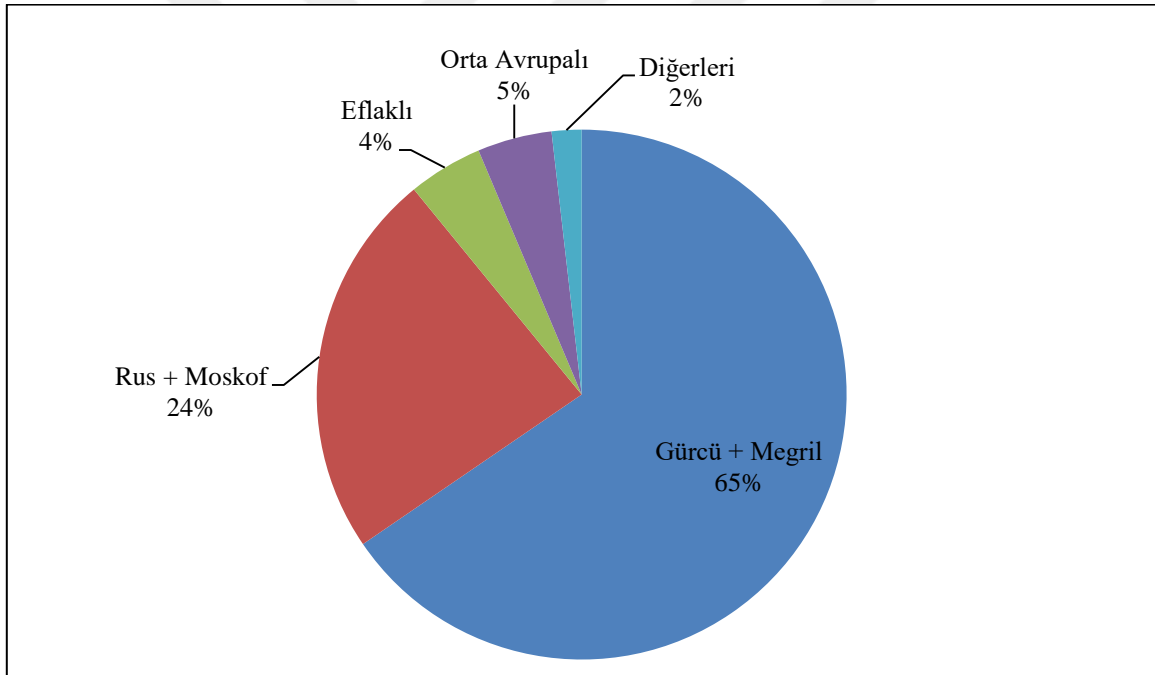
²²⁰ TŞS, 1830, 56/7.

²²¹ TŞS, 1828, 163/2.

verebiliriz. Bu yakınlık nedeniyle Trabzon'da yaşayan insanlar Gürcistan'a gidip gelip ticaret yapabilmekteydiler. Sicillerde karşılaştığımız bir kayıta, Hicri 1053 (M. 1643) yılının Rebiü'l-evveli Evasıtında Mehmed Çelebi b. Mustafa Beşe, Eksakto isimli bir zımmi Gürcistan'a giderken, ona çeşitli eşyalar ile birlikte bir de esir siparişi vermiştir.²²²

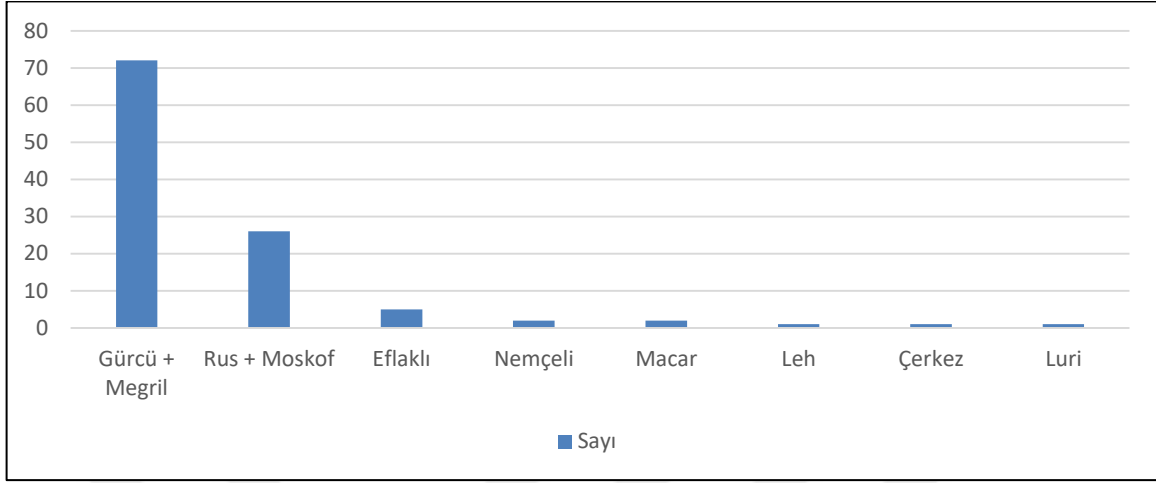
135 kölenin sadece 24 tanesinin milliyeti tespit edilememiştir. Ancak yukarda da bahsettiğimiz gibi kölelerin fiziksel özellikleri ile milliyetleri doğru orantılıdır. Buna göre eğer kayıtlarda fiziksel özellikleri ile ilgili bilgi varsa genelleme yaparak bir tahminde bulunabiliriz. Ancak 24 kölenin de milliyeti veya fiziksel özellikleri kayıtlara geçmemiştir.

Şekil 1: Şer'iyye Sicil Kayıtlarına Göre 1628-1644 Yıllarında Trabzon'da Mevcut Kölelerin Milliyeti

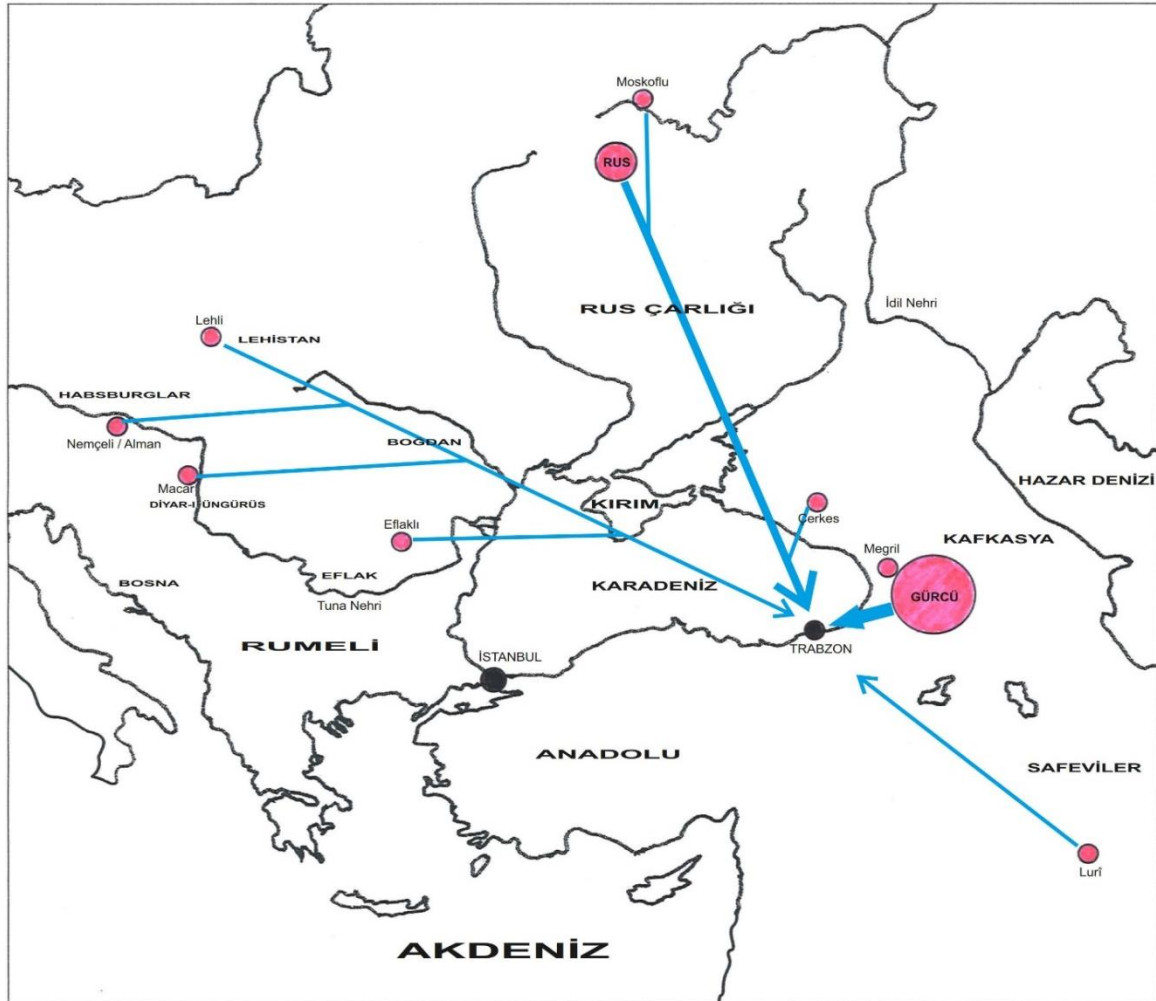

²²² TŞS, 1830, 18/3.

Şekil 2: Şer'iyye Sicil Kayıtlarına Göre 1628 - 1644 Yıllarında Trabzon'da Mevcut Kölelerin Milliyeti ve Sayıları

Şekil 3: Şer'iyye Sicil Kayıtlarına Göre 1628 - 1644 Yıllarında Trabzon'da Mevcut Olan Kölelerin Getirildikleri Ülkeler

2.3. İslam ve Osmanlı Hukukuna Göre Kölelik Uygulaması: Trabzon Örneği

Osmanlı Devleti'nde kölelerin hukuki durumu, diğer alanlarda olduğu gibi, İslam hukukuna göre düzenlenmiştir. Kölelerin, aile, miras ve ceza hukuku, azat edilme yöntemleri, hakları vs. gibi konularda İslam hukuku örnek alınmıştır. Bunların açıklaması kendi konularına göre ayrı başlıklar altında yapılacaktır.

Aile, miras ve ceza hukuku dışında, Osmanlı Devleti'nde kölelerin haklarını koruyacak bazı önlemler alınmıştır. Kötü muamele gören bir köle, azat edilmek üzere kadı mahkemesine başvurabilmiştir. Esir pazarlarına getirilen köleler, eğer kanuna aykırı bir şekilde köleleştirilmişlerse yasal olarak satılamamışlardır. Hür doğmuş Müslüman ya da zimmi olduklarını veya azat edildikten sonra satılarak kanuna aykırı olarak esaret altında tutulduklarını söyleyerek yetkililere şikâyetle bulunabilmişlerdir. Böyle bir durumda mahkeme, köle sahibini bu köleleri azat etmeye mecbur tutmuş ve köle sahibinin aynı zamanda köle tüccarı olması durumunda onu cezalandırmıştır.²²³ Osmanlı'da köleler ailenin bir ferdi olup, bir kısmı hayır için azat edilmekle birlikte bir kısmına da çalışarak kefaletini ödemek için para biriktirmesine izin verilerek azat yolu açılmıştır. Kölelerin azat edilerek kabiliyet ve yeteneklerine göre en yüksek makamlara getirilmesi, servet sahibi olmaları onların nesilden nesile devam eden farklı bir sınıf haline gelmesini önlemiştir. Osmanlı toplumunda köleler kendi dinlerine göre serbestçe ibadet edebilmişlerdir. Kölelere falakadan başka ceza verilmemiştir.²²⁴

2.3.1. Aile Hukuku Bakımından

Kölelerin evlenip aile kurma hakları vardır. İslam hukukunda kölelerin evlenmesi konusunda üç farklı durum söz konusu olmuştur. Birincisi, erkek hür, kadın köle olabilir. Hür bir kimse köle bir kadınla evlenebilir. Bu durumda cariye'nin efendisinden izin almak gerekmektedir. İkincisi, erkek köle, kadın hür olabilir. Hür bir kadın kendi rızası ile köle statüsünde bulunan bir erkekle, kadının velisinin onayı olması şartıyla, evlenebilmektedir. Son olarak, erkek de kadın da köle olabilir ve bu evlilik için efendilerin izni

²²³ Erdem, a.g.e., s. 35.

²²⁴ ÜçelAybet, a.g.e., s. 328-340.

gerekmektedir.²²⁵ Kuran-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde de cariyeler ile evlenme ya da köle ve cariyeleri evlendirme konusunda öğütler verilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir;

Sizden her kim hür mümin kadınları nikâh edecek bir zenginliğe gücü yetmiyorsa, ona da ellerinizin altındaki mümin cariyelerinizden efendilerinin rızası ile nikâhlamak var. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Siz birbirinizdensiniz (aynı kökten gelmektesiniz). O halde sahiplerinin izni ile ve mehirlerini örfü göre vermek suretiyle cariyelerden iffetli olan, zina etmeyen, dost da edinmeyenlerle evlenin.²²⁶ Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışta olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir.²²⁷

2.3.1.1. Kölelerin Evlenme Hakkı

Trabzon şer'iyeye sicillerinde açık bir köle nikâh akdine rastlanmamaktadır. Açık demekle kastedilen, nikâh kayıtlarında evliliklerde adı geçen kişilerde, köle ya da köle olduğu anlamına gelen bir ifade geçmemektedir. Sadece nikâh akdini yapan kişilerin isimlerinden yola çıkarak bir tahmin yapılabilir. Örneğin, 1040 Rebiü'l-evvel'inde Siyavuş b. Abdullah ile Lalezar bt. Abdullah arasında bir nikâh akdi geçmektedir.²²⁸ Baba adlarının Abdullah olmasının yanı sıra 149 adet köle ile ilgili kayıtlarda kölelerin isimlerinin içinde Siyavuş ve Lalezar isimlerine sık denebilecek kadar rastlamaktayız. Bunları göz önüne alırsak bu nikâhın hala köle statüsünde bulunan ya da hürriyetine kavuşmuş iki kişinin nikâhı olduğunu düşünebiliriz. Fakat yine de beş adet sicilde 1000 adedi aşan nikâh kaydında, isimlerden yola çıkarak böyle bir tahmin yapmak hem oldukça zordur hem de bilgi açısından çok sağlıklı olmayabilir.

2.3.1.2. Köleden Doğan Çocuğun Statüsü

Köle ve cariyelerin evlenmelerinden doğan çocukların durumları eşlerin durumlarına göre değişiklik göstermektedir. Buna göre, eşlerin her ikisinin de köle olmaları durumunda, doğacak çocukları da köle olarak doğmaktadır. Erkeğin köle, kadının hür olması durumunda, doğacak çocuk hür olan anneye tabi olarak hür kabul edilir. Hür bir erkek ile cariyenin beraberliklerinden doğan çocukların durumu ise ikiye ayrılmaktadır. Birinci durum, cariyenin efendisi ile olan beraberliğinden doğan çocuklar efendi tarafından

²²⁵ Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Beta Yayınları, 2015, s. 232-233.

²²⁶ Kuran-ı Kerim, Nisa, 25.

²²⁷ Kuran-ı Kerim, Nur, 32.

²²⁸ TŞS, 1827, 22/11.

meşrulaştırıldıktan sonra babalarına tabi olup hür olarak dünyaya gelirler. İkinci durum, cariyenin başka hür biriyle evlenmesinden doğan çocuklar anneye tabi olarak köle kabul edilmektedir.²²⁹ İkinci duruma ait bir örnek Trabzon'da karşımıza çıkmaktadır. Sicillerde karşımıza çıkan bu kayda göre; 1040 Zilkadesi Evasıtında Orta Hisar sakinelerinden Ayşe Hatun bt. Mehmet Çavuş'un kaçak cariyesi uzun boylu ak benizli ela gözlü Gürcü asıllı Simirgah bt. Abdullah, sahibi Ayşe Hatun'un izni yokken tımarlı sipahilerden Ali Ağa ile evlenmiş ve iki tane çocuğu olmuştur. Ayşe Hatun'un Simirgah ve çocukları üzerinde hakkı olmaması için Simirgah kendisi ve iki çocuğu adına, sahibi Ayşe Hatuna 180 riyali kuruş ödemiş ve azat olmuştur.²³⁰ Yani burada Simirgah'ın çocukları için de para ödemesinden, çocukların hür birinden olmasına rağmen annelerinin efendisinin kölesi durumunda olduklarını görmekteyiz.

Ümmü'l-veled; Cariyenin efendisinden olan beraberliğinden doğan çocuğun, babalarına tabi olarak hür kabul edildiğini belirtmiştik. Böyle bir durumda cariyeye "ümmü'l-veled" denmektedir. Ümmü'l-veled olan cariyeyi sahibi hibe edemez ya da satamaz ve sahibi öldükten sonra kendisi de koşulsuz olarak hürriyetini kazanır. Ancak Trabzon'da 1044 Muharrem'i Evailinde Sürmene kazasından Musa Beşe b. Ali Ahmed Beşe b. Osman'ı ümmü'l-veledini sattığı için dava etmiş, fakat Ahmed Beşe'nin husustan haberi olmaması üzerine davasından vazgeçmiştir.²³¹ Kayıтта geçen "Ahmed Beşe'nin husus-u mezbureden haberi olmadığına emin oldum davâm ve nizâm yokdur" cümlesinden, Ahmed'in, sattığı kişinin ümmü'l-veled olduğunu bilmediğini anlamaktayız.

2.3.1.3. Boşanma Hakkı

İslam hukuku, kölelerini istedikleri köle veya hürlerle evlendirme konusunda efendilerine tam bir özgürlük vermiştir. Evlendirdikten sonra ise karı kocayı ayırma hakkını efendilere değil, eşlere vermiştir.²³²

Köle statüsünde bulunan bir koca efendisinin izni olmadan karısından boşanabilir. Bizim tespit ettiğimiz köle davalarında köle statüsünde olan değil ama azat olmuş bir

²²⁹ Akkündüz, Osmanlı'da Harem, s. 154/156.

²³⁰ TŞS, 1827, 51/5.

²³¹ TŞS, 1828, 71/5.

²³² Akkündüz, Osmanlı'da Harem, s. 155.

kölenin boşanmasına rastlamaktayız. Buna göre, “Trabzon sâkinelerinden Saliha binti Abdullah nâm Hatun’dan husûs-ı âtiyyü’z-zikre istişhad-ı şer’i sudûrundan sonra udûl-ı ricâlden Mahmud Beşe bin Receb ve Ciğerci Ahmed Çelebi nâm kimesneler li ecli’ş-şehâde hâzirân olub mezbûre Saliha’nın zevci olub Bekir oğlu Abdurrahman Reis’in abd-i mu’takası olan Rıdvan bin Abdullah nâm kimesne mezbûre Saliha’yı târih-i kitâbdan dört ay mukaddem ale’t-tariki’l-hâl talâk-ı bâyin ile tatlik eyledi bu husûsa şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü edâyı şehâdet-i şer’iyye ettiklerinde şâhidân-ı mezbûranın bade’t-ta’dil ve’t-tezkiye şehâdetleri hîn-i kabûlde vâki’ olduktan sonra ma-vak’a gıbbe’t-taleb ketb olundu yed-i tâlibe i’ta olundu ki lede’l-hâce müzekkerin ma-cari ola tahriren fi Evâil-i Zilhicce li-sene selâse ve erbain ve elf.”²³³ Saliha bt. Abdullah, Abdurrahman reisin azat olmuş kölesi Rıdvan ile evlenmiş ve Rıdvan Saliha’yı talak ile boşamıştır. Boşanma, davanın mahkemeye yansımından dört ay önce gerçekleşmiş, mahkemede şahitlerin de onaylamasıyla resmileşmiştir. Saliha isminden ve baba isminin de Abdullah olmasından Saliha’nın azat olmuş ya da olmamış bir köle olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Çünkü karşılaştığımız köle davalarında Saliha ismi kölelere verilen isimlerden biridir. Daha önce de değindiğimiz gibi kölelere baba adı olarak Allah’ın kulu anlamına gelen Abdullah ismi verilmektedir.

2.3.2. Miras ve Borçlar Hukuku Bakımından

Kölelerin miras hukuku bakımından miras bırakma ya da mirasta hak sahibi olma gibi bir durumları yoktur. Kölelerin mülk edinme hakkı bulunmadığı için kendisine bir miras bırakandan gelecek miras payı, doğrudan doğruya efendisine gitmektedir. Herhangi bir malvarlığı bulunmadığı için miras bırakan sıfatıyla başkasına miras bırakması da söz konusu değildir.²³⁴ Trabzon şer’iyye sicillerindeki kölelerin konu olduğu kayıtlarda bazı miras ve hibe davalarını göz önüne alarak farklı şekillerde de yorum yapabiliriz.

Efendisi kölesini azat ederken “*sâir ahrâr-ı asliyyin gibi hür olsun, üzerinde hakk-ı velâdan gayrı hakkım kalmadı*” demektedir. Bu durum azat edilen kölenin doğuştan hür olan insanlar gibi hürriyete sahip olacağı ve kendi malvarlığının olabileceği anlamına gelmektedir. Kayıtlara bakınca azat edilen kölelerin mal mülk edinebildiğini görmekteyiz.

²³³ TŞS, 1828, 66/2.

²³⁴ Aydın, a.g.e., s. 233-234

Bu mal mülk edinme durumu, kölelerini azat eden sahiplerin onlara verdikleri ya da kayıtlarda geçen tabiriyle hibe ettikleri bir kısım taşınır veya taşınmaz eşya ile başlamaktadır. Yani efendi kölesini azat ettikten sonra ona mal mülk hibe edebilmektedir. Ancak hala köle olanlar için aynı durum söylenemez. Çünkü aksini iddia edecek bir kayıtlarla, çalıştığımız dönem için değerlendirilecek olursa, karşılaşılmamıştır.²³⁵ Efendi kölesini azat ettikten sonra, belki kölenin zor durumda kalmasını istemediği için kölenin geçinmesini sağlayabilecek kadar, ona birkaç parça eşya ya da küçük bir mülk bırakabilir. Ancak Trabzon'da Ziyade Hatun, azat ettiği cariyesi Fatma'ya babası Elhac Rüstem'den kendisine intikal eden mülklerini ve kendisi neye sahip ise hepsini hibe etmiştir. Hibe edilen bu malların ne olduğu ayrıntılı olarak farklı kayıtlarda hepsi verilmiştir.

Trabzon sakinelerinden Ziyade Hatun ibneti El-hâcc Rüstem meclis-i şer'i hâtır-ı lâzımü't-tevkerde câriye-i mu'takası olan iş bu râfiü'l-kitab Fatma bint-i Abdullah muvâcehesinde bi't-tav'ü's-saf ikrâr ve itirâf idüb babam müteveffa El-hâcc Rüstem'den müntâkil ... nâm karyede vâki bir haddi kinise ve bir haddi Ömer Çelebi ve bir haddi Mehmed Beşe ve bir cânibi Ahmed Beşe mülklerine müntehi olan evi ve kinise kurbündeki mülk-ü menzili ve bahçeyi ve asmalu ağaçları sâir eşcar-ı müsmire ve gayrı müsmireyi cem'i tevâbi ve'l-levâhik ve tarâik ve mürâfik ile ve bil cümle karye-i mezburede her neye mutasarrıf isem mezkûre Fatma'ya hibe-i sahihay-ı şer'iyye ile hibe ve temlik ve tahliye ve teslim eyledim bade'l-yevm karye-i mezburede olan iki ev ve bahçe-i merkume Fatma'nın mülkü mevhubesidir min baad alâkâm yokdur keyfe ma yeşa ve yehtar mutasarrıf olsun didikde mukırrı merkumenin vech-i meşruh üzere câri olan ikrârını mezbure Fatma bi'l-müşâfehe tasdik idüb ben dahi alıb kabul ve kabz eyledim dedikden sonra sıhhat-i ikrara ve hibeye ve teslim ve tesellümüne hükm olunub ma vaka gıbbe ketb olundu tahriren fi selh-i Şa'banü'l-muazzam sene selase ve erbain ve elf.²³⁶

Bu kayıttta da gördüğümüz gibi Ziyade Hatun cariyesine ev, bahçe, ağaç ve neyi varsa hepsini bırakır. Bunlar dışında "...Meydan-ı Şarki Mahallesinde harebe ev yerini ve bahçeyi, dâhilinde olan eşcar-ı müsmire ve gayrı müsmireyi mezkûre Fatma'ya hibe ve temlik ve tahliye ve teslim eyledi..."²³⁷ Daha sonra da başka bir kayıttta büyük küçük bütün eşyalarını yine Fatma'ya hibe etmiştir.²³⁸ Bütün malvarlığını sadece bir cariye hibe etmesinden, Ziyade Hatunun geride miras bırakabileceği kimsesinin olmadığını düşünebiliriz. Ancak Ziyade Hatun, içinde cariyesi Fatma da olmak üzere dört cariyesini

²³⁵ Efendisinin ölümüyle hürriyetini kazanacak (tedbir usulü azat ya da ümmü'l-veled) olan köleye efendisi, ölmeden önce mal mülk bırakabilir. Hatta kendisi öldükten sonra varisleri itiraz etmesin diye, bunu şahitler huzurunda tescil ettirir. Nitekim 1043 senesi Cemaziye'l-evvel'i evahirinde Elhac Bali ümmü'l-veled olan Gülale ve oğluna mal mülk hibe etmiştir. Elhac Bali vefat ettikten sonra Bali'nin diğer varisleri ve şahitler huzurunda mahkemede bu durum "...Gülale'nin mülk-ü mevruşesidir sair veresinin alakası yokdur" şeklinde resmileştir. TŞS, 1828, 16/4.

²³⁶ TŞS, 1828, 43/4

²³⁷ TŞS, 1828, 43/5

²³⁸ TŞS, 1828, 43/6

daha azat etmiştir.²³⁹ Fakat sadece Fatma'ya bütün malvarlığını hibe etmiştir. Bu da akıllara çeşitli sorular getirmektedir. Eğer Ziyade Hatun azat ettiği cariyesinin rahat bir hayat yaşaması için bunu yaptıysa neden diğer cariyelerine de bir şeyler bırakmadı? Sadece bir kişiye o kadar malını bırakmasının nedeni olabilir?

Azat olan köleler ile efendileri arasındaki ilişki, köle azat olduktan sonra da bitmemektedir. Azat olan köle ile efendisi arasında bir çeşit velayet bağı bulunmaktadır. Azat olan köle ölünce, kölenin malları efendisine, efendisi de ölmüşse efendinin mirasçılarına intikal etmektedir. Yani köle azat edilince, efendisi azatlı kölenin mirasçısı durumuna gelmektedir. Azat olan köle malvarlığının sadece bir kısmını miras olarak karısı, kocası veya çocuklarına bırakabilir. 1047 senesinde, vefat eden Ayşe Hatunun azat olmuş kölesi Sema bt. Abdullah ölmüştür. Sema'nın malvarlığı açık artırmada satılmış, toplam 120 riyali kuruş eden mirası ikiye bölünmüş ve 60 kuruşu Sema'nın kocası Musli'ye diğer 60 kuruşu ise Sema'nın eski efendisi Ayşe Hatunun kardeşi Ali Beşeye intikal etmiştir.²⁴⁰ Ümmü'l-veled olan azatlı bir cariye öldükten sonra malvarlığı önce eski efendisine, efendi vefat ettikten sonra da, efendinin cariyeden olma oğluna intikal eder. Kamer isimli cariye vefat etmiş ve muhallelatı önce efendisi Hacı Hasan'a kalmış ve Hacı Hasan vefat ettikten sonra da oğlu Mustafa Çelebiye intikal etmiştir.²⁴¹

Eğer kölenin mallarının intikal edeceği hiçbir varis bulunmuyorsa, kölenin bütün malvarlığı beytü'l-mala intikal etmektedir. Kölenin malvarlığı efendisi ya da onun varisi bulunamamışsa beytü'l-mala geçer, ancak daha sonra bir varis çıkıp kölenin, kendisinin kan bağıyla bağlı olduğu birinin azatlı kölesi olduğunu ispat ederse azatlı kölenin bütün malvarlığı ona intikal eder. Bu konuya dair bir örnek:

Budur ki, Mahruse-i Trabzon muhafazasında olub yeniçeri zabiti olan fahrü'l-akran Mustafa Çavuş tarafından ... Ahmed Ağa nam kimesne meclis-i şer'i hatrü'l-lazimü't-tevkerde mahmiye-i mezbure sakinlerinden Mustafa Çelebi bin Mehmed Beşe nam kimesne mahzarında iddia idüb mezbur Mustafa Çelebi bundan akdem fevt olan Yeniçeri Kenan bin Abdullah nam müteveffanın muhallelatına dahl ider mezbur Kenan muhallelatı beytü'l-mala aid olmağın taleb iderim vaki hal sual olunsun dedükde gıbbe's-sual mezbur Mustafa Çelebi cevabında merhum Kenan babam merhum Mehmed Beşenin abd-ı mutakıdır hala vekil olduğum cihetten veraseti bana münhasırdır deyücek mezburun takrir-i meşruhuna mutabık beyyine taleb olundukda udul-ü ricalden Mustafa Çelebi bin Mehmed Beşe ve

²³⁹ TŞS, 1828, 42/7, 43/1, 43/2, 43/3.

²⁴⁰ TŞS, 1829, 4/12.

²⁴¹ TŞS, 1827, 46/3.

Hasan Beşe bin Abdullah nam kimesneler li ecli'ş-şehade hazıran olub fi'l-hakika merkum Kenan mezbur Mustafa Çelebinin babasının abd-ı mutakıdır veraset-i mezbur Mustafa Çelebiye münhasırdır deyu bu hususa şahidleriz şehadet dahi ideriz deyu eda-ı şehadet-i şer'iyye ettiklerinde şahidan-ı mezburanın şehadetleri ba'de't-ta'dil ve kabul olub mucebiyle hükm birle ma vaka ketb olundu hurrıre fi Evasıt Saferü'l-hayr lisene hamse ve erbain ve elf.²⁴²

Köle, birine borçlandığı zaman bu borcu ödeyemediği vakit, kendine ait bir malvarlığı olmadığı için ya efendisi ödemeyi yapacak ya da kölenin değeriyle zararın ödenebilmesi için onun mülkiyetinin elinden çıkmasına razı olmak durumunda kalacaktır.²⁴³ Trabzon'da, sicillerde karşılaştığımız bu şekilde bir kayıt yoktur. Sadece bir efendinin kölesini kendi borçları karşılığında borcu olduğu kişiye gönderdiği bir kayıt mevcuttur. Buna göre, Bayburt kazasında sakin Ferhat Beşenin Trabzon'da sakin olan İbrahim'e 5000 akçe borcu vardır. Bu borcu karşılığında kölesi Kenan'ı iki kişi ile birlikte Trabzon'a gönderir.²⁴⁴

2.3.3. Ceza Hukuku Bakımından

Kölenin ceza hukuku bakımından durumu işlenen suçlara göre değişmektedir. Haddi gerektiren suçlarda şayet cezayı yarıya indirmek mümkünse, köle statüsünde bulunanlara hür kimselere verilen cezanın yarısı verilir. Mesela zina, içki içme veya iftira gibi suçlarda hürler verilen cezanın yarısı kölelere uygulanır. Hırsızlık gibi yarıya indirilmesi mümkün olmayan had suçlarında ise hür de olsa köle de olsa herkese aynı ceza uygulanır. Kısası gerektiren suçlarda ise kasten adam öldürmelerde köleyle hür kimseler arasında bir ayırım yoktur. Diyeti gerektiren suçlarda, kölenin diyet ödemesi gerektiği durumlarda, kölenin efendisi ya diyeti bizzat öder ya da diyetin ödenebilmesi için kölesinin satılmasına razı olur.²⁴⁵ Efendinin ödemekle mükellef olduğu diyet tazminatı, kölenin kıymeti kadardır.²⁴⁶

Çalıştığımız dönemde sicillerdeki kayıtlardan tespit ettiğimiz köleler bazı yaralama, cinayet ve hırsızlık olaylarına karışmışlardır. İki cinayet, bir hırsızlık ve bir yaralama olayı

²⁴² TŞS, 1828, 130/12.

²⁴³ Aydın, a.g.e., s. 234.

²⁴⁴ TŞS, 1827, 21/1; Bu kaydın mahkemeye yansımaya nedeni, Trabzon subaşı Ahmet Beyin, Ferhat Beşenin kölesi Kenan'a, kaçak olduğunu iddia ederek, el koymasıdır.

²⁴⁵ Aydın, a.g.e., s. 234.

²⁴⁶ Akkündüz, Osmanlı'da Harem, s. 158.

tespit edilmiştir. Cinayet ve hırsızlık köleler tarafından yapılmış, yaralama hadisesinde ise köle yaralanmıştır. Bu tür davalar genellikle birden fazla kayıttan oluşmakta, muhtevası ise, olayın nasıl olduğu, olayın soruşturulması ve sonuçlanması şeklinde olmaktadır.

Kölelerin dâhil olduğu cinayetlerin birinde yukarıda da bahsettiğimiz gibi diyet cezası verilmiştir. Kadı karşısında yargılanmanın sonucunda ölen kişinin akrabası ile köle sahibi arasında anlaşmaya varılmış ve durum köle sahibinin ölen kişinin akrabasına diyet ödemesiyle sulh ile sonuçlanmıştır. Buna göre, 1041 Cemaziye'l-evvel evailinde Trabzon sakinlerinden Ömer Bey b. Fazlullah Ağa'nın odasında Hacı b. Rıdvan ölü bulunmuş ve Hacı'nın annesi Nesimi Hatun olayın soruşturulması için mahkemeye başvurmuştur. Olay soruşturulmuş ve buna göre, Ömer Beyin hizmetkârları İkbâl, Perviz ve Çerkez Behram olaya karışmıştır. Perviz ve Çerkez Behram'ın verdiği *“bu gece merkum Ömer Beyin odasında biz ve Ömer Bey ve İkbâl şarap hamr iderdik mezbur ikbal Hacı'ya kadeh sunup eline iç deyu ikram ittikte Hacı içmemekle, mesfur İkbâl hançer ile mezkûr Hacı'nın sol yanında gözün birazında urub katl eyledi”* şeklindeki ifadeleri ile Hacı'nın annesi Nesimi Hatun, Perviz ve Çerkez Behram'dan şikayetçi olmamıştır. Hacı'yı İkbâl'in öldürdüğü ve öldürdükten sonra firar ettiği ve kayıp olduğu anlaşılmış ve davanın sonucunda Nesimi Hatuna Hacı'nın diyeti olarak iki yüz riyali kuruş ödenerek sulh yapılmıştır.²⁴⁷

Bir başka cinayet davasında köleyi sahibinin azmettirdiği anlaşılmıştır. 1040 Şaban'ı Evasıtın'da Mehmet Beşe Ahmed Çelebi'yi dava eder. Ahmed Çelebi'nin hizmetkârı Musli bin Abdullah, Yomra nahiyesinin Arsin köyünde, Ahmet Beşe'yi kılıç ile başının sol tarafından ve sol bileğinden yaralamıştır. Ahmed Beşe'nin babası Mehmed Beşe, Ahmed Çelebi'nin, oğlu Ahmed Beşe'yi hizmetkârı Musli'ye emir vererek öldürmek istediğini söyler. Ahmed Çelebi ise kendisinin emir vermediğini ve olaydan haberi olmadığını iddia eder.²⁴⁸ İkinci kayıttta Mehmed Beşe, *“oğlum Ahmed Beşe'nin ölmek ihtimali vardır. Ahmed Çelebi hizmetkârı Musli'ye kefil olmuşdu ama benim dâvâm Musli iledir. Ahmed Çelebi Musli'yi meclis-i şer'e getirsin, benim Ahmed Çelebi ile dava ve nizam yoktur.”* demiştir.²⁴⁹ Üçüncü kayıttta ise, Ahmed Beşe vefat etmiştir. Soruşturmanın sonucu, *“...udul-ü müsliminden İbrahim Beşe bin Abdullah ve Hızır bin Mehmed nam*

²⁴⁷ TŞS, 1827, 75/8, 76/5, 76/8.

²⁴⁸ TŞS, 1827, 33/1.

²⁴⁹ TŞS, 1827, 36/1.

kimesneler li ecli's-şehâde hazirân olub mezbur Ahmed Beşe'nin mecruh olduğu günün ertesi varub Ahmed Beşeyi niçün urub mecruh eyledin didiğimizde mezkûr Musli ağam Ahmed Çelebi bana ur didi ben dahi kılıç ile urdum deyu bizim huzurumuzda ikrâr eyledi biz dahi mezkûr Muslinin ikrârına şâhidleriz şehâdet dahi ideriz..." şeklindeki ifade ile Ahmet Çelebinin Musli'yi azmettirdiği ortaya çıkmıştır.²⁵⁰ Fakat bu davanın sonucunda suçluya nasıl bir ceza verildiği belirtilmemiştir. Aynı şekilde hırsızlık ve yaralama olayında da olaylar aydınlatılmış ancak ceza konusunda bir bilgi verilmemiştir.²⁵¹

2.3.4. Kölelerin Karşılaştıkları Sorunlarda Haklarını Aramaları

Kölelerin de, hür insanlar kadar olmasa da, kendi içlerinde bazı hukuki hakları vardır. Kölelere tanınan bu hukuki haklardan yukarıda bahsetmiştik. İslamiyet'te Kölelere, azatlı olsun ya da olmasın, karşılaştıkları sorunlarda mahkemeye başvurma hakkı tanınmıştır. Mahkemede kölelerin davacı olarak Kadı'nın huzuruna çıkıp sorununu çözmeye çalıştığı durumlar olmuştur. Kadı, bu gibi durumlarda tarafsız olarak genel kurallara göre kölelerin lehine ya da aleyhine kararlar vermiştir. Bu başlık altında Trabzon'da yaşayan kölelerin ne şartlar altında mahkemeye başvurdukları ve bunların nasıl sonuçlandığını incelemeye çalışacağız.

2.3.4.1. Hür Olduğunu İspat Etme Hakkı

Trabzon şer'iyye sicillerinden çıkarılan kayıtlarda, kölelerin bizzat mahkemeye başvurma nedenlerinin azat olduklarını ispatlamak için olduğu görülmektedir. Kölenin, sahibi ölmeden önce sahibi tarafından azat edilmiş olmasına rağmen vefat eden efendisinin varisleri tarafından azatlığı tanınmadığı durumlar olmuştur. Böyle bir durumda köle mahkemeye başvurmuş ve azat olduğunu şahitlerle ispat etmiştir. Nitekim; 1044 Cemaziye'l-evvel'inde Aşağı Hisar sakinlerinden Elhac Bali'nin orta boylu, ela gözlü, kumral sakallı, sarışın Rus asıllı kölesi Behram "*Mevlam Bali Çelebi hâl-i hayatında ve kemâl-i akl-i sıhhatinde beni malından ifrâz idüb hasbeten lillahi tealâ itak itmişken mezbur Ali Çelebi rıkkıma mâni olur*" diyerek, daha önceden azat olduğunu ispat etmek

²⁵⁰ TŞS, 1827, 32/10.

²⁵¹ TŞS, 1828, 89/2, 114/10.

için mahkemeye başvurmuştur. Şahitlerin de dinlenmesiyle birlikte Behram'ın azat olduğu kanıtlanmıştır.²⁵²

1044 Zilkâde'sinde Mustafa Beşe b. İbrahim nam esircinin abd-i mu'takı olan Gürcü asıllı Yusuf b. Abdullah "*Mustafa Beşe hal-i hayatında beni itak ve tahrir itmişken mezbur Derviş hürriyetime mâni olur*" diyerek mahkemeye başvurmuş ve şahitlere sorulmasını istemiştir. Şahitler Sefer Beşe b. Abdullah ve Ahmet Beşe b. Mehmet "*Biz bu hususa şahitleriz şehâdet dahi ideriz*" demişler ve Yusuf böylece hürriyetine kavuşmuştur.²⁵³ Aynı şekilde 1045 Receb'i Evahirinde Dilaver b. Abdullah, eski sahibi Mehmet Beşenin küçük kızı Ümmühan'ın vasisi ve büyükannesi Ayşe Hatunun kendisinin azat olmasına engel olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuş ve hürriyetini ispat etmek istemiştir. Şahitlerin de Dilaver'i onaylamasıyla Dilaver'in azatlığı doğrulanmıştır.²⁵⁴

Erkek köleler gibi cariyeler de aynı durumla karşılaşınca hürriyetlerini ispat etmek için mahkemeye başvururlardı. Cariyeler mahkemeye kendi başvurabildiği gibi bir vekil aracılığıyla da başvurabilirlerdi. Şöyle ki; 1044 Zilhicce'si Evahirinde Aşağı Hisar mahallesi sakinlerinden orta boylu, karakaşlı, kara gözlü Gürcü asıllı Kahraman bt. Abdullah'ın vekili olan Ali Beşe b. Mehmet "*Elhac Hasan Beşe hal-i hayatında ve kemal-i akl-i sıhhatinde iken mezbur Kahraman'ı cem'i malından ifraz idüb hasbeten lillahi tealâ itak idüb harair-i aslin gibi hür iken mezkûr Mustafa Çelebi itkına mâni olur*" demiştir. Şahitler de bu duruma şahit olduklarını beyan edince mahkeme Kahraman'ın azatlığına hüküm vermiştir.²⁵⁵

Köle sahiplerinin varisleri buluğa ermemiş olunca onların herhangi bir durumda hakkını arayabileceği, onlarla ilgilenebileceği vasileri olurdu. Bu varisler vasileri aracılığıyla kölelerin azatlığına engel olurdu. Nitekim 1045 Şabanı Evahirinde, Bozacı (?) kızı Emine'nin cariyeye-i memlukesi olan karakaşlı, kara gözlü, orta boylu, Gürcü asıllı Kahraman bt. Abdullah'ın "*Emine beni hal-i hayatında itak eylemişken Emine'nin küçük (sagir) oğlu Abdulkaki tarafından Mustafa Çelebi b. Mehmet itkıma mani olur*" şeklindeki

²⁵² TŞS, 1828, 87/3

²⁵³ TŞS, 1828, 118/11.

²⁵⁴ TŞS, 1828, 141/15.

²⁵⁵ TŞS, 1828, 125/3.

iddiasında, Abdülbaki'nin adına vasisi Mustafa Çelebinin Kahraman'ın hürriyetine mani olduğu görülmektedir. Davanın sonucunda ise şahitlere sorulmuş ve Kahraman'ın hürriyeti ispat olmuştur.²⁵⁶ Aynı tarihte Bozacı kızı Emine'nin orta boylu, karakaşlı, kara gözlü, Gürcü asıllı, Çaker bt. Abdullah isimli başka bir cariyesi, yine Mustafa Çelebi tarafından hürriyetine mani olduğu için mahkemeye başvurmuştur.²⁵⁷

Kölelerin mahkemeye davacı değil direkt davalı olarak gittiği durumlarda olmuştur. Nitekim 1043 Rebiyülevveli Evasıtında, Trabzon Beylerbeyi olan Yusuf Paşanın kaim makamı Mürteza Ağa, karakaşlı, kara gözlü, buluğa hala müsait olan, Gürcü asıllı Kenan b. Abdullah'ı dava etmiştir. Mürteza Ağanın iddiasına göre Kenan Gönnye'de Rus vakasında vefat eden Kethüda Sefer'in kölesidir, Sefer öldükten sonra firar etmiş ve geri dönmüştür. Bu sebeple Mürteza Ağa Kenan'ı talep eder. Kenan'a sorulduğunda ise “*Mevlam olan mezbur Sefer hal-i sıhhatinde beni cem'i malından ifraz idüb itak-ı şer'i ile itak eyledi*” diyerek Mürteza Ağanın iddiasını inkâr eder. Yine şahitlere sorulur ve onların şahitliğiyle Kenan'ın azatlı olduğuna dair karar verilir.²⁵⁸

Görüldüğü gibi Trabzon şer'iyye sicillerinde tespit edilen bütün azat anlaşmazlığı davalarında köleler hürriyetlerini ispat etmek için mahkemeye başvurmuşlar ve kendilerine tanınan hukuki haktan yararlanmışlardır. Mahkeme sonucunda, azat oldukları doğrulanmış ve karşılaştığımız bütün azat anlaşmazlığı davaları kölelerin lehine sonuçlanmıştır.

2.3.4.2. İtknâme Talebi

Köleler azat edildikten sonra onlara sahipleri tarafından itakname yani azat olduğuna dair belge verilirdi. Bu belgeleri azatlı köleler her hangi bir durumda köle değil de azatlı olduklarını kanıtlamak için yanlarında taşırlardı. Azat olan kölelere, hür olduğunu ispatlaması için “itakname” ya da “itkname” adı verilen azat belgesi verilmektedir. Bu itknâmeleri köleler genelde boyunlarında taşırdı. Köle ve cariyeler azat edilmeden ölürlerse itknâmeleri kefenlerinin altına, göğüs kafesinin üzerine koyup öyle gömerlerdi.²⁵⁹ Eğer kaybolursa yeni bir itakname almak için mahkemeye başvurmaları gerekmekteydi.

²⁵⁶ TŞS, 1828, 146/14.

²⁵⁷ TŞS, 1828, 145/14.

²⁵⁸ TŞS, 1828, 12/3.

²⁵⁹ Pakalın, a.g.e., s.10.

Itaknamesini kaybeden köleler mahkemeye başvurduktan sonra belgesini nasıl kaybettiğini söyleyip azat edildiğini şahitlerle kanıtlamak durumundaydı. Buna göre, 1044 Zilhiccesi Evailinde merhum Gönye Sancakbeyi Hüseyin Bey'in abd-ı mutakı olan orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, ensesinde uğuru olan, Gürcü asıllı Kenan b. Abdullah “*merhum Hüseyin Bey hal-i hayatında beni cümle malından itak etmişti ve elime itakname vermişti. Gönye kalesinde Rus-ı menhus müstevli (uğursuz Rus saldırısı)*²⁶⁰ *olduğunda itaknameyi kaybettim*” diyerek yeni bir itakname talep etmiştir. Şahitleri “*Hüseyin Bey hal-i hayatında Kenan'ı bizim huzurumuzda hasbeten lillahi teala itak eyledi*” diyerek Kenan'ın azatlı olduğunu doğrulamışlardır.²⁶¹

Yukarıda kölelerin yanında itaknamelerini taşımaları gerektiğini söyledik. Ancak davalara baktığımız zaman köleler hepsinde azatlı olduklarını şahitlerle kanıtlamak zorunda kalmışlardır. Şahitlerin ifadeleriyle azat oldukları doğrulanmıştır. Bu şekilde olunca akıllara bazı sorular gelmektedir. Acaba bütün azat olan kölelere itakname verilmiyor muydu? Ya da azat olduklarını kanıtlanmak için verilen itaknameyi mahkemeye göstermeleri yeterli değil miydi? Yoksa sadece itaknamesi olmayan köleler mi hürriyetini ispatlamak için mahkemeye başvurmak zorunda kalıyorlardı? İkinci soru daha mantıklı olabilir. Çünkü beş adet şer'iyye sicil defterinde 149 adet köle kaydından altı adet azat anlaşmazlığı varken bir adet itakname talebi kaydı bulunmaktadır. Eğer son soru doğru olsaydı yani sadece itaknamesi olmayan köleler mahkemeye başvursaydı o zamanda cevaplanması gereken başka bir soru daha olurdu. Acaba köleler neden hem azatlı olduğunu kanıtlayıp hem de itakname talebinde bulunmuyorlardı?

2.4. Köle Sahipliği

İslam ve Osmanlı hukuku köle sahibi olabilmek için ek bir şart getirmemiştir. Parası olan, erkek ya da kadın, herkesin kölesi olabilir. İslam ve Osmanlı hukukunda doğuştan Müslüman birini köle olarak kullanma yasağı konularak sadece sahiplerin kullanacağı köle ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Bunun dışında bir de gayrimüslim halkın köle kullanması ile ilgili bir durum vardır. Trabzon'da köle sahiplerine baktığımızda

²⁶⁰ Uğursuz Rus saldırısı diyerek Kazaklardan bahsetmektedir. Kazak saldırıları hakkında yukarıda Trabzon tarihi bölümünde bilgi verilmiştir.

²⁶¹ TŞS, 1828, 124/10.

erkek sahip çoğunlukta olmakla birlikte kadın sahipler de bulunmaktadır. Sayılarla belirtmek gerekirse beş adet sicil defterlerinde tespit edilen köle kayıtlarında 86 erkek sahip 28 kadın sahip tespit etmiş bulunmaktayız.

2.4.1. Erkek Sahipler

Sayılarla bakınca Trabzon'da daha çok erkeklerin köle kullandığını görmekteyiz. 86 erkek sahibin 70 kölesi 36 cariyesi bulunmaktadır. Her bir sahibin birden fazla kölesi olduğu da görülmektedir.

Köle ve cariyelerin ne için kullanıldıkları konusunda sicillerde bilgi yoktur. Erkek kölelerin iş gücü olarak daha verimli olabileceğinden daha fazla tercih edilmesini en büyük nedenlerden biri olarak düşünebiliriz. Köleler dışarda bağda, bahçede, ağır işlerde dayanıklı olması bakımından daha çok tercih edilebilirken, cariyeler ise ev işlerinde çalıştırılması ve evin hanımına yardım etmesi için tercih sebebi olabilir. Erkek sahiplerin kölelerinin cariyelerden fazla olmasından ev işlerinde yardımcıya çok fazla ihtiyaç duymadıkları ve hanımlarının bütün ev işlerini çekip çevirebildikleri yorumunda da bulunabiliriz. Ayrıca ümmü'l-veled cariyelerden anladığımız kadarıyla erkek sahiplerin cariyeleri ile karı-koca hayatı da yaşayabildiklerini görmekteyiz.²⁶²

2.4.2. Kadın Sahipler

Araştırılan dönemde Trabzonlu kadınlarının köle kullanımı erkeklere göre oldukça azdır. Şer'iyye sicillerinden toplam 28 kadın sahibin kullandığı, 26'sı cariyeye ve 8'i köle olmak üzere, 34 adet köle ve cariyenin varlığı tespit edilmiştir. İncelediğimiz kadın sahiplerin 24'ünün birer adet, 4'ünün ise birden fazla erkek ve kadın kölesi bulunmaktadır.

²⁶² Akgündüz'e göre, efendisi ve cariyeye iki şekilde karı-koca hayatı yaşayabilirler; birincisi, efendi cariyesini azat edip onunla evlenirse; ikincisi, islam hukukuna göre efendi, köle veya hür bir başka erkek ile evli olmayan cariyeye ile herhangi bir nikâh akdi olmadan karı-koca hayatı yaşayabilir. Efendi için sabit olan bu hakka istifraş hakkı denmektedir. Akgündüz, Osmanlı'da Harem, s. 170-171; M. Akif Aydın ve M. Hamidullah'ın belirttiğine göre, efendinin cariyesini istifraş etmesi onun hakkı kölenin vazifesi olarak kabul edilmiştir. Bunu yasaklayan bir anlayışın köleliğin kabul edilip uygulandığı bir sistemde çözüm üretmediği ve fiilen geçerliliğe sahip olmadığı dikkate alınmalıdır. Evli veya özellikle bekâr bir kimse tarafından satın alınan ve onunla aynı evde yaşamasına izin verilen cariyenin, efendisinin cinsi isteklerine karşı direnebileceği ve bu hususta konulacak hukuki bir yasağın hukuk sistemi tarafından etkili bir tarzda kontrol edilebileceğini düşünmek fazla gerçekçi değildir. M. A. Aydın-M. Hamidullah, a.g.m., s. 241.

Kadınların maddi durumları köle alabilecek kadar iyi olmayabilir. Ancak kölesi olan kadınların maddi durumunun oldukça iyi olduğunu da söylemek mümkündür. Çünkü 23 kadın sahibin, erkek ve kadın kölelerini azat etmek için, defterlerde adı geçmektedir. Fiyatı pahalı olan bu köleleri azat etmek için oldukça varlıklı olmak gerekir. Bir köle sahibi kadının dört adet²⁶³ ve diğer kadınların ikişer adet köle azat ettiği durumlar bile olmuştur. Kadın sahiplerin köle edinim şekillerine baktığımız zaman babadan miras²⁶⁴ veya kocadan mehir²⁶⁵ olarak kölelerin kendilerinin mülkiyetine geçtiği durumlarla da karşılaşmaktayız.

2.4.3. Köle Sahipliği Açısından Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin köle kullanmasının hoş karşılanmadığı ve dönem dönem çeşitli fermanlarla bu durumun yasaklandığından birinci bölümde bahsetmiştik. Buna rağmen Trabzon'da gayrimüslim halkın da köle kullandığını görmekteyiz. Sicillerde karşılaştığımız gayrimüslim 8 erkek 3 kadın köle sahibi vardır. Gayrimüslimlerin kullandığı kölelerin 3'ü kadın köle 8'i erkek köledir. Erkek sahiplerin kullandığı 1 kadın köle 7 erkek köle varken kadın sahiplerin 2 kadın köle 1 erkek kölesi vardır. Bu kölelerin de çoğunun zimmi olduğu düşünülmektedir.²⁶⁶

Gayrimüslim sahiplerin köleleriyle birlikte konu olduğu davaların çoğu efendinin kölesini azat etmesiyle olmuştur. Bunun dışındaki davalar ise azat olmuş köleye sahibinin mülk satışı yapması²⁶⁷, efendisinin kölesini başkasının evini yakması için azmettirmiş olması²⁶⁸ ve bir de Müslüman bir sahibin kölesini gayrimüslime satmış olması²⁶⁹ şeklindedir. Yasaklar getirilmesine ve cezalar verilmesine²⁷⁰ rağmen devletin gayrimüslim halkın köle kullanmasına engel olamadığını görmekteyiz. Ancak gayrimüslimlerin çeşitli davalarda mahkemeye başvurduğu ve köle tasarruf ettikleri açık bir şekilde belirtilmiş

²⁶³ Dört adet köle azat eden Ziyade Hatundan daha önce Miras hukuku bölümünde bahsetmiştik.

²⁶⁴ TŞS, 1827, 49/6, 68/1; 1830, 17/2.

²⁶⁵ TŞS, 1826, 49/1; 1828, 13/4.

²⁶⁶ Bu konuyu yukarıda Trabzon'da Köle Kullanımı" başlığı altında zimmi kölelerin isimleri kısmında inceledik.

²⁶⁷ TŞS, 1826, 31/10.

²⁶⁸ TŞS, 1830, 51/1.

²⁶⁹ TŞS, 1828, 20/1.

²⁷⁰ Çalışmanın birinci bölümünde gayrimüslimlere getirilen bu yasaklar ile ilgili bilgi verilmiştir.

olmasına rağmen mahkemenin gayrimüslimlerin köle tasarrufuyla ilgili herhangi bir yasaklama veya sınırlama getirmediği anlaşılmaktadır.

2.4.4. Trabzon Sosyal Hayatında Toplumsal Statüye Göre Köle Sahipleri

Osmanlı Devleti döneminde devlet ve toplum hayatında kişilerin isimlerinin yanında kullanılan unvan ve lakaplar, bizlere o kişilerin toplum içindeki konumları, hangi mesleki gruba ait oldukları vb. gibi konularda bilgiler vermektedir. Belirli bir unvana sahip kişiler genellikle varlıklı kişilerdir. Trabzon’da köle sahiplerinin lakap ve unvanlarının tek tek belirlendiği ve hepsinin kayıt numarasının olduğu bir tablo hazırladık. Bu tabloda sadece unvanlar değil kadın ve zimmilerin de belge numaraları ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo 2: Köle Sahiplerinin Unvan ve Lakapları

Unvan ve Lakaplar	Kayıt Numarası	Toplam
El-hac	1827, 46/3, 50/7; 1828, 16/4, 53/3, 112/20; 1830, 46/12	6
Ağa	1828, 5/12 ²⁷¹ , 13/9, 38/1, 81/7, 124/14 ²⁷²	5
Bey	1827, 55/12 ²⁷³ , 75/8; 1828, 10/9 ²⁷⁴ , 49/3, 67/4, 115/8, 123/12 ²⁷⁵ , 124/10 ²⁷⁶ , 147/17	9
Çelebi	1827, 32/10, 54/7, 54/10, 57/5, 63/5, 84/14; 1828, 53/5, 125/1; 1830, 18/3	9
Beşe	1826, 43/10; 1827, 3/8, 21/1, 60/9, 68/1; 1828, 6/3, 8/1, 33/5, 39/6, 52/6, 64/1 ²⁷⁷ , 70/4, 71/5, 84/2, 89/2, 118/11 ²⁷⁸ , 125/2, 125/3, 130/12, 137/12, 140/8, 140/17, 141/15, 142/11, 144/2; 1829, 4/12 ²⁷⁹ , 32/8, 35/1; 1830, 4/4, 28/5, 37/3, 58/10, 61/1	33
Çavuş	1827, 40/6, 52/6; 1828, 18/2, 114/10, 127/8, 128/1; 1830, 65/1	7
Kadın	1826, 25/3, 46/9, 49/1, 51/6, 51/8; 1827, 27/3, 49/6, 68/1, 84/12; 1828, 7/8, 11/5, 13/4, 42/7, 81/7, 90/4, 115/4, 116/2, 146/14, 163/12 ²⁸⁰ ; 1830, 15/6, 17/2, 27/2, 46/7, 58/5, 58/9,	25
Zimmi Kadın	1827, 20/11; 1828, 79/6; 1830, 56/7	3
Zimmi Erkek	1826, 31/10; 1827, 63/3; 1828, 20/1, 36/2, 163/2; 1830, 6/14, 47/13, 51/1	8
Diğer	1826, 52/2 ²⁸¹ ; 1827, 31/4 ²⁸² , 1828, 9/6, 12/3 ²⁸³ , 73/3 ²⁸⁴ , 126/14 ²⁸⁵ ; 1829, 10/1 ²⁸⁶ , 1830, 14/1 ²⁸⁷ , 19/7 ²⁸⁸	9

²⁷¹ Kaimmakam Mürteza Ağa

²⁷² Yeniçeri Zabiti Deveci Ahmet Ağa

²⁷³ Dergah-ı Âli Müteferrikalarından Ahmet Bey

²⁷⁴ Beşlü Ağası Kuzgunzade Mustafa Bey

²⁷⁵ Ahmet Bey Kethüda

²⁷⁶ Gönye Sancakbeyi Hasan Bey

²⁷⁷ 89. Cemaate mahsus Hasan Beşe

²⁷⁸ Esirci Mustafa Beşe

²⁷⁹ Dergah-ı Âli Yeniçerisi Ali Beşe

²⁸⁰ Belgede köle sahibinin isim kısmı boştur ancak devamında bint geldiği için kadın olduğunu anlamaktayız.

²⁸¹ Herhangi bir unvan ya da lakap belirtilmemiştir.

Çelebi unvanı, Osmanlılarda özellikle XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar kültürlü yüksek tabakaya mensup olanlar, ilmiye ricali, divan şairleri, kalem erbabı, Divan-ı Hümayun kâtipleri gibi genel olarak okumuş, bilgili kimseler için kullanılmakta olup, Osmanlı şehirlerinde halk arasında da yaygın olarak kullanılmıştır.²⁸⁹

Beşe unvanı, genellikle askeri zümre tarafından kullanılan bir unvandır. Sicillerde en çok karşılaştığımız unvanlardan biri olan Beşe, yeniçeriler, cebeciler ve topçular tarafından kullanılan bir unvan olmakla birlikte ilerleyen yıllarda hemen bütün Trabzonlunun kullandığı bir unvan haline gelmiştir.²⁹⁰ Çalıştığımız dönemde bu unvanı alan kişiler gerçekten askeri zümreye mi ait yoksa Beşe unvanı onlara babadan kalma bir unvan mı biliyoruz.

El-hac lakabı hacca gidenlerin kullandığı bir lakaptır. Toplumsal statü açısından da hacca gitmiş olmak erkekler için bir statü göstergesi olmaktadır. Hacca gitmenin maliyeti göz önüne alınacak olursa giden kişilerin hayli zengin ya da iyi durumda oldukları sonucuna varılabilir. El-hac, tek başına bir ismin önünde kullanıldığı gibi, *El-hac Mehmet Beşe* gibi herhangi bir unvanla birlikte de kullanılmaktadır. Tablodaki El-hac kısmında, bir ismin yanında sadece El-hac kullanılan kayıtlar verilmiştir.

Ağa unvanı kapıkulu ocakları kökenli yöneticilere verilmektedir. Örneğin, “Trabzon Valisi Yusuf Paşa’nın Kaimmakamı Mürteza Ağa, Yeniçeri Zabiti Deveci Ahmet Ağa” gibi. *Bey* ve *Çavuş*’ta yine statü sahibi kişilere verilen unvanlardandır. Kayıtlara baktığımızda sadece iki adet köle sahibinde unvan ya da lakap yoktur. Bunlardan biri Ali b. Murad Beşe’dir ve görüldüğü gibi Ali’nin babasının unvanı Beşe’dir. Yani kendisi unvan sahibi değilse de babasının Trabzon sosyal hayatında bir statüye sahip olduğunu anlıyoruz.

²⁸² Bölükbaşı

²⁸³ Kethüda

²⁸⁴ Vali Yusuf Paşa

²⁸⁵ Herhangi bir unvan ya da lakap belirtilmemiştir.

²⁸⁶ Esseyid

²⁸⁷ Abaza

²⁸⁸ Efendi

²⁸⁹ Mehmet İşpirli, “Çelebi”, *D.İ.A.*, VIII, 1993, s. 259. Ayrıca bkz. Saim Yörük, “Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/18, 2011, s., 290-297.

²⁹⁰ Turan Açıık, “Beşe Unvanı Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (64), İstanbul, 2016, s. 54 37-64

Görüldüğü üzere Trabzon'daki köle sahiplerinin hemen hepsi unvan ve lakabı olan ve belli bir statüye sahip kişilerden oluşmaktadır. Sosyal hayatta belli bir statüde görünmek için bile kendilerine ait olmayan bir unvan kullandıkları olmuş olabilir. Kendilerine bir statü edinmek için hak etmedikleri bir unvanı veya lakabı kullanıp kullanmadıklarını bilmiyoruz.²⁹¹ Ancak her birinin en az bir kölesinin olduğundan, en azından maddi durumlarının iyi olduğunu anlayabiliyoruz.

2.4.5. Köle Sahibi Kadınların Statüleri

Trabzon şer'iyye sicillerinde kadınlar için en sık kullanılan unvan *hatun* olmuştur. Hatta şeri'yye sicillerinde gördüğümüz kadarıyla *hatun* unvanı hemen hemen bütün Müslüman Osmanlı kadınları için kullanılmıştır. Örneğin, *Emine Hatun bt. Mehmet Çavuş*²⁹² ya da *Hayrunnisa bt. Mehmet nam Hatun* şeklinde ya isimle beraber ya da isimden sonra *nam hatun* şeklinde geçmektedir. Bunun dışında yukarıda tabloda belirttiğimiz kadın sahiplerin *fahrü'l-muhadderat*²⁹³ *Ziyade bt. Elhac Rüstem*, *fahrü'l-muhadderat Emine Hatun bt. İbrahim Ağa*²⁹⁴ ve *fahrü'l-muhadderat Fatma Hatun bt. Ali Efendi*²⁹⁵ gibi isimlerinin önüne gelen saygınlık belirten unvanları da vardır.

Köle sahibi olan kadınlara bakıldığında kendilerinden ziyade babalarının unvanları vardır ki o döneme bakıldığı zaman kadınlara verilen saygınlık, zenginlik ve itibar baba ya da kocadan geçmektedir. Gayrimüslim kadınlar hariç olmak üzere toplam 25 köle sahibi kadının baba ya da eşlerinin unvanları “*Beşe, Çavuş, Bey, Efendi, Elhac, Ağa*” şeklindedir. Sadece 5 köle sahibi kadının babalarında herhangi bir unvan yoktur ve kocaları da kayıtlarda belirtilmemiştir.

²⁹¹ “XVII. yüzyılda hükümdarın iktidarından farklı bir takım iktidar ağlarının gelişmesi, yerli bir “unvan enflasyonuna” sebebiyet vermiş olmaktadır. Zira para ekonomisinin yaygınlaşması ile birlikte bireylerin kendi çabaları ile ikbal basamaklarını tırmanabildikleri bir sosyo-politik zemin tesis edilmeye başlanmıştır.” Bkz., Turan Açık, “Bey”likten “Ağa”lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Unvan Enflasyonu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, VIII, (16), 2014, s. 37.

²⁹² TŞS, 1826, 25/3.

²⁹³ Muhadderât, kapalı, örtülü, namuslu kadın, Müslüman kadın anlamlarına gelmektedir. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989, s. 1308; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1996, s. 665.

²⁹⁴ TŞS, 1828, 43/1, 81/7.

²⁹⁵ TŞS, 1828, 11/5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TRABZON ŞER'İYYE SİCİLLERİNDE TESPİT EDİLEN KÖLE DAVALARININ TASNİFİ

XVII. yüzyılın ilk yarısında Trabzon'da, kölelik üzerine yapılan bu araştırma, H.1038/M.1628 ve H.1054/M.1644 arası döneme ait beş adet şer'iyye sicil defterine dayanmaktadır. Bu defterlerde 149 adet köle kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların bazıları, belgenin silik veya bozuk olması, gibi nedenlerle okunamamıştır.²⁹⁶ Kayıtların bir kısmında da kölelerin isimleri, milliyetleri, fiziksel özellikleri ya da davanın geçtiği yer isimleri yukarıda belirtilen nedenlerle okunamamış olup bunlar verilen tablolarda ve transkripsiyonlarda üç nokta (...) şeklinde gösterilmiştir.

Trabzon şer'iyye sicillerinde tespit edilen kölelerin konu olduğu kayıtlar, azat, azat anlaşmazlığı, miras kalan köle, kölelere kalan miras, kaçak köle (abd-i âbık), köle anlaşmazlığı ve diğer davalar olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu kayıtlar, sırasıyla ve gerektiği zaman tablolarla desteklenerek incelenecektir. Aşağıda vereceğimiz tabloda kayıtların konuları ve belge numaraları verilmiştir.

²⁹⁶ TŞS, 1829, 16/9.

Tablo 3: Köle Kayıtlarının Konularına Göre Tasnifi

Kayıtların Konuları	Belge Numaraları
Azat	(1826) 25/8, 33/7, 46/10, 51/6, 51/8; (1827) 3/8, 3/10, 20/11, 40/6, 50/7, 52/6, 54/7, 55/12, 57/5, 60/9, 63/3, 63/5, 68/1, 84/12, 84/14; (1828) 5/12, 6/3, 7/1, 7/8, 10/9, 11/5, 13/4, 13/7, 13/9, 33/5, 34/1, 34/2, 34/3, 34/4, 36/2, 38/1, 39/6, 39/7, 42/7, 43/1, 43/2, 43/3, 49/3, 52/6, 53/3, 53/5, 67/4, 73/7, 79/6, 81/7, 84/2, 112/20, 115/4, 115/5, 115/8, 116/2, 123/12, 124/14, 124/15, 125/1, 125/2, 126/14, 127/8, 127/9, 127/10, 128/1, 137/12, 140/8, 140/17, 142/11, 142/12, 142/13, 144/2, 147/17, 163/2; (1829) 32/8; (1830) 4/4, 6/14, 14/1, 15/6, 17/2, 19/7, 27/2, 28/5, 37/3, 46/7, 46/12, 47/13, 56/7, 58/5, 58/9, 58/10, 61/1
Azat Anlaşmazlığı	(1828) 12/3, 16/9, 87/3, 118/11, 125/3, 141/15, 146/14
Miras	1826 25/3, 27/3; (1828) 16/4 90/4
Hibe	(1828) 43/4, 43/5, 43/6; (1830) 58/6, 65/1
Köle Anlaşmazlığı	(1828) 8/1, 8/2, 18/2, 26/3, 64/1, 65/4, 71/5, 71/6; (1830) 49/11, 53/6
Kaçak Köle	(1826) 43/10, 52/2; (1827) 49/6, 51/5; (1828) 70/4, 143/9; (1829) 10/1
Diğer	(1826) 31/10, 49/1; (1827) 27/3, 31/4, 32/10, 33/1, 36/1, 46/3, 75/8, 76/5, 76/8; (1828) 20/1, 26/5, 89/2, 66/2, 124/10, 130/12

3.1. Azat Davaları

Azat kelimesine, Arapça'da "ıtk" denmektedir. İtk, efendinin, kölesi üzerinde olan mülkiyet hakkından, kendi iradesiyle vazgeçmesi anlamına gelmektedir.²⁹⁷ Trabzon şer'iyeye sicil defterlerindeki azat kayıtlarında ise "ıtak" olarak geçmektedir. Azat olmuş kölelere ise belgelerde "mu'tak" olarak rastlanmaktadır.²⁹⁸

İncelediğimiz beş adet Trabzon şer'iyeye sicil defterinde tespit edilen, 149 köle kaydından 95 adedi azat davasıdır. Bu da toplam köle kayıtlarının %63.75'ini oluşturmaktadır. İslam dininde çeşitli azat yolları vardır. Karşılaştığımız azat davalarında köleler, genellikle sahipleri tarafından bir karşılık beklemeden azat edilmiştir. Bunun dışında az da olsa, kitabet usulü ve tedbir usulü ile azat yollarına da rastlanmaktadır. 95 adet köle azat kaydında 44 kadın köle, 51 erkek köle azat edilmiştir. Bu köleleri azat eden sahiplerin 23'ü kadın, 50'si erkektir. Bir sahip birden fazla köle azat edebilir. Bu durum, mahkeme kayıtlarında çoğu zaman ayrı verilmekle birlikte aynı kaydın içinde birden fazla

²⁹⁷ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 9.

²⁹⁸ TŞS, 1826, 31/10; 1828, 66/2-130/12.

azat²⁹⁹ da olabilmektedir. 23 kadın sahibin üç tanesi, 50 erkek sahibin beş tanesi gayrimüslimdir. Yani toplam sekiz gayrimüslim sahip, kölesini azat etmiştir. 23 kadın sahip, 22 cariye, 6 köle azat etmiştir. 50 erkek sahip ise, 45 köle ve 21 cariye azat etmiştir. Kadın ve erkek köle sahiplerinden 10'u birden fazla köle azat etmiştir.

Azat edilen kölelerin 44'ü kadın, 51'i erkek olup bu kölelerin milliyetleri, Gürcü, Rus, Eflak, Moskof, Megri, Luri, Leh ve Çerkez'dir. Gürcü asıllı olanların 31'i kadın, 25'si erkek, Rus asıllı kölelerin, 16'sı erkek, 6'i kadındır. Eflak asıllı 3 erkek, 2 kadın olmakla birlikte Moskof asıllı 2 erkek, Luri asıllı 1 kadın, Megri, Leh ve Çerkez asıllı birer tane erkek köle vardır. Yani toplam 56 Gürcü, 22 Rus, 5 Eflak, 2 Moskof ve birer tane Megri, Leh, Luri ve Çerkez asıllı köle vardır. Ayrıca 6 kölenin ırkı belirtilmemiştir. Aşağıda verdiğimiz azat kayıtlarının yer aldığı tabloda durum daha iyi anlaşılacaktır.

²⁹⁹ TŞS, 1827, 68/1.

Tablo 4: Köle Azadı Kayıtları

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
Evasıt, Şabanü'l-muazzam 1038	Orta Boylu, Kaşı gözü kara tatlı dilli	Gürcü	Kadın	Özükatı? Bint Abdullah	Emine bint Mehmet Çavuş	-	1826, 25/8
-	Uzun boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Piyale b. Abdullah	-	-	1826, 33/7
1038 Zilhicce, Evasıt	Orta boylu, esmer elli	Gürcü	Kadın	Nezaket bint Abdullah	Havva bint Mehmet Beşe	-	1826, 46/10
Evahir, Zilhicce 1038	Orta boylu, kara kaşlı, sarışın	Gürcü	Kadın	Hidayet bint Abdullah	Hüma bint Yahya	Orta Hisar	1826, 51/6
Evail, Recebü'l-Müreceb 1038	Orta boylu, kara gözlü, sarışın	Gürcü	Kadın	Payidar bint Abdullah	Hüma bint Bekir	Aşağı Hisar	1826, 51/8
-	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Şakire bint Abdullah	Elhac Mehmed Beşe bin Abdullah	-	1827, 3/8
-	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, sol kulağının yanında ... var	Gürcü	Erkek	Dilaver bint Abdullah	Elhac Mehmed Beşe bin Abdullah	-	1827, 3/10
Evasıt, Rebiü'l-evvel, 1040	Kara kaşlı, kara gözlü, tahminen 10 yaşında	Gürcü	Kadın	Alne bint Abdullah	Lebnane bint Lefter	Ayasofya Mahallesi	1827, 20/11
1040 Ramazan, Evail	Açık kaşlı, kara gözlü, alnında çiçek var	Gürcü	Erkek	Yusuf bin Abdullah	...Zabıt-ı fahrü'l emasil ve'l-akran Mehmed Çavuş	-	1827, 40/6
Evail, Zilkade, 1040	Orta boylu, sarışın, ela gözlü, sarı sakallı	Gürcü	Erkek	Mustafa bin Abdullah	Elhac Süleyman bin	Aşağı Hisar	1827, 50/7
Evail, Zilkade 1040	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, kara sakallı	Gürcü	Erkek	Şehrab bin Abdullah	Fahrü'l-eşbah Bestan Çavuş	-	1827, 52/6

Tablo 4 (Devamı)

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
Evail, Zilhicce 1040	Orta boylu, sarışın, sarı sakallı	Rus	Erkek	Rıdvan bin Abdullah	Hüseyin Çelebi bin Hayri Ağa	-	1827, 54/7
Evasıt, Zilhicce 1040	Sarışın, sarı sakallı, uzun boylu, gök gözlü	Rus	Erkek	Siyavuş bin Abdullah	Dergah-ı ali müteferrikalarından Ahmed Beğ bin Ali Çavuş	-	1827, 55/12
1040 Zilhicce, Evahir	Uzun boylu, kaşı gözü kara	Gürcü	Kadın	Gülizar bint Abdullah	Ahmed Çelebi bin Mehmed Beşe	-	1827, 57/5
1041 Muharrem, Evasıt	Orta boylu, ak benizli, ela gözlü, açık kaşlı	Macar	Kadın	Saliha bint Abdullah	Kadri Beşe bin Mehmed	-	1827, 60/9
1041 Safer, Evasıt	-	-	Erkek	Kerakos (Siyavuş) ³⁰⁰	Yurdan veledi Konstantin	-	1827, 63/3
1041 Safer, Evasıt	Orta boylu, sarışın, sakalı traşlı, ...	Eflak-Rus	Erkek	Çaker bin Abdullah	Abdurrahman Çelebi bin Mehmed Çavuş	... karyesi	1827, 63/5
1041 Rebiülevvel, Evahir	Kumral sakallı, kara kaşlı, kara gözlü, sol elinin orta parmağı mehruc	Eflak	Erkek	Rıdvan bin Abdullah	Ayşe hatun bint İsmail Beşe	İskender Paşa Mahallesi	1827, 68/1
1041 Rebiülevvel, Evahir	Uzun boylu, kaşı gözü kara, sağ gözünde eseri cerh olan	Gürcü	Kadın	Payidar bint Abdullah	Ayşe hatun bint İsmail Beşe	İskender Paşa Mahallesi	1827, 68/1
-	Orta boylu, sarışın	Gürcü	Kadın	Gülizar bint Abdullah	Emine hatun bint Süleyman	... Mahallesi	1827, 84/12

³⁰⁰ İslam'ı kabul ettikten sonra Siyavuş ismi verilmiştir.

Tablo 4 (Devamı)

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
1041 Receb, Evast	Uzun boylu, çatma kaşlı, kara yağız	Gürcü	Erkek	Siyavuş bin Abdullah	Ali Çelebi bin Mustafa	Hacı Mahallesi	1827, 84/14
1042 Zilhicce, Evahir	Orta boylu, ela gözlü, sarı sakallı	Meğri	Erkek	Kenan bin Abdullah	Trabzon valisi Yusuf Paşanın kaymakamı Mürteza Ağa	-	1828, 5/12
1042 Zilkade, Evahir,	Orta boylu, sarı sakallı, gök gözlü	Moskof	Erkek	Cafer bin Abdullah	İbrahim Beşe bin Murad	-	1828, 6/3
1042 Zilhicce, Evahir	Sarışın, orta boylu	Rus	Erkek	Süleyman bin Abdullah	Trabzon Beylerbeyi Yusuf Paşanın kaymakamı Mürteza Ağa	-	1828, 7/1
1043 Muharrem, Evail	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Luri	Kadın	Lalezar bint Abdullah	Hatime, Hatice, Rukiye	Camii Cedid Mahallesi	1828, 7/8
1043 Safer, Selh	Orta boylu, kaş ve gözü kara	Gürcü	Kadın	Badısaba bint Abdullah	Beşlü Ağası Kuzgunzade Mustafa Bey	-	1828, 10/9
1043 Rebiü'l-evvel, Evail,	Uzun boylu, karaşın, sağ ayağının baş parmağı uzun	Gürcü	Erkek	Celasun bin Abdullah	Fahrü'l-eşbah Mustafa ve Mürteza Beylerin kız kardeşleri Fahrü'l-muhaddirin Fatma Hatun	-	1828, 11/5
1043 Rebü'l-ahir, Evail	Kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Duhterin bint Abdullah	Asiye Hatun	-	1828, 13/4
1043 Rebü'l-ahir, Evail	Orta boylu Ela gözlü	Gürcü	Kadın	Behruz bint Abdullah	Fahrü'l-muhadderat... Fatma Hatun bint Ali Efendi	Orta Hisar	1828, 13/7

Tablo 4 (Devamı)

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
1043 Rebü'l-ahir, Evail	Orta boylu Ela gözlü	Gürcü	Erkek	Abdi bin Abdullah	Fahrü'l-emacid Mehmed Ağa	-	1828, 13/9
1043 Receb, Evahir	Orta boylu, kumral sakallı, ela gözlü, sarışın, sol elinin baş parmağının tırnağı yaralı ve başının sol tarafında yara var	Gürcü	Erkek	Siyavuş bin Abdullah	Fahrü'l-sipah Ali Bey bin Hamza Bey	Orta Hisar	1828, 33/5
1043 Receb, Evahir,	Kara kaşlı, kara kaşlı, orta boylu, kara sakallı	Gürcü	Erkek	Çerkez Behram bin Abdullah	Fahrü'l-sipah Ali Bey bin Hamza Bey	Orta Hisar	1828, 34/1
1043 Receb, Evahir	Uzun boylu, kumral sakallı, ela gözlü	Gürcü	Erkek	Hasan bin Abdullah	Fahrü'l-sipah Ali Bey bin Hamza Bey	Orta Hisar	1828, 34/2
1043 Receb, Evahir	Orta yaşlı, kara gözlü, kara kaşlı	Gürcü	Kadın	Mahpeyker bint Abdullah	Fahrü'l-sipah Ali Bey bin Hamza Bey	Orta Hisar	1828, 34/3
1043 Receb, Evahir	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, kara sakallı	Gürcü	Erkek	Mehmed bin Abdullah	Fahrü'l-sipah Ali Bey bin Hamza Bey	Orta Hisar	1828, 34/4
1043 Şaban, Evail	Orta boylu, gök gözlü, sarı sakallı	Gürcü	Erkek	Manol	Yor veledi Yanol	-	1828, 36/2
1043 Şaban, Evail	Orta boylu, kara kaşlı, kara sakallı	Gürcü	Kadın	Lalezar bint Abdullah	Hasan Ağa bin İbrahim Ağa	-	1828, 38/1
1043 Şaban, Evasıt	Orta boylu, sarışın, ela gözlü	Eflak	Erkek	Handan bin Abdullah	Hasan Beşe bin Yusuf	-	1828, 39/6
1043 Şaban, Evasıt	Orta boylu, sarışın, ela gözlü	Eflak	Kadın	Eftane bint Abdullah	Hasan Beşe bin Yusuf	-	1828, 39/7

Tablo 4 (Devamı)

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
1043 Şaban, Evahir	Orta boylu, sarışın, ela gözlü	Gürcü	Kadın	Fatma bint Abdullah	Fahrü'l-muhadderat Ziyade Hatun bint Elhac Rüstem	-	1828, 42/7
1043 Şaban, Evahir	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Hatun bint Abdullah	Fahrü'l-muhadderat Ziyade Hatun bint Elhac Rüstem	-	1828, 43/1
1043 Şaban, Evahir	Orta boylu, esmer alınlı, kara gözlü, kara kaşlı	Gürcü	Kadın	Gülizar bint Abdullah	Fahrü'l-muhadderat Ziyade Hatun bint Elhac Rüstem	-	1828, 43/2
1043 Şaban, Evahir	Orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı	Gürcü	Kadın	Mülayim bint Abdullah	Fahrü'l-muhadderat Ziyade Hatun bint Elhac Rüstem	-	1828, 43/3
1043 Ramazan, Evasıt	Açık kaşlı, orta boylu, gök ela gözlü	Gürcü	Kadın	Fatma bint Abdullah	Çırakoğlu Mehmet Bey bin Sefer	Camii Cedit Mahallesi	1828, 49/3
1043 Şevval, Gurre	Orta boylu, esmer alınlı, kara gözlü, kara kaşlı	Gürcü	Kadın	Çerkes bint Abdullah	Mustafa Beşe bin Mehmed	-	1828, 52/6
1043 Şevval, Evail	Uzun boylu, çukur gözlü	Gürcü	Kadın	Kumru bint Abdullah	Elhac Derviş bin Ahmed	-	1828, 53/3
1043 Şevval	Orta boylu, ela gözlü	Gürcü	Erkek	Şahbaz bin Abdullah	Berberzade Mustafa Çelebi bin Mehmed Beşe	-	1828, 53/5
1043 Zilhicce 16	Orta boylu, esmer ... (Arapça)	Gürcü	Erkek	Hüseyin bin Abdullah	Ali Bey bin Abdülmenan	-	1828, 67/4
1043 Safer, Gurre	Orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü	Rus	Erkek	Süleyman bin Abdullah	Vali Yusuf Paşa	-	1828, 73/7

Tablo 4 (Devamı)

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
1044 Rebiü'l-evvel, Evail	Sarışın, gök gözlü, orta boylu	Rus	Erkek	Aslan bin Abdullah	Savla bint Yuri	-	1828, 79/6
1044 Rebiü'l-evvel, Evasıt	-	Gürcü	Kadın	Şaduman bint Abdullah	Fahrü'l-muhadderat Fatma Hatun bint İbrahim Ağa	Eski Saray Mahallesi	1828, 81/7
1044 Rebiü'l-ahir, Evail	Kara kaşlı, kara gözlü, uzun boylu	Eflak	Kadın	Gülistan bint Abdullah	Kurd Beşe bin Süleyman	-	1828, 84/2
1044 Şaban, Evasıt	Gök gözlü, sol ayağının üstünde yara var	Rus	Erkek	Perviz bin Abdullah	Elhac İbrahim bin Derviş	-	1828, 112/20
1044 Ramazan, Evasıt	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu, kara sakallı	Gürcü	Erkek	Siyavuş bin Abdullah	Hayrunnisa bint Mehmed	-	1828, 115/4
1044 Ramazan, Evasıt	Kara kaşlı, kara gözlü, uzun boylu	Gürcü	Kadın	Revane bint Abdullah	Hayrunnisa bint Mehmed	-	1828, 115/5
1044 Şevval, Evail	Orta boylu, ela gözlü, esmer alınlı	Gürcü	Erkek	Zülfikar bin Abdullah	Fahrü'l-eşbah İshak Bey bin Cafer	Ayasofya Mahallesi	1828, 115/8
1044 Şevval, Evail	-	Gürcü	Kadın	Yasemin bint Abdullah	Fatma bint Elhac Hasan	-	1828, 116/2
1044 Zilhicce, Evahir	Orta boylu, ela gözlü, kara kaşlı, üst dişi gedik	Gürcü	Erkek	Dilaver bint Abdullah	Ahmet Bey bin Ferah Kethüda	Orta Hisar	1828, 123/12
1044 Zilhicce, Evahir	Ak benizli, kara kaşlı, kara gözlü, sağ kaşının üzerinde yara olan orta boylu	...	Erkek	Hüseyin bin Abdullah	Trabzon muhafazasında olan Deveci Ahmet Ağa	-	1828, 124/14

Tablo 4 (Devamı)

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
1044 Zilhicce, Evahir	Uzun boylu, kara kaşlı, ela gözlü, ak benizli, çenesinin sağ tarafında beni var	Leh	Erkek	Ali bin Abdullah	Trabzon kapısında olan Yeniçeri zabiti Deveci Ahmet Ağa	-	1828, 124/15
1044 Zilhicce, Evahir	Sarışın, gök gözlü, orta boylu	Rus	Erkek	Cafer bin Abdullah	Hüseyin Çelebi bin Turhan	-	1828, 125/1
1044 Zilhicce, Evahir	Orta boylu, gök gözlü, sarışın, arkasında yara izi var, dudağı yarık	Rus	Erkek	Yusuf bin Abdullah	Murad Beşe bin Hasan	Kanaka köyü	1828, 125/2
1045 Zilhicce, Evahir	Kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	Hasan bin Abdullah	Ali bin	-	1828, 126/14
1045 Muharrem, Evasıt	Sarı seyrek sakallı, sarışın, gök gözlü, orta boylu	Rus	Erkek	Piyale bin Abdullah	Dergahı ali çavuşlarından Mehmed Çavuş bin Sefer Ağa	-	1828, 127/8
1045 Muharrem, Evasıt	Gök gözlü, sarışın, orta boylu, sağ kulağının yanında beni var ve sol elinin başparmağı yaralı	Rus	Erkek	Hasred bin Abdullah	Dergahı ali çavuşlarından Mehmed Çavuş bin Sefer Ağa	-	1828, 127/9
1045 Muharrem, Evasıt	Orta boylu, ela gözlü, kara kaşlı çeçek yüzlü	Rus	Erkek	Dilaver bin Abdullah	Mehmed Çavuş bin Sefer	-	1828, 127/10
1045 Muharrem, Evasıt	Sarışın, orta boylu, gök gözlü	Çerkez	Erkek	Dilaver bin Abdullah	Bostan Çavuş bin Ali Bey	-	1828, 128/1
1045 Cemaziye'l-ahir, Evasıt,	Ela gözlü, kumral sakallı, orta boylu, ön dişi ...	Gürcü	Erkek	Piyale bin Abdullah	Mehmed Beşe bin Hüseyin	-	1828, 137/12

Tablo 4 (Devamı)

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
1045 Receb, Evasıt	Uzun boylu, sarı sakallı, sarışın ve sol koltuğunda ...	Rus	Erkek	Belbat bin Abdullah	Hüseyin Beşe bin Abdullah	-	1828, 140/8
1045 Receb, Evasıt	-	-	Kadın	Gülahmer bt. Abdullah	Mehmet Beşe	-	1828, 140/17
1045 Şaban, Gurre	Kara yağız, kara kaşlı, kara gözlü, uzun boylu	Macar	Kadın	Afitab bint Abdullah	Mehmed Çelebi bin Yahya Beşe	-	1828, 142/11
1045 Şaban, Gurre	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Gülale bint Abdullah	Mehmed Çelebi bin Yahya Beşe	-	1828, 142/12
1045 Şaban, Gurre	Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Yasemin bint Abdullah	Fahrü'l-ayan Mehmed Çelebi bin Yahya Beşe	Orta Hisar	1828, 142/13
1045 Şaban, Evasıt	Sarışın, gök gözlü	Rus	Kadın	Şakire bint Abdullah	Osman Beşe bin Mustafa	...	1828, 144/2
1045 Ramazan, Evail	Uzun boylu, başında kılıç yarası, sol... mecruh, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Erkek	...	Hasan Bey	-	1828, 147/17
1045 Ramazan, Evasıt	Orta boylu, sarı saçlı, sol kalçası üzerinde yara izi var	Rus	Erkek	Yani veledi Abdullah	Bendazi veledi Manol	Ayamarina	1828, 163/2
1045 Ramazan, Evasıt	Orta boylu, sarışın	Rus	Kadın	Şakire bt. Abdullah	... bt. Abdullah	Hacı Kasım	1828, 163/12
1052 Zilhicce, Evail	Uzun boylu, tek gözlü	Gürcü	Erkek	Piyale b. Abdullah	Mehmet Beşe	-	1829, 32/8
1053 Muharrem, Evasıt	Sarışın, gök gözlü	Rus	Kadın	Nazmiye bint Abdullah	Murad Beşe bin Abdullah	...	1830, 4/4

Tablo 4 (Devamı)

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
1053 Muharrem, Evahir	Kara kaşlı, esmer alınlı, kara sakallı	Gürcü	Erkek	Yuri	Kokol veledi ...	Ayasozor Mahallesi	1830, 6/14
1053 Rebiü'l-evvel, Evail,	Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu	Gürcü	Kadın	Şakire bint Abdullah	Abaza Mahmud	Sarmaşık Mahallesi	1830, 14/1
1053 Rebiü'l-evvel, Evasıt	Sarışın, gök gözlü	Rus	Kadın	...	Uzun Sakine bint Veli	Aşağı Hisar	1830, 15/6
1053 Rebiü'l-ahir, Evahir	Uzun boylu, sarışın, gök gözlü, hasta (ma'lul)	Rus	Erkek	Yusuf bin Abdullah	Saliha, Ayşe, Rabia bint Küçük Ali Beşe	Halofna Mahallesi	1830, 17/2
1053 Rebiü'l-ahir, Evahir	Değirmen yüzlü, gök gözlü	Gürcü	Kadın	Gülizar bint Abdullah	Şamda bulunan fahrü'l-emacid ve'l ekarim Gınalı Mehmed Efendi	-	1830, 19/7
1053 Receb, Evail	Kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Mülayim bin Abdullah	Safiye bint Ali	-	1830, 27/2
1053 Receb, Evasıt	Uzun boylu, kara gözlü, çatık kaşlı	Moskof	Erkek	Kenan bin Abdullah	Mehmed Beşe bin Abdullah	Havace Köyü	1830, 28/5
1053 Şevval, Evasıt	Uzun boylu, ela gözlü, kara kaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	...	Mehmed Beşe bin Kurd	-	1830, 37/3
1054 Muharrem, Gurre	-	-	Kadın	Gülizar bt. Abdullah	Havva Hatun bt. İbrahim Beşe	Kasımpaşa Mahallesi	1830, 46/7
1054 Muharrem, Gurre	Kara kaşlı, kara gözlü, kara sakallı, orta boylu	Gürcü	Erkek	Kenan bin Abdullah	Elhac İbrahim bin Derviş	-	1830, 46/12
1054 Muharrem, Evasıt	Orta boylu, gök gözlü, sarışın	Rus	Kadın	Alne	Yor veledi Manol	-	1830, 47/13

Tablo 4 (Devamı)

Tarih	Fiziksel Özellikler	Milliyet	Cinsiyet	Azad Olan	Azad Eden	Mahalle, Karye, Kaza	Belge
1054 Safer, Evahir	Gök gözlü	Rus	Kadın	Alane	Aravya nam zimmiye ve annesi	Meydan-ı Şerif Mahallesi	1830, 56/7
1054 Rebiü'l-evvel, Evail,	Kara gözlü, tahminen sekiz yaşında	Gürcü	Erkek	Ali bin Abdullah	Hayrunnisa bint Abdullah	Ayasofya Mahallesi	1830, 58/5
1054 Rebiü'l-evvel, Evail	Orta boylu, karakaşlı, kara gözlü	Gürcü	Kadın	Yasemin bint Abdullah	Gülsüme bint Mehmed	-	1830, 58/9
1054 Rebiü'l-evvel, Evail,	-	-	Erkek	Zülfikar bin Abdullah	Halil Beşe bin Musa	-	1830, 58/10
1054 Rebiü'l-ahir, Evail	Sarışın, gök ela gözlü, sol baldırında esir damgası var	Rus	Erkek	Yusuf bin Abdullah	Mustafa Beşe bin Abdullah	...	1830, 61/1

3.1.1. Bir Karşılık Beklemeden (Allah Rızası İçin) Azat

Efendinin bir karşılık beklemeden kölesini azat etmesi Allah rızası için yapılan bir azat şeklidir. Bu azat şeklinde herhangi bir şart yoktur, kölesini azat etmek tamamen efendinin rızasına kalmıştır. Kuran-ı Kerim’de insanları köle azat etmeye teşvik edici ayetler bulunmaktadır. “...Köle azat eden veya salgın bir kıtlık gününde yemek yediren... işte bunlar, amel defterleri sağlarından verilenlerdir.”³⁰¹ Trabzon’daki 94 adet köle azadının %89’u bu yolla olmuştur. Kölesini azat etmek isteyenler mahkemeye başvurmuş ve şahitler huzurunda kölesinin hür olduğunu belirtmiştir. Vefat eden efendinin bir kölesi, birden fazla mirasçıya kalmışsa, aralarında paylaşamayacağı için, mirasçıların o köleyi bir karşılık beklemeden azat ettiği durumlar da olmuştur.³⁰²

Müslüman sahiplerin yanı sıra 8 gayrimüslim sahibin 7’si bir karşılık beklemeden kölelerini azat etmiştir. Müslümanlar gibi gayrimüslimler de kölelerini bir karşılık beklemeden azat etmişlerdir. Kuran-ı Kerim’de yukarıda da bahsettiğimiz gibi köle azat etmeyi teşvik edici ayetler varken gayrimüslimlerin inandıkları dinlerde, köleleri azat etmek vs. gibi teşvik edici bir hüküm yoktur.³⁰³ Köleler İslamiyet’i seçerse gayrimüslim sahip köleyi azat edebilir. Ancak azat kayıtlarına bakıldığında, azat edilen bu kölelerin 6 adedi zımmidir. Bu duruma şöyle bir açıklama getirilebilir, Trabzon’da Gayrimüslim halk ile Müslüman halk arasında, gerek birbirlerine borç verme³⁰⁴ olsun gerekse birbirleri arasında yaptıkları mülk satışları³⁰⁵ olsun, ortak bir yaşam ve kaynaşma söz konusudur. Müslüman toplumla yaşamanın ve birbirleriyle ortak bir yaşam sürdürmenin, doğal bir sonucu olarak bazı durumlarda da gayrimüslimlerin Müslümanlara uyum sağlamış olduğu söylenebilir.

3.1.2. Mükâtebe Usulü Azat

Sözlükte “yazmak” anlamındaki “ketb” kökünden türeyen mükâtebe “yazışmak” anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak kölenin bir bedel karşılığında hürriyetini elde

³⁰¹ Kuran-ı Kerim, Beled, 13-14-18.

³⁰² TŞS, 1828, 7/8.

³⁰³ Bkz. Birinci bölüm sayfa 18-19.

³⁰⁴ İnan, Borç-Alacak İlişkileri, s. 91-109.

³⁰⁵ İnan, Trabzon’da Mülk satışları, s. 103-124; İnan, Akçaabat’ta Mülk Satışları, s. 105-115.

edebilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade etmektedir.³⁰⁶ Bu bedel belli bir meblağ karşılığında olabildiği gibi belli bir süre hizmet karşılığında da olabilmektedir. Mükatabe usulü azat şekli hem efendi hem de köle açısından faydalı olduğu söylenebilir. Mükatebeden kölenin beklediği, hürriyetine bir an önce kavuşmak, efendinin beklentisi ise, kölesinin, hürriyetine kavuşma ümidi ile işine dört elle sarılmasıdır. Ayrıca bu sayede kölenin kaçma isteği kırılacak ve efendinin köleyi almak için yatırdığı para zarara uğramayacaktır.³⁰⁷

1628-1645 yılları arasındaki köle azat davalarında belli bir meblağ karşılığında hürriyetini satın alarak azat edilen bir kayıt bulunmamaktadır. Bu şekilde bir azatla karşılaşılmamıştır, ancak belli bir para ödeyerek özgürlüğünü satın almak isteyen bir kölenin sahibi tarafından azat edilmeyince mahkemeye yansıyan bir dava bulunmaktadır. Bu dava hakkında iki tane kayıt olmasına rağmen sonunda azat olup olmadığı ile ilgili bir bilgi yoktur.³⁰⁸

Köle kaçtıktan sonra yakalanınca, eğer köle olduğu ispat edilirse, sahibi kölesini tekrar alıkoyabilir ya da köle para karşılığında özgürlüğünü satın alabilirdi.³⁰⁹ Hizmet karşılığında azat şekli de bulunmaktadır, buna göre, 1038 Zilhicce Evasıtında, vefat eden Mehmet Beşenin muhallefatından olan Gürcü asıllı cariyesi Nezaket, kızı Havva'nın olmuştur. Ancak, Havva evlenene kadar cariyeye onun hizmetinde kalacak, Havva evlendikten sonra cariyeye azat edilecektir.³¹⁰ Bir sonraki kayıta Havva, kendisi evlenince cariyesi Nezaket'in itaknamesinin verilmesi için vekâlet vermiştir.³¹¹

³⁰⁶ Fahrettin Atar, "Mükâtebe", **D.İ.A.**, XXXI, 2006, s. 531-533.

³⁰⁷ Halil Sahillioğlu, a.g.m., s. 223.

³⁰⁸ H. Evail, Zilhicce 1040 (M. 1-10 Temmuz 1631) senesinde, Mustafa Çelebi bin Elhac Hasan'ın, kara kaşlı, kara gözlü Efrenci'l-asl kölesi Hasan bin Abdullah, Mustafa Çelebi vefat etmeden önce 125 guruşa kitabet usulü azat için anlaşmışlardır. Hasan, sahibi Mustafa Çelebi vefat etmeden önce ona 75 guruş vermiş, Mustafa Çelebi öldükten sonra Mustafa'nın validesi Havva hatuna kalan 50 guruşu teslim etmiş fakat azat olmamıştır. TŞS, 1827, 54/10; Daha sonra Evahir, Zilhicce 1040 senesinde Mustafa Çelebinin tereke kaydının bulunduğu kayıta, köle Hasan 125 guruşu ödediği halde terekede yazılmaktadır. TŞS, 1827, 57/1. Bazı durumlarda köle azat olduğu halde ölen kişinin malvarlığının anlaşılması için terekede adı ve değeri geçmektedir.

³⁰⁹ Simirgah isimli Gürcü asıllı cariyeye sahibinin elinden kaçmış, evlenmiş iki çocuğu olmuş ve sonra yakalanmıştır. Simirgah kendisi ve iki çocuğu için 180 guruş bedel ödeyerek özgürlüğünü satın almıştır. TŞS,1827, 49/6-51/5.

³¹⁰ TŞS, 1826, 46/9.

³¹¹ TŞS, 1826, 46/10.

3.1.3. Tedbir Usulü Azat

Sözlükte “düşünmek, işin sonunu düşünerek gereği gibi davranmak, iyi yönetmek” anlamındaki tedbir fıkihta bir kimsenin kendi ölümüne bağlı olarak kölesini ya da cariyesini azat etmesine denmektedir. Kelimenin sözlük ve terim anlamları arasındaki ilişki daha çok işlemin kişinin ölümüne bağlanmasıyla açıklanmaktadır. Bazı müellifler ise kelimenin işin sonunu düşünüp hareket etme anlamından yola çıkarak bu işlemle ahirette sevaba nail olma amaçlandığı için böyle adlandırıldığı görüşündedirler. Bu yolla kölesini azat eden kimseye müdebbir, azat edilen köleye ise erkekse müdebber kadınsa müdebber denmektedir.³¹²

Tedbir usulü azat, müdebbirin beyanına göre değişmektedir. Efendi ölmeden önce kölesine, şahitlerin huzurunda, kendisi öldükten sonra hür olacağını söylerse, köle efendi öldükten sonra tedbir-i mutlak ile azat edilir. Müdebbirin şahitlerin önünde yaptığı bu şekildeki bir beyandan sonra, müdebbirin ölümü ile varisler ve köle kadıya başvurarak, kölenin hürriyetini tescil ettirirler. Emine binti Mehmet Çavuş nam hatun ölmeden önce kemal-i aklı sıhhatinde, orta boylu, kaşı gözü kara, tatlı dilli Gürcü asıllı cariyesinin, kendi ölümü üzerine azat olacağını bildirmiştir. Emine hatun öldükten sonra varisleri bu durumu doğrulamış ve cariyeye azat olmuştur.³¹³ Bu durumda efendi kölesinin hür olmasını sadece kendi ölümüne bağlamaktadır.

Efendi, bazen de kendi ölümünün dışında bir şart ekleyerek kölesini azat eder. Örneğin, “Ben hastalığımдан ölürsem sen hürsün” gibi ölüme bir vasıf ilave ederek yapar. Buna tedbir-i mukayyed denir.³¹⁴ Şer’iyye sicillerinde bu şekilde bir vasfa “*ben ölmeden kırk gün mukaddem*” şeklinde karşılaşmaktayız. 1038 Zilhiccesi Evahirinde, Ortahisar sakinelerinden Hüma bt. Yahya hatun orta boylu, kara gözlü, sarışın Gürcü asıllı Hidayet isimli cariyesini bu şekilde azat etmek için kadıya başvurmuştur. Hüma, cariyesini, “*tedbir-i mukayyed ile tedbir eyledim vefâtümdan kırk gün mukaddem sâir ahrâr-ı asliyyin gibi hür olsun ve fevt olursam kavli muhtar üzere cümle malımdan azat olsun*” diyerek

³¹² Fahrettin Atar, “Tedbir”, **D.İ.A.**, 40, 2011, s. 258-259.

³¹³ TŞS, 1826, 25/8.

³¹⁴ Atar, Tedbir, s. 258.

azat olmasını tescil etmiştir.³¹⁵ Hüma bt. Yahya hatun aynı şekilde Gürcü asıllı Payidar isimli bir cariyesini daha azat etmiştir.³¹⁶

3.2. Azat Anlaşmazlıkları

Efendisi kölesini hayattayken azat ettikten sonra bazen birkaç yıl sonra bazen daha az bir süre sonra ölünce efendinin varisleri bir şekilde kölenin hürriyetini tanımıyordu veya azat olmasına engel oluyorlardı. Böyle bir durumla karşılaşan köle, özgür olduğunu ispatlamak ve bunu tescil ettirmek için mahkemeye başvurmak zorunda kalıyordu.³¹⁷

Bu kayıtlarda genellikle, azatlı olduğu halde ölen efendisinin varisleri tarafından kullanılan köle, “*hal-i hayatında ve kemal-i akli sıhhatinde beni malından ifraz idüb hasbeten lillahi teala itak etmişken*” diyerek başlar ve kendisinin ıtkına kim tarafından mani olunduğunu söyler. Daha sonra şahitlerle birlikte, kendisinin hür olduğunu kanıtlar.³¹⁸ Bazen de hür olan köleye kaçak diye el konulduğu zaman köle, aynı şekilde azat olduğunu kadı karşısında ispatlamak zorunda kalmaktadır.

3.3. Miras ve Hibe

Miras davalarını kölenin miras olarak bırakılması ve köleden kalan miras kayıtları olarak ikiye ayırabiliriz. Ayrıca köleye sahibi tarafından yapılan hibeler vardır. Köleden kalan miras ve hibe kayıtlarını, ikinci bölümde ayrıntılı olarak açıkladığımızdan bu bölümde kısaca değineceğiz.

Kölenin miras kalmasında, efendisi ölünce köle efendinin terekesinde yer alır ve diğer malları gibi, kölesi de efendinin akrabalarından birine kalır. Bu kayıtlarda genelde vefat eden kişinin diğer malları gibi kölelere de değerlerine göre fiyat biçilmektedir. 1038 Şaban'ı Evasıtında, Tekfurçayırı mahallesinde, vefat eden Emine hatunun, 4000 akçe değer

³¹⁵ TŞS, 1826, 51/6.

³¹⁶ TŞS, 1826, 51/8.

³¹⁷ Bu tür kayıtlar çalışmanın ikinci bölümünde “Hür Olduğunu İspat Etme Hakkı” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

³¹⁸ Beş adet Trabzon şer’iyye sicil defterinde bu şekil olan beş kayıt vardır.

biçilen Gürcü asıllı cariyesinin, çocukları Ahmet ve Havva'ya miras olarak kalması³¹⁹ veya 1043 Rebiü'l-evvelinde, Erzurum Defterdarı Ali Efendinin zevcesi Ayşe Hatun öldükten sonra 100 kuruş ve 125 kuruş değerindeki iki cariyesinin, Ayşe hatunun iki çocuğu Ali ve Fatma'ya intikal etmesi gibi.³²⁰

Köleden kalan miras kaydı 2 adet bulunmakta olup bunların birisi ümmü'l-veled cariyenin ölünce mallarının sahibi ve sahibinden olma oğluna intikal etmesi³²¹, diğeri ise azatlı kölenin mallarının eski sahibinin kan bağıyla bağı olduğu varisine intikal etmesi³²² şeklindedir. Sahibi tarafından kölesine yapılan hibe ile ilgili kayıtlar 6 adettir. Genellikle hibeler, efendisi kölesini azat ettikten sonra yapılmaktadır.

3.4. Köle Anlaşmazlığı

Köle anlaşmazlığı kayıtları genellikle bir köleye başka biri tarafından kaçak veya azatlı zannederek el koymak, köle siparişi verip köle geldikten sonra beğenmemekten kaynaklanan anlaşmazlık ya da mirasçılarının bir köleyi paylaşamaması gibi nedenlerden dolayı iki kişi arasında çıkan husumetle mahkemeye yansıyan kayıtlardır.

Başkasının kölesine el koyma gibi davalarda, kölenin gerçek sahibi kadıya başvurarak kölenin kendisinin olduğunu kanıtlar ve kölesini geri alır. 1043 Ramazanı Evasıt'ında, 89. Cemaate mahsus Hasan Beşenin cariyesine Yeniçeri Zabiti Mustafa Çavuş azatlı zannederek cariyeye Hasan Beşenin mülkündeyken el koymuştur. Hasan Beşe cariyenin kendisine ait olduğunu kimden ve ne kadara aldığını şahitlerle birlikte ispat eder ve cariyesini geri alır.³²³ Kayıta geçen “*azatlı zannederek el koydu*” cümlesi, Azat edilen kölelerin istenildiği zaman gücü yeten başka bir kişinin ele geçirmesiyle tekrar köleleştirilebilir mi? sorusunu akla getirmektedir.

Bir diğerk anlaşmazlık konusu mirasçılar arasında geçen anlaşmazlıktır. 1054 Muharrem'i Evasıt'ında Manol'dan oğlu Yuri'ye intikal eden cariyeye Alne'yi, Yuri azat

³¹⁹ TŞS, 1826, 25/3.

³²⁰ TŞS, 1828, 90/4.

³²¹ TŞS, 1827, 46/3.

³²² TŞS, 1828, 130/12

³²³ TŞS, 1828, 64/1

etmiştir.³²⁴ Ancak Yuri'nin baba bir anne ayrı olan kardeşi Kokol “o cariyeyi annem Zesbeni babam Manol'dan satın aldı cariyeye annemindir.” Diyerek cariyeyi talep eder. Yuri'ye sorulduğunda “cariye-i mersume babam merkum Manol'ün cariyeye-i memlukesi olub otuz yıldan mütecevizdir ki babamızın ve bizim hizmetimizdeydir hala itak ve rıkkından itilaf eyledik mezbur Kokol'un anası babamızdan iştira eylediği malum değildir” der ve Kokol'dan şahit istenir.³²⁵ Şahitlere sorulduğunda “Kokol'un annesi babası Manol'a bizim huzurumuzda zıkr iden 22 miskal altın bileziğe cariyeye-i mersumeyi bey' itti biz bu hususa şahidleriz şehadet dahi ideriz” şeklindeki cevapla birlikte, cariyenin Kokol'a teslim edilmesi kararı alınır.³²⁶

Sipariş usulü köle satın almada, köle geldikten sonra köleyi beğenmeme ya da kölenin fiyatı konusunda, siparişi veren ve alan arasında anlaşmazlıkların olduğu görülmüştür. Bu gibi durumlarda yeminli ifade ve şahitlerle konu açıklığa kavuşmaktadır.³²⁷

3.5. Kaçak Köle (Abd-i Abık)

Kölelerin, sahiplerinin elinden çeşitli nedenlerle kaçtıkları olmuştur. Kanuna göre kaçan köle yakalanırsa kadıya teslim edilip, kadı kölenin üç aylık nafakasını tayin ederek köleyi emanete almaktadır. Üç aya kadar kölenin sahibi gelip onun efendisi olduğunu ispat ederse kadı köleyi sahibine vermeğe ve kölenin kaçmış olduğu uzaklığa göre yol bedelini ve yediği nafakanın bedelini kölenin sahibinden almakla sorumlu olmuştur. Kölenin sahibi üç aya kadar gelmezse köle, kadı ve sancakbeyinin ittifakı ile satılmaktadır.³²⁸

1038-1054 arası beş adet Trabzon şer'iyye sicil defterlerinden çıkardığımız 149 kayıttan 6'sı kaçak köle kayıdır. Kaçan köleler genellikle başka biri tarafından yakalanıp kendi hizmetinde kullanılmak üzere alıkoyulmuştur. Daha sonra gerçek sahibi çıkınca, kölenin kendi kölesi olduğunu ispatlayınca, tekrar kölesini alabilmiştir. Eğer köle,

³²⁴ TŞS, 1830, 47/13.

³²⁵ TŞS, 1830, 49/11.

³²⁶ TŞS, 1830, 53/6.

³²⁷ TŞS, 1828, 18/2-26/3.

³²⁸ Aybet, a.g.e., s. 328-340; Zübeyde Güneş Yağcı-Emre Ataş, “Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler: Abd-i Abık”, **Osmanlı Devleti'nde Kölelik**, (Ed. Zübeyde Güneş Yağcı-Fırat Yaşa), İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017.

yakalandıktan sonra hizmetine verilen kişinin elinden de kaçmışsa kölenin eski sahibi ortaya çıktığında, elinden kaçırın kişi ona tazminat vermektedir. Nitekim 1038 Receb'i Evail'inde, Vona kazasında ikamet eden Mehmet'in iki tane kölesi kaçmış ve Trabzon'da yakalanıp vezir Ömer Paşa hizmetine verilmiştir. İki köle Ömer Paşa'nın elinden de kaçmış, Ömer Paşa merhameten kölelerin gerçek sahibi Mehmet'e iki köle için 65 kâmil kuruş tazminat vermiştir. Mehmet de bu iki köle üzerindeki zimmet hakkında vazgeçmiştir.³²⁹

Sahibinin hizmetinde iken kaçan köle, başka biri tarafından yakalandıktan sonra, eski sahibi, onu bulana kadar geçen sürede köleyi elinde tutup yedirip, içiren, barındıran kişiye nafaka bedeli vermek zorundadır. Buna göre, 1043 Muharrem'i Evail'inde, Trabzon sakinlerinden Mehmet Beşenin üç kölesi mülkünden firar etmiştir. Behlül Beşe bu köleleri bulup elinde tutmuştur. Köleler bulununca, Behlül Beşe, Mehmet Beşenin kardeşi İshak Çelebiden köleler için 16 kuruş alıp köleleri ona vermiştir. Mehmet Beşe de verilen bu miktarın fazla olduğunu iddia etmiş ve kadıya başvurmuştur. Mahkeme de 16 kuruşun fazla olduğunu ve Behlül Beşenin 4 kuruşu Mehmet Beşeye geri vermesini uygun bulmuştur.³³⁰ Üç köle için nafaka bedeli olarak 12 kuruş verilmesi uygun görülmüştür.

Erkek kölelerin fazla olduğu kaçak köle davalarında cariyeler de bulunmaktadır.³³¹ Bazı durumlarda kölelerin kaçak olduğu, hizmetinde bulunduğu yeni efendileri tarafından bilinmemektedir.³³² Örneğin; 1038 Şaban'ı Evasıt'ında, Rize sakinlerinden Ahmet Beşenin orta boylu, esmer elli, Gürcü asıllı Peymane isimli cariyesi firar etmiş ve Trabzon'da Süleyman Çelebinin elinde bulunmuştur. Ahmet Beşe cariyesini geri almak için mahkemeye başvurmuş ve durum Süleyman Çelebiye ve cariyeye Peymane'ye sorulmuştur. Süleyman Çelebi "*mezbure Peymane'nin cariyeye olduğu malumum değildir kırıkçıyım diye gezüb hizmetkârlık iderdi badehu gelüb bana hizmetkâr oldu*" diye cevaplamıştır. Peymane ise "*fil-hakika Ahmet Beşenin cariyesi idim, Safiye hatun beni alub buna getürdü benim*

³²⁹ TŞS, 1826, 52/2.

³³⁰ TŞS, 1828, 70/4.

³³¹ TŞS, 1826, 43/10; 1827, 49/6-51/5

³³² Bu duruma genelde kaçak kölenin, cariyeye olduğu davalarda rastlamaktayız.

cariye olduğum kimesne bilmezdi gezüb bazı yerlere hizmetkârlık iderdim” şeklinde cevap vermiştir. Bu şekilde Peymane'nin Ahmet Beşenin cariyesi olduğu açığa çıkmıştır.³³³

Karşılaştığımız iki tane kaçak cariyeye davasının ikisinde de, cariyeler firar edince kaçak olduğu çok sonra anlaşılmıştır. Birinde yukarıda da değindiğimiz gibi cariyeye, kaçak olduğu anlaşılmadan başka bir efendinin yanında hizmetkârlık yapmıştır. Başka bir kayıta ise cariyeye sahibinin elinden kaçmış ve özgür biriyle evlenmiştir.³³⁴ 1040 Şevval'i Evahir'inde Uzun boylu, ak benizli, ela gözlü, Gürcü asıllı Simirgah isimli cariyeye Mehmet Çavuşun cariyesi olup, Mehmet Çavuş öldükten sonra kızı Ayşe Hatuna intikal etmiştir. On beş sene Ayşe Hatunun hizmetinde kaldıktan sonra bir yolunu bulmuş ve firar etmiş ve sonra tımar sipahilerinden Laz Ali ile evlenmiş ve iki çocuğu olmuştur. Bu durum mahkemeye yansımış ve soruşturulmaya başlamıştır. Soruşturmanın sonunda Simirgah kendisinin Ayşe Hatunun cariyesi olduğunu ve onun elinden firar ettiğini itiraf etmiştir.³³⁵ Başka bir kayıta ise dava sonuca bağlanmıştır. Cariye Simirgah her ne kadar hür biriyle evlense de hala köle statüsündedir. Cariye bu statüden kurtulup özgürlüğe kavuşmak için kendisi ve iki çocuğu adına sahibi Ayşe Hatuna 180 kuruş vererek özgürlüğünü satın almıştır.³³⁶

3.6. Diğer Davalar

Sicillerde, yukarıda verilen kayıtlardan başka köle kayıtları da tespit edilmiştir. Bunlar farklı konularda ve sadece birkaç kayıttan oluştuğu için bu başlık altında kısaca incelenecektir. Birer adet kayıttan oluşan bu davaların konularını, köle emaneti, suçta karışan köleler³³⁷, alışveriş, boşanma, itakname talebi³³⁸ ve Türkün esir düşmesi şeklinde sınıflandırabiliriz.

³³³ TŞS, 1826, 43/10. Kayıtta, Ahmet Beşenin Süleyman Çelebiye herhangi bir nafaka bedeli ödemediği görülmemektedir. Yani, böyle bir durumda, kölenin kaçak köle olduğu anlaşılınca köleyi kullanan kişinin, eski sahibinden herhangi bir nafaka bedeli almadığı sadece kölenin eski sahibine geri verildiği bilgisini çıkarabiliriz.

³³⁴ Evlendiği kişinin, kendisinin cariyeye olduğunu bildiğine dair bir bilgi yoktur.

³³⁵ TŞS, 1827, 49/6.

³³⁶ TŞS, 1827, 51/5.

³³⁷ Cinayet, hırsızlık ve yaralama gibi suçlara karışmışlardır ve çeşitli suçlara dahil olan bu kölelerin bulunduğu bu kayıtlar ikinci bölümde “Ceza Hukuku Bakımından” başlığı altında incelenmiştir. Bu yüzden bu bölümde ayrıca verilmeyecektir.

³³⁸ Boşanma ve itakname talebi kayıtları ikinci bölümde “Boşanma Hakkı” ve “Itakname Talebi” başlıkları altında açıklanmıştır.

Köle Emaneti; Efendileri bir yere gidecekleri zaman çeşitli mallarıyla birlikte kölelerini de başka birine emanet edebilirlerdi. Gittikleri yerden geldikten sonra da bu emanetleri geri almaktaydılar. Nitekim Mehmet Bölükbaşı çeşitli mallarıyla birlikte on beş yaşında bir kölesini de Hızır Bölükbaşına emanet etmiş, sonra da bu mallarını Hızır Bölükbaşından teslim almıştır.³³⁹

Türkün Esir Düşmesi; Daha önce bahsettiğimiz gibi XVII. yüzyılın ilk yarısında yoğun bir şekilde Karadeniz'in güney kıyılarına Kazak saldırıları olmaktadır. Bu saldırılarda Türklerin karşı tarafı esir aldığı gibi Kazak saldırılarında esir düşen Türkler de olmuştur. Bunlardan biri sicillerde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, 1043 Receb'i Evasıt'ında Sürmene'de Hasan Çelebi Mehmet Beşeyi dava eder. Kazak saldırılarında Mehmet Beşenin kızı esir düşer ve Azak'a götürülür. Hasan "*Mehmet Beşe kızını tahlis itmeğe beni vekil itmekle ben dahi varub serhaddi olan Azak nam mevzie varub mezburun kızını elli bir altınını her bir altını birer buçuk guruş olmak üzere virüb halas idüb getirdiğimde merkum Mehmed Beşe kızını alub zikr olunan elli bir altının otuz yedi buçuk guruşunu teslim idüb bakisin vermeği taahhüd itmişken hala edasında taallül ider*" der. Mehmet'e sorulduğunda "*fil-hakika mezkûr Hasan Çelebi kızını tahlis idüb getürdükde kızını alub otuz yedi buçuk guruşu kendüye teslim eyledim ve bakisini veririm dedim lakin mezkûr Hasan Çelebi elli bir altından ba'de'l-hesab baki kalan otuz dokuz guruşu mezbureden dahi virüb kavlinden kazib olmadığına ve hile eylemediğine yemin-i billahi'l-aliyyi'l-azim eylesin*" der ve Hasan yemin eder.³⁴⁰

3.7. Kölelerin Ekonomik Değerleri

Trabzon Şer'iyye sicillerinden faydalanarak yapılan çalışmada sadece 11 adet farklı konuyu ele alan kayıtlarda kölelerin fiyatları hakkında bilgi bulunmaktadır. Köle ve cariyelerin fiyatlarının yer aldığı davalarda köle alım satım kaydı yok denecek kadar azdır. Bu yüzden köle fiyatlarını tam anlamıyla belirlemek çok zordur. Köle alım satım davalarının az olması birkaç nedenle olabilir. Bu nedenler, o dönemde köleye arz ve talep az olabilir, köle satın alabilecek bütçeye sahip kişi az olabilir, savaşlarda gelen esir sayısı

³³⁹ TŞS, 1827, 31/4. Emanet verdiği kayda ya da nereye ve ne kadar süreliğine gittiği hakkında bilgiye rastlayamadık. Bu davada sadece emanete verdiklerinin hepsini şahitlerin ve Kadı'nın huzurunda geri aldığı bilmekteyiz.

³⁴⁰ TŞS, 1828, 26/5.

az olduğu için köle fiyatları yüksek olabilir, ya da bunların hepsi dışında mahkemeye yansıyan alım satım davası olmamış olabilir. Sicillerde sadece bir adet doğrudan alışveriş kaydı olup, iki adet de alışverişte olan bir husumetten dolayı mahkemeye yansımış olan kayıt vardır. Bunlardan ilki, Müslüman birinin gayrimüslim birine köle satışı, diğeri ikisi alım satımdaki, köleyi alan kişiyle köle siparişi verenler arasındaki anlaşmazlıktan dolayı mahkemeye yansımıştır.

Tablo 5: Kölelerin Fiyatları

Belge Numarası ve Tarihi	Fiziksel Özellikleri	Milliyeti	Cinsiyeti	Fiyatı	Fiyatların Konu Olduğu Davalar
1826, 25/3, 1038 Şaban, Evail	-	Gürcü	Kadın	4000 akçe	Miras
1826, 52/2, 1038 Receb, Evail	-	-	-	65 kamil guruş	Kaçak köle, Tazminat
1827, 49/6, 1040 Şevval Evahir-1827, 51/5, 1040 Zilkade Evasıt	Uzun boylu, ak benizli, ela gözlü	Gürcü	Kadın ve iki çocuğu	180 riyali guruş	Sulh
1827, 54/10, 1040 Zilhicce, Evail-1827, 57/1, 1040 Zilhicce, Evahir	Kara kaşlı, kara gözlü	Efrenc	Erkek	125 guruş	Azat anlaşmazlığı
1828, 20/1, 1043 Cemaziye'l-ahir, Evahir	Kır sakallı, orta boylu	-	Erkek	40 riyali guruş	Alım-satım
1828, 18/2, 1043 Rebiü'l-evvel, Evail-1828, 26/3, 1043 Receb, Evail	Parmakları mecruh	Gürcü	Kadın	77-98 guruş	Alım-satım anlaşmazlığı
1828, 64/1, 1043 Ramazan, Evasıt-1828, 65/1, 1043 Zilhicce, Evail	Uzun boylu, açık kaşlı, ela gözlü, memesinin birinde yara izi var	...	Kadın	32 bin akçe	Köle anlaşmazlığı
1828, 90/4, 1043 Rebuü'l-evvel, Evail	-	-	Kadın	100 guruş ve 125 guruş	Miras, Tereke
1830, 18/3, 1053 Rebiü'l-ahir, Evasıt,	Benzi alaca	Megri	Kadın	80 guruş	Alım-satım anlaşmazlığı
1830, 49/11, 1054 Muharrem, Evasıt-1830, 53/6, 1054 Muharrem, Evahir	Orta boylu, gök gözlü	Rus	Kadın	22 miskal altın bilezik	Köle anlaşmazlığı

1038-1054 yılları arasındaki Trabzon'daki kölelerin değerlerini tespit edebilmek için o dönem aralığında bir altının akçe cinsinden değerini ve çeşitli Avrupa paralarının Osmanlı parasına göre değerlerini bilmekte fayda vardır. Aşağıda bu iki durum ile ilgili olarak iki tablo hazırlanmıştır.

Tablo 6: XVII. Yüzyıl İlk Yarısında Altının Akçe Cinsinden Değeri³⁴¹

Yıllar (Hicri/Miladi)	Bir Altın
1036-1039/1626-1629	180 Akçe
1040-1041/1630-1631	200 Akçe
1042-1044/1632-1634	220 Akçe
1045-1046/1635-1636	240 Akçe
1050/1640	120 Akçe

1030 (1620) yılının başında altın 150-160 akçe olmuş ve 1031 yılında 170 akçeye yükselmiştir. 1032 yılında 240 akçe olarak yükselmiş olup 1034 yılında 400 akçeye kadar çıkmıştır. Devlet bu gidişin tehlikeleri karşısında köklü bir önlem olmak zorunda kalmıştır. 1624 yılında ilan edilmiş olan bir sikke tashihi ile altının değeri 120 akçeye düşürülmüştür. Daha sonra tekrar yükselişe geçerek 1036-1039 yılları boyunca altın 180 akçe olmuştur. Bu tarihten sonra altının değeri tekrar yükselmeye başlamış ve 1040-1041 senelerinde 200 akçe, 1042-1044 senelerinde 220 akçe, 1045-1046 senelerinde 240 akçe, 1048-1050 de 250 akçeye kadar yükselmiştir. 1050 yılında yapılan yeni bir sikke tashihi ile altının değeri tekrar 120 akçe olarak ayarlanmıştır.³⁴² 1038 yılında İstanbul'dan Trabzon'a gönderilen bir fermanla bir altın 118 akçe, bir kâmil kuruş 78 akçe, bir esedi kuruş 68 akçe ve bir zolota kuruş 48 akçe olarak hesaplanmıştır.³⁴³

³⁴¹ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", **Belgeler**, TTK: 1966, III (5-6), s. 451.

³⁴² Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Raici", I, (1-2), **Belgeler**, TTK: 1964, s. 227-233.

³⁴³ TŞS, 1826, 60/2, 61/1.

Tablo 7: Çeşitli Avrupa Paralarının Osmanlı Parasına Göre Değerleri³⁴⁴

Yıllar	Venedik Düka (Altın)	İspanya 8-Real (Riyal Guruş) (Gümüş)	Hollanda Taler (Esedî/Aslanlı Guruş) (Gümüş)	Polonya Zolota (Gümüş)
1628	190	100-110		
1632	220	110	100	70
1640	270	125		
1641	168	80	70	
1646	170	80	80	38

Fiyatlara bakıldığında en düşük fiyat 1038 yılındaki bir miras davasında cariyeye verilen 4000 akçe değerdir. 1038 yılında, altın 180 akçe değerinde olup, 4000 akçe 22 altına denk gelmektedir. Aynı yıllarda bir altın bir buçuk kuruş değerinde³⁴⁵ olduğuna göre 22 altın 33 kuruş yapmaktadır.

1038 Recebi Evailinde, Ünye kazası sakinlerinden Mehmet bin Mahmut'un iki kölesi firar etmiş ve yakalanınca Trabzon'da Ömer Paşa'nın hizmetine sunulmuştur. Bu iki köle Ömer Paşa'nın elinden de firar etmiştir. Bunun üzerine Ömer Paşa, Mehmet'e iki köle için 65 kuruş tazminat vermiştir.³⁴⁶ Hesaplara göre, 65 kuruş, 43 altın ve 7740 akçe etmektedir. Kişi başı olarak ortalama 3900 akçe yapmaktadır. Tazminat ödenerek satın alınan bu kölelerin kaçak olmaları da göz önüne alınırsa verilen fiyat, normal bir alışverişe göre, ortalamanın altında kalmamaktadır. Kaçan ya da kaçma eğilimi olan kölelerin fiyatları, diğerlerine göre daha düşük olmuştur. Çünkü köle almak bir tür yatırımdır ve kaçma eğilimi olan köleyi almak bu yatırımı boşa çıkarma tehlikesine girmek demektir.³⁴⁷

Şer'iyye sicillerinde tespit edilen yegâne alışveriş kaydı 1043 yılında 40 kuruşa yapılmıştır. Bu kayda göre, Mustafa bin Abdullah ölen oğlu Mahmut'tan kendisine kalan kır sakallı, orta boylu Kopça isimli zimmi köleyi gayrimüslim Vasil'e 40 kuruşa satmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi 1042-1044 yılında altın 220 akçe değerindeydi. 40 kuruş 26 altın, 26 altın ise 5720 akçe eder. Kölenin fiyatının düşük ya da pahalı olup olmadığını

³⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde paralar ve paraların yıllara göre değişen değerleri hakkında bilgi edinmek için bkz., Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1999.

³⁴⁵ TŞS, 1828, 26/5.

³⁴⁶ TŞS, 1826, 52/2.

³⁴⁷ Halil Sahillioğlu, "XV. Yüzyılın Sonu ile XVI. Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", **Ortadoğu Gelişme Dergisi**, Ankara, 1981, s. 111.

anlamak için aynı döneme ait alışveriş kayıtlarının olması gerekmektedir. Ancak çalışılan yıl aralığında böyle bir satış tespit edilememiştir.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere değeri en yüksek olan köle 32 bin akçedir. Bu fiyatın geçtiği davada, 89. cemaate mahsus olan Hasan Beşenin, uzun boylu, açık kaşlı, ela gözlü, memesinin birinde yara izi olan, cariyesi kaçımıştır. Trabzon yeniçeri zabiti olan Mustafa ağa cariyeyi azatlı zannederek el koymuştur.³⁴⁸ Hasan Beşe cariyenin kendine ait olduğunu, Sarıkiraz mahallesinden Ayşe hatundan 32 bin akçeye satın aldığını şahitlerle ispat etmiştir.³⁴⁹ Bu satışın ne zaman gerçekleştiği hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu kaydın geçtiği tarihten 20 yıl önceki altının en düşük değeriyle hesaplanınca bile çok yüksek bir miktarla karşılaşmaktayız. 1020 yılında altın 120 akçe³⁵⁰ olduğuna göre 32 bin akçe ortalama 265 altın yapmaktadır. Cariyenin vücudundaki yara izi de fiyatın düşmesine engel olmamıştır. Tabi yara izi cariyeyi satın aldıktan sonra mı oldu ya da daha önce de var mıydı bu konu hakkında da bilgi sahibi değiliz.

Bir kölenin herhangi bir uzvundaki yara izi ya da eksiklik o kölenin fiyatını düşürmektedir ya da köleyi satın alan kişiyle sipariş veren kişi arasında anlaşmazlıkların çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim 1043 Rebiü'l-evveli Evailinde, Ketencizade Mustafa Çavuş Ali Beşeye 77 kuruş vererek Gürcistan'dan kendisi için bir cariyeye satın almasını istemiştir. Ali Beşe parmakları yanmış bir cariyeye alıp Mustafa Çavuşa teslim etmiştir ve 98 kuruşa aldığını söylemiştir. Mustafa Çavuş cariyenin parmaklarının yaralı olduğunu görünce mahkemeye başvurmuş ve Ali Beşenin cariyeyi alıp parayı geri vermesini talep etmiştir.³⁵¹ Ancak ikinci kayıta Ali Beşe “*mezbur Mustafa Çavuş cariyeyi gördü kabul eyledi hala altı ay mütecevizdir ki kendi yanındadır ve parmaklarının mecruh olduğunu bilmem ben sağ ve salim iştira eyledim bu husus için yedimde fetva-ı şerife vardır deyu ibraz ve nazar olundukda mazmunu takririne muvafık olub görüb kabul ittikten sonra red olunması caiz olmamağın...*” der ve mahkeme huzurunda parmaklarının yara olduğunu bilmediğine dair yemin eder.³⁵²

³⁴⁸ Eğer bir köle azat edilmişse o köle herkes gibi hür yaşama hakkına sahiptir. Ancak burada “azatlı zannederek el koymuştur” cümlesinden, “acaba azat edilen köleler istenildiği zaman gücü yeten bir kişinin ele geçirilmesiyle tekrar köle yapılabilir mi?” sorusunu akla getirmektedir.

³⁴⁹ 1828 Nolu TŞS, 64/1-65/4.

³⁵⁰ Barkan, a.g.m. s. 451.

³⁵¹ TŞS, 1828, 18/2.

³⁵² TŞS, 1828, 26/3.

Kölelerin azat edilme şekillerinde, bir bedel ödeyerek azat olmak da vardır. Ödenen bu bedellerden köle fiyatları hakkında bilgi edinemesek de en azından bir tahminde bulunabilmekteyiz. Daha önce de belirttiğimiz gibi köle satın almak bir bakıma yatırım yapmak demektir. Köle sahibi eğer kölesine maddi bir bedel ödeterek azat edecekse, bu durumdan bir kârı olması gerekir. Yani satın aldığı fiyattan daha yüksek bir fiyatla azat etmek isteyecektir. Kölelerin sahiplerine bedel ödemediği ve bu durumun mahkemeye yansdığı iki adet dava vardır. Birinde, köle Hasan kitabet usulü azat edilmek için sahibine 125 kuruş ödemiştir.³⁵³ Diğerinde ise, Orta Hisarda, Mehmet Çavuş öldükten sonra, cariyesi kızı Ayşe'ye kalmıştır ancak cariye firar etmiş ve tımar sipahisi Laz Ali ile evlenmiş ve iki tane çocuğu olmuştur. Cariye kendisi ve iki çocuğu için 180 kuruş bedel ödeyerek hürriyetine kavuşmuştur.³⁵⁴ Bahsi geçen rakamlar, yukarıda zikrettiğimiz alım satımlardaki köle fiyatlarıyla karşılaştırılınca oldukça iyi görünmektedir.

İncelediğimiz sicillerden faydalanarak hazırlamış olduğumuz kölelerin fiyatlarının, fiziksel özelliklerinin ve cinsiyetlerinin gösterildiği tablo ve para değerlerini gösteren diğer iki tablo, Trabzon'da bulunan kölelerin fiyatları hakkında (alım-satım davası çok olmamasına rağmen) az çok bilgi vermektedir. Kölelerin fiyatlarının verildiği tablodan da anlaşılacağı üzere fiyatlar genellikle kuruş üzerinden belirtilmiştir. Onun dışında akçe ve altın üzerinden de alım olmuştur. Buna göre, kölelerin, kuruş cinsinden değerleri 40 kuruştan 180 kuruşa, akçe cinsinden değerleri ise 4000 akçeden 32 bin akçeye kadar artmaktadır. Bu fiyatlara bakılınca yüksek gelirli kimselerin köle sahibi olabileceği anlaşılmaktadır. Köle sahibi olabilmenin maliyetini belirlemek açısından, XVII. yüzyılın ilk yarısında bazı yiyecek, içecek ve eşyalara konulan narhlar ve çalışılan sicillerdeki mülk satış kayıtlarından çıkarılan mülk fiyatları göz önüne alınarak, köle fiyatlarını karşılaştırabilmek daha kolay olacaktır. 1038/1628 tarihli şer'iyye sicil defterindeki bazı mülk satışlarında³⁵⁵ zikredilen fiyatlar şöyledir; bir ev 55 riyali kuruş³⁵⁶; avlu, birer adet zeytin ve dut ağacı olan bir ev yeri 30 riyali kuruş³⁵⁷; çardaklı, bahçeli ve içinde ahır olan

³⁵³ TŞS, 1827, 54/10-57/1.

³⁵⁴ TŞS, 1827, 49/6-51/5

³⁵⁵ Bu mülk satışlarından birinde gayrimüslim Konstantin azat olmuş bir köle olan Aslan'a mülk satmıştır. Kayda göre Konstantin Aslan'a mülkünü 10 bin akçeye satmıştır. TŞS, 1826, 31/10. Bu kayıt azatlı kölelerin yüksek meblağlara mal mülk edinebildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

³⁵⁶ TŞS, 1826, 64/6

³⁵⁷ TŞS, 1826, 64/5

bir ev 90 kuruş³⁵⁸; içinde altı dip zeytin bulunan harabe bir ev yeri 16 buçuk kuruş³⁵⁹; ayda 15 akçeye kiraya verilen iki dükkân 250 riyalı kuruştur³⁶⁰. 1042-1043/1632-1633 tarihli defterde ise, 7 kuruştan başlayarak 140 riyalı kuruşa kadar mülk satılmıştır. Mülk satış kayıtlarında fiyatlar genellikle kuruş üzerinden değerlendirilmekle birlikte akçe cinsinden satışlar da az da olsa vardır. Örneğin; Bahçeli içerisinde çeşitli meyve ağaçları bulunan kışlık bir ev 2000 akçeye satılmıştır.³⁶¹ Fiyatlar genellikle, satılan mülklerin özelliklerine (harabe, tahta, kiremit vb. gibi) ve bulunduğu yere göre değişmektedir.

Yukarıda açıklaması verilen 1043 Cemaziye'l-ahir, Evahir tarihli bir alışveriş kaydında köleyi sahibi 40 riyalı kuruşa satmıştı. Aynı tarihlerde geçen mülk satışı kayıtlarında, boz toprak, samanlık ve bahçe 15 riyalı kuruşa³⁶²; (köyde) bir ev, ağaçlar ve ekilebilir topraklar 8 kuruşa³⁶³; içinde 36 dip zeytin ağacı bulunan bir arsa 40 riyalı kuruşa³⁶⁴ satılmıştır.

1640 yılında konulan narha göre yiyecek ve eşyaların fiyatlarını gösteren bir tablo hazırladık. Bu tabloda en düşük fiyattan en yüksek fiyata kadar alınabilecek bazı eşyaları birer örnekle, vermeye çalıştık. Böylece köle fiyatları diğer eşya fiyatlarıyla da karşılaştırılabilecektir.

³⁵⁸ TŞS, 1826, 58/6

³⁵⁹ TŞS, 1826, 56/4

³⁶⁰ TŞS, 1826, 54/2

³⁶¹ TŞS, 1826, 52/6

³⁶² TŞS, 1828, 20/4.

³⁶³ TŞS, 1828, 25/1.

³⁶⁴ TŞS, 1828, 27/6.

Tablo 8: 1640 Tarihli Narh Defterine Göre Hazırlanmış Fiyatlar³⁶⁵

Mahın Cinsi	Birimi	Akçe Cinsinden Değeri
Ekmek	150 dirhem ³⁶⁶	1
Yağlı Çörek	80 dirhem	1
Tavuk	1 adet	14
Koyun Yahnisi	Vakiyye ³⁶⁷	18
Koyun Kebabı	23 dirhem	1
Siyah Üzüm	Vakiyye	4
Saman	Kantar ³⁶⁸	35
Şeker	Vakiyye	60
Biber	Vakiyye	180
Kimyon	Vakiyye	12
Kadife Kumaş	Zira ³⁶⁹	600
Altın ve gümüş tellerle süslemeler dokunmuş kumaş	935 dirhem	8900

Trabzon'da kölelerin alınıp satılabileceği bir pazar olup olmadığı hususunda ser'iyeye sicillerinde bir bilgiye rastlanılmamıştır. Buna göre köleler ya Gürcistan'dan alınmış, ya da insanlar kendi arasında kölelerini birbirlerine satmıştır. Ancak yukarıda verilen bilgilere dayanarak belli bir köle pazarının olmadığını söylemek mümkün olmakla birlikte sicillerde esirci³⁷⁰ taifesi şeklinde yer alan bir kesim bulunmaktadır. Ayrıca Karadeniz'de köle ticaretinin yapıldığı ve kölelerin satıldığı en büyük esir pazarlarının bulunduğu yerler, Kefe, İstanbul ve Ereğli gibi Karadeniz'de önemli limanları bulunan yerlerdir. Trabzon limanı ise sadece İstanbul'a köle sevkiyatı yapmaktadır.³⁷¹

³⁶⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Yayınları, İstanbul: 1983.

³⁶⁶ Bir Osmanlı ağırlık ölçüsü dirhemin ağırlığı 3,086 gramdır. Walther Hinz, **İslam'da Ölçü Sistemleri**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: 1990, s. 6.

³⁶⁷ Her biri 3,207 gramlık 400 dirheme eşit olan, 1,2828 kilogramlık bir Osmanlı ağırlık birimidir. Hinz, a.g.e., s. 30.

³⁶⁸ Anadolu Selçuklu Devleti'nden itibaren günümüze kadar kantarın ağırlığı, 56,443 kilodur. Hinz, a.g.e., s. 33.

³⁶⁹ Ortalama 54,04 cm olan uzunluk ölçüsü birimidir. Hinz, a.g.e., s. 67.

³⁷⁰ TŞS, 1828, 118/11. Bir köle anlaşmazlığı kaydında mahkeme ehil bir esirciye kölenin fiyatını belirlemesi için başvurur. Bkz. TŞS, 1830, 18/3.

³⁷¹ Zübeyde Güneş Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", **Karadeniz Araştırmaları**, VIII, (8), 2014, s. 27-28; Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea Slave Trade", **A Precarious Balance: Conflict, Trade and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier**, The Isis Press, İstanbul: 1999, s. 27-46.

SONUÇ

Tarih boyunca köleleri hemen hemen bütün devletler ve milletler kullanmıştır. Kölelik, uygarlıkların başlangıcıyla birlikte az da olsa var olmuştur. Daha sonra uygarlıklar genişledikçe kölelik de aynı oranda gelişmiş ve bir kurum haline gelmiştir. Bütün köle sistemleri toplumsal düzenin temel yapısı olarak, insanlık tarihine derinlemesine yerleşmiş ve benimsenmiştir. Böylece kölelik, birkaç benzerliğin oluşturduğu çekirdek çevresinde gelişmiş ve uygarlıklara göre bazı değişiklikler göstermiştir. İnsanların yaşadıkları zaman, coğrafya ve kültüre göre farklılıklar olmuştur. Tarım arazisi az olan coğrafyalarda köleler daha çok evlerde, el sanatları endüstrisinde ve madenlerde çalıştırılmıştır. Göçebe topluluklarda köle kullanımı genellikle çobanlık ve tarlada çalıştırmak şeklinde olmuştur ve köleye olan ihtiyaç da oldukça azdı.

Kölelik ekonominin temel taşlarından maddi hayatın, o zamanki toplumların iktisadi hayatı için faydalı ve vazgeçilmez bir unsuru olara düşünülerek Eskiçağ iktisadi ve sosyal sisteminin temelini oluşturmuştur. Devletlerin güçlenip sınırların genişlemesi ve nüfusun artmasıyla insan emeğine olan ihtiyaçla birlikte savaşlarda elde edilen esirler nedeniyle kölelerin sayısı da oldukça artmıştır. Daha sonra köleler ucuz işçiliğe aracı olmaları nedeniyle özellikle tarımsal ürünlerin elde edilmesinde kullanılmaya başlanmış ve bu durum, köleleri önemli bir üretim aracı konumuna getirmiştir. Bu durumda daha fazla çalışacak köleye ihtiyaç artmış ve böylece kölelik müessesesi ilkçağlardan kaldırılmasına kadar birçok medeniyette rağbet görmüştür.

Köleler, buldukları uygarlıklarda alt tabakayı oluşturan topluluklar haline gelmiştir. Sahiplerinden gördükleri muameleye göre Roma'da ve Emevilerde olduğu gibi bazı dönemlerde örgütlenerek başkaldırmışlardır. Bu ayaklanmaların sonucunda kölelerin maruz kaldıkları şartlar biraz daha yumuşatılmıştır. Savaşların çok olduğu uygarlıklarda savaş yoluyla elde edilen esirler de savaşlarla doğru orantılı olarak artmıştır. Öyle ki Antik Yunan'da kölelerin oluşturduğu nüfus, hür Yunan vatandaşı nüfusundan daha fazla olmuştur. Antik yunan filozofları Aristo ve Platon eserlerinde köleliği savunucu fikirler

öne sürmüşler, köleliğin olması gerektiğini ve bunun doğal bir sistem olduğunu savunmuşlardır.

Köleliğin başlıca kaynağı savaşlar olmuştur. Savaşların dışında borçlanma yoluyla, ailenin çocuğunu satmasıyla, ağır bir suçun karşılığında ceza olarak veya fakirlik gibi nedenlerle kölelik kurumu beslenmiştir. Köle anneden doğmak da bir kölelik nedenidir. Bahsettiğimiz uygarlıkların içinde kölelerinin evlenmesine izin verildiğinde kadın köle ise kocası ister hür olsun ister köle çocukları köle statüsüne girmektedir. İslam ve İslam dışı kölelik karşılaştırıldığında İslamiyet'te uygulanan kölelik daha insani ve yumuşaktır. İslam hukuku kölelere son derece büyük haklar tanımıştır.

Tezin birinci bölümünde bahsedilen uygarlıkların hepsinde kölelik uygulanmıştır. Türk ve İslam devletlerinde kölelik diğerlerine göre daha ılımlı ve insani olmuştur. İslamiyet'ten önce bütün şiddetiyle devam eden kölelik İslamiyet'in doğuşuyla birlikte daha yumuşak bir hale getirilmiştir. Çünkü toplanan savaş esirleri ya öldürülecektir ya da köle yapılacaktır. Köleliğin, toplu bir katliamdan daha iyi olduğu düşünülmüş ve kaldırılamayan kölelik daha ılımlı hale getirilerek azat etme yolları çoğaltılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de azat etmeyi teşvik edici ve kölelere iyi muamele edilmesini öğütleyen birçok ayet bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren gaza ve cihat anlayışıyla sürekli savaşmış ve bu savaşların doğal sonucu olarak da farklı milletlerden çok sayıda esir almıştır. Bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti yaşamının her alanında İslam hukukunu uygularken aynı zamanda kendinden önceki Türk devletlerinin bazı geleneklerini de sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'ndeki köle uygulamasında kölelere tanınan hukuki haklarda İslam hukuku uygulanırken devletin istihdam ettiği köleler orduda olsun, sarayda olsun, kendinden önceki Türk devletleri gibi, fakat zamanın şartlarına göre değişiklikler yapılarak kullanılmıştır. Savaşlarda esir edilen düşman askerleri, kadınlar veya çocuklar serbest bırakılmamış ya da öldürülmemiştir. Osmanlı askerleri kendilerine tanınan ganimet hakkıyla onlara el koymuş ve kendilerine düşen payla esirlerin üzerinden gelir elde etmişlerdir. Esirlerin fiyatları da savaşların sıklığına ve büyüklüğüne göre değişirdi. Bizzat savaşa katılmış olan Osmanlı tarihçilerinin bu savaşlar hakkında verdikleri bilgilerde, elde edilen esirler ve onların değerlerine değinilmiştir.

Devlet genişledikçe esir sayısı da artmış ve bu esirler devletin kurduğu köle pazarlarında alınıp satılmıştır. Köle ticareti çok kârlı bir iş haline gelmiş ve devlet kontrol altında tutmak için bazı önlemler almıştır. Ülke topraklarının çok geniş ve nüfusun giderek kalabalık olmasından denetim zor hale gelmiştir. Köle ticaretinde suiistimaller olmuş ve devlet hukuk dışı uygulamalarla karşı karşıya kalmıştır. Efendilerinin veya köle tüccarlarının kölelere muamele şekli ve gayrimüslimlerin köle kullanması gibi çeşitli sorunların giderilmesi için fermanlar gönderilip fetvalar verilse de bu sorunlar her defasında yeniden ortaya çıkmıştır.

Osmanlı'da köleler ailenin bir ferdi olup, bir kısmı hayır için azat edilmekle birlikte bir kısmına da çalışarak kefaletini ödemek için para biriktirmesine izin verilerek azat yolu açılmıştır. Kölelerin azat edilerek kabiliyet ve yeteneklerine göre en yüksek makamlara getirilmesi, servet sahibi olmaları onların nesilden nesile devam eden farklı bir sınıf haline gelmesini önlemiştir.

Osmanlı Devleti'nin önemli eyaletlerinden biri olan Trabzon, köklü bir geçmişe sahip, kültür açısından zengin, eski çağlardan beri her zaman aktif limanı olan, seyyah ve devlet adamlarını ağırlayan, idari ve iktisadi açıdan Kuzeydoğu Anadolu'nun merkezi olma özelliğine sahip önemli bir şehirdir. Trabzon'un sosyal tarihine biraz daha derinden bakan bu araştırmada XVII. yüzyılın ilk yarısında Trabzon'daki kölelerin durumu incelenmiştir. Çalışmada, ana kaynak olan beş adet şer'iyye sicil defterinde tespit edilen, içinde kölelerin bulunduğu kayıtlar değerlendirilmiştir.

Kölelerin cinsiyetleri, milliyetleri, isimleri ve fiziksel özellikleri açıklanmış; evlenme, boşanma, ceza, miras ve borçlar bağlamında hukuki hakları, köle sahiplerinin cinsiyetleri ve statüleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu dönemde Trabzon'da en fazla Gürcü sonra Rus kölelerin tercih edildikleri anlaşılmaktadır. Kölelerin hemen hepsi İslam dinine girmiş olup isimlerini de İslami bir isimle değiştirmişlerdir. Kölelerin evlenme ve boşanma hakları olduğu gibi haksız bir durumla karşılaştıklarında mahkemeye başvurup haklarını arama şansları da vardı. Kölelerin mahkemeye başvurma durumu genelde azat olduklarını ispat etmek için gerçekleşmiştir. Köle kaçsa dahi efendisi tarafından bulunduğu sert bir muamele görmemiştir. Azat olan köleler hür insanlarla aynı haklara sahip olmaktadır. Sadece köle azatlı olsa da öldüğü zaman malı mülkü eski efendisine veya varislerine

kalmaktadır. Bunun dışında köleler de azat olduktan sonra hür insanlar gibi mevki olarak yükselebilmektedir.

Trabzon'daki köle sahiplerinin de kullanılan kölelerin de çoğunluğu erkektir. Trabzon'daki köle sahiplerinin hemen hepsi unvan ve lakabı olan ve belli bir statüye sahip kişilerden oluşmaktadır. Aynı şekilde köle sahibi olan kadınlarında babalar veya eşlerden kendilerine geçen bir saygınlık söz konusudur. Hatta bazı kadın sahiplerin ellerinde bulunan kölelere bakıldığında da bu köleler ya kocalarından ve babalarından miras kalmış ya da koca tarafından mehir olarak kendilerine verilmiştir. Köle sahipliğine gayrimüslimler açısından bakıldığında Trabzon'da az olmakla birlikte köle sahibi gayrimüslim bulunmaktadır.

Kölelerle ilgili kayıtlar en fazla 1042-1045/1632-1645 tarihleri arasını ihtiva eden 1828 numaralı defterde tespit edilmiştir. Bu kayıtların içinde azat kayıtları çok fazladır. En fazla bir karşılık beklemeden azat şekli olmak üzere, mükatebe usulü ve tedbir usulü şeklindeki azat yollarının hepsi Trabzon'da uygulanmıştır. Mahkemede kölelerin davacı olarak Kadı'nın huzuruna çıkıp sorununu çözmeye çalıştığı durumlar olmuştur. Kadı, bu gibi durumlarda genel kurallara göre kölelerin lehine ya da aleyhine kararlar vermiştir. Kölelerin bizzat mahkemeye başvurma nedenleri azat olduklarını ispatlamak için olduğu düşünülmektedir. Köle, sahibi ölmeden önce sahibi tarafından azat edilmiş olmasına rağmen vefat eden efendisinin varisleri tarafından azatlığı tanınmadığı durumlar olmuştur. Köle sahiplerinin varisleri büluğa ermemiş olunca onların herhangi bir durumda hakkını arayabileceği, onlarla ilgilenebileceği vasileri olurdu. Bu varisler vasileri aracılığıyla kölelerin azatlığına engel olabilirdi. Böyle durumlarda köleler hürriyetlerini ispat etmek için mahkemeye başvurmuşlar ve kendilerine tanınan hukuki haktan yararlanmışlardır. Mahkeme sonucunda, kölelerin azat oldukları doğrulanmış ve tespit edilen bütün azat anlaşmazlığı davaları kölelerin lehine sonuçlanmıştır.

Azat olan köleler ile efendileri arasındaki ilişki, köle azat olduktan sonra da bitmemektedir. Azat olan köle ölünce, kölenin malları efendisine, efendisi de ölmüşse efendinin mirasçılarına intikal etmektedir. Yani köle azat edilince, efendisi azatlı kölenin mirasçısı durumuna gelmektedir. Kölenin malvarlığı efendisi veya onun varisi bulunamamışsa beytü'l-mala kalırdı, ancak daha sonra bir varis çıkıp kölenin, kendisinin

kan bağıyla bağlı olduğu birinin azatlı kölesi olduğunu ispat ederse azatlı kölenin bütün malvarlığı ona intikal ederdi. Azat olan köle öldüğü zaman eğer eşi veya çocukları varsa malvarlığı ikiye bölünür, yarısı ölen azatlı kölenin eşine ve çocuklarına diğer yarısı da eski sahibine veya efendinin varislerine intikal ederdi. Kölenin birine miras olarak kalması durumunda ise efendisi ölünce köle efendinin terekesinde yer alır ve diğer malları gibi, kölesi de efendinin akrabalarından birine kalırdı. Bu kayıtlarda genelde vefat eden kişinin diğer malları gibi kölelere de değerlerine göre fiyat biçilmektedir.

Trabzon'da köle ticaretinin yapıldığı belirli bir köle pazarı bulunmamaktadır. Köleler ya komşu ülkelerden alınmış, ya da insanlar kendi arasında kölelerini birbirlerine satmıştır. Belirli bir gelire sahip olan herkes köle edinebilir. Köle ve cariyelerin fiyatlarının yer aldığı kayıtlarda köle alım satım örneği yok denecek kadar azdır. Bu kayıtlarda değeri en yüksek olan köle 32 bin akçedir. Bir kölenin herhangi bir uzvundaki yara izi ya da eksiklik o kölenin fiyatını düşürmektedir ya da köleyi satın alan kişiyle sipariş veren kişi arasında anlaşmazlıkların çıkmasına neden olmaktadır. Fiyatlar genellikle kuruş üzerinden belirtilmiş olup onun dışında akçe ve altın üzerinden de alım olmuştur. Buna göre, kölelerin, kuruş cinsinden değerleri 40 kuruştan 180 kuruşa, akçe cinsinden değerleri ise 4000 akçeden 32 bin akçeye kadar artmaktadır.

Sipariş usulü köle satın almada, köle geldikten sonra köleyi beğenmeme ya da kölenin fiyatı konusunda, siparişi veren ve alan arasında anlaşmazlıkların olduğu görülmüştür. Bu gibi durumlarda yeminli ifade ve şahitlerle konu açıklığa kavuşmaktadır. Kaçan köleler genellikle başka biri tarafından yakalanıp kendi hizmetinde kullanılmak üzere alıkoyulmuştur. Daha sonra gerçek sahibi çıkınca, kölenin kendi kölesi olduğunu ispatlayınca, tekrar kölesini alabilmiştir. Eğer köle, yakalandıktan sonra hizmetine verilen kişinin elinden de kaçmışsa kölenin eski sahibi ortaya çıktığında, elinden kaçırılan kişi ona tazminat vermektedir.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Trabzon'da efendiler kölelerine gayet insani davranmış ve hatta kölelerine mal mülk hibe etmişlerdir. Efendilerin kölelerine kötü davrandığına dair bilgi içeren hiçbir kayıt tespit edilmemiştir. Köleler haklarını aramak için mahkemeye başvurmuş ve Kadı'nın huzurunda sıkıntılarını dile getirebilmişlerdir. Mahkemede dile getirilen sorun, şahitler dinlenerek ve yeminli ifadeler verilerek bir sonuca bağlanmıştır.

Ekonomik açıdan köleler bir evden daha maliyetli olabilmektedir. Bu da herkesin köle kullanamayacağı sadece belirli bir gelire sahip kişilerin köle sahibi olabileceği anlamına gelmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA., A.DVNS.MHM., nr. 31, 222, (12Ca. 985)

Trabzon Şer'iyeye Sicilleri: no. 1826, 1827, 1828, 1829, 1830

Diğer Kaynaklar

Açık, Turan (2007), **Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları (1160-1170/1747-1757)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2012), **Gelenek ve Modernlik Arasında bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2014), "Bey"likten "Ağa"lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Unvan Enflasyonu", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, VIII (16), 9-38.

_____ (2016), "Beşe Unvanı Hakkında", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (64), 37-63.

Ahmet Cevdet Paşa (1981), **Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, (Haz. Metin Muhsin Bozkurt), İstanbul: Çile Yayınları.

Akbulut, İlhan (2000), "Osmanlı Adalet Düzeni", **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, IV (1-2), 219-256.

Akgündüz, Ahmet (1988), **Şer'iyeye Sicilleri**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

_____ (2000), **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi Osmanlı'da Harem**, İstanbul: OSAV.

Akkaya, Mustafa (2011), "XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XIV, (25), 204-217.

Aksu, Ali (2001), “Emeviler Döneminde Kadının Durumu”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, V (1), 262-278.

_____ (2007), “Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalaşma”, **İSTEM Dergisi**, (8), 63-81.

Aktan, Hamza (2010), “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur’anî Yaklaşım”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (16), 59-79.

Alp, Sedat (1947), “Hitit Kanunları Hakkında”, **DTCFD**, V (5), 465-482.

_____ (1949), “Hititlerde Sosyal Sınıf Nam.ra’lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı”, **Bellekten**, XIII (50), 245-270.

Altınay, Ahmet Refik (1987), **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, (Haz. Abdullah Uysal), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Aristoteles (1983), **Politika**, (Çev. Mete Tuncay), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Arsal, Sadri Maksudi (1947), **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Arsel, İlhan (1997), **Şeriat ve Kölelik**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atar, Fahrettin (2006), “Mukâtebe”, **İ.A.**, XL, 531-533.

_____ (2011), “Tedbir”, **İ.A.**, XXXI, 258-259.

Aybet, Gülgün Üçel (2003), **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, Mehmet Akif (2015), **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Beta Yayınları.

Aygün, Necmettin (2008), “XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Yapı”, **Karadeniz Araştırmaları**, V (17), 75-111.

Bagatur, Sibel (2011), **Osmanlı’da Kölelik**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Barkan, Ömer Lütfi (1939), “ XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri: Kulluklar ve Ortakçı Kullar”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, (1), 29-74.

_____ (1956), “Türkiye’de Sevaj Var mı idi?”, **Bellekten**, XX (78), 237-246.

- _____ (1966), “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, **Belgeler**, III (5-6), 1-491.
- Baykal, Bekir Sıtkı (1964), “Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi”, **AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, II (2), 67-81.
- Bayındır, Abdülaziz (1999), “Osmanlı’da Yargının İşleyişi”, **Osmanlı**, VI, 429-445.
- Bono, Salvatore (2003), **Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bostan, M. Hanefi (2002), **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara: TTK.
- Bozkurt, Gülnihal (1981), “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXXVIII (1), 65-103.
- Broyles, Shawn Christian (2014), **Slavery and the Ottoman-Crimean Khanate Connection**, Bachelor of Arts in History Oklahoma State University Master Thesis.
- Cahen, Claude (2000), **İslamiyet: Doğuşundan Osmanlı Devleti’nin Kuruluşuna Kadar**, I, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Cin, Halil-Akgündüz, Ahmet (2011), **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: OSAV.
- Çağatay, Neşet (1957), **İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çakırtaş, Mehmet (2007), **Emeviler Dönemi Şiddet Hareketleri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışır, M. Fatih (2009), “A Survey of Scholarship on Ottoman Slavery”, **Tarih Okulu**, (2), 1-12.
- Çolak, Ali (1997), **1868 Nolu Trabzon Şer’iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, Süleyman (2012), “XVII. Yüzyılda Trabzon Eyaletinin İdari Taksimatı ve Vergilendirilebilir Nüfus: Giresun, Keşap, Kürtün ve Yavabolu (Görece) Kazaları Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (15), 15-29.

- Demircioğlu, Halil (2011), **Roma Tarihi (Cumhuriyeti)**, Ankara: TTK Basımevi.
- Demirtaş, Mehmet (2006), “Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, **OTAM**, (20), 81-104.
- Divitçioğlu, Sencer (2000), **Kök Türkler (Kut, Küç, Ülüğ)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dursun, Yücel (2015), **Trabzon Eyaleti’nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Düzdağ, Ertuğrul (2012), **Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı**, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Engin, Nihat (1998), **Osmanlı Devleti’nde Kölelik**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Erdem, Hakan (2013), **Osmanlı’da Köleliğin Sonu 1800-1909**, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Erişgin, Özlem Söğüt (2012), “Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun Hukuksal Yazgısı Hakkında”, **AÜHFD**, LXI, (4), 1407-1436.
- Erten, Hayri (2000), “Sosyolojik Veri Olarak Şer’iyye Sicillerinin Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (10), 531-546.
- Evliya Çelebi (2008), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), I (1), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (1998), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. Zekeriya Kurşun ve Diğerleri), II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya (2014), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Elif Kılıç), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- _____ (2003), **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (Çev. Gül Çağalı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- _____ (2006), “Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Halil İnalçık- Donald Quarter (Ed.), (Çev. Ayşe Berktaş ve Diğerleri), II, 543-758.

- _____ (2016), “16. Yüzyılda Üsküdar’da Kölelerin Karşılaştıkları Sıkıntılar ve Zorluklar”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yollara Düşenler**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi, 206-223.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin (1996), **İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik**, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Fidan, Sezer Seçer (2015), “Hitit Sosyal Sınıfları İçinde Hür İnsanlar ve Köleler”, **Tematik Arkeoloji Serisi**, II, 223-234.
- Finley, M. I. (1959), “Was Greek Civilization Based on Slave Labour?”, **Historia**, (8), 145-164)
- _____ (2006), **Antik Çağ Ekonomisi**, (Çev. Hatice Palaz Erdemir), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Fisher, Alan (1978), “The Sale of Slaves in The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, VI, 149-174.
- _____ (1999), “Muscovy and the Black Sea Slave Trade”, **A Precarious Balance: Conflict, Trade and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier**, İstanbul: Isis Press, 27-46.
- Gedikli, Fethi (2005), “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, **TALİD**, III, (5), 187-213.
- Goloğlu, Mahmut (1975), **Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar**, Trabzon: Serander Yayınları.
- Günaltay, Şemseddin (1997), **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Gür, Nurullah (2014), “Köle Ticareti ve Ekonomik Gelişme”, **International Review of Economics and Management**, II (2), 49-62.
- Halaçoğlu, Yusuf (2014), **XIV. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara: TTK.
- Hamidullah, Muhammet (1988), “Abd”, **İ.A.**, I, 57.

- Hatalmış, Ali (2012), **Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik (Hz. Peygamber Döneminden Emevilerin Sonuna Kadar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hinz, Walter (1990), **İslam'da l Sistemleri**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hitti, Philip K. (2011), **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (ev. Salih Tuğ), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Itzkowitz, Norman (2008), **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, (ev. İsmet zel), İstanbul: Babil Yayıncılık.
- İbni Bibi (1941), **Anadolu Selçuki Devleti Tarihi**, (ev. M. Nuri Gençosman), Ankara: Uzluk Basımevi.
- İdris-i Bitlisi (2013), **Heşt Behişt VII. Ketibe**, (ev. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara: TTK.
- İnalcık, Halil (1943), "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **ADTF Dergisi**, I, (2), 89-96.
- _____ (1985), "Servile Labor in the Ottoman Empire" **Studies in Ottoman Social and Economic History**, London, 25-52.
- _____ (2009), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik ağ (1300-1600)**, (ev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____ (2016), **Devlet-i Aliyye, Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozulur ve Kargaşa**, II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1998), "Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri", **Makaleler ve İncelemeler**, I, Ankara: TTK, 331-334.
- İnan, Kenan (1998), "Kadı Sicillerine Göre Trabzon Őhrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)", **Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies**, XVIII, 161-186.
- _____ (1999), "Trabzon Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)", **Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, İzmir, 295-309.
- _____ (1996), "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", **OTAM**, (7), 119-133.

- _____ (1999), “1831 Nolu Şer’iyye Siciline Göre 17. Yüzyılda Trabzon’da Mülk Satışı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (120), 103-124.
- _____ (1999), “Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri”, **İslamiyat**, II (4), 91-109.
- _____ (2003), “Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Esnafları ve Faaliyetleri”, **İÜEF ve İEOB İşbirliği ile Osmanlı Öncesi, Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Esnaf ve Ekonomi Semineri, 9-10 Mayıs 2002, Bildiriler**, II, 257-277.
- _____ (2004), Kadı Sicillerine Göre Akçaabat’ta Mülk Satışları”, **Akçaabat Yazıları I**, Fethi Gedikli (Ed), 105-115.
- _____ (2005), “Kadı Sicillerine Göre Trabzon’da Beşlü Taifesi (1648-1658)”, **XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül Kongreye Sunan Bildiriler**, II, 397-411.
- _____ (2003), Trabzon’un Osmanlılar Tarafından Fethi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (14), 71-84.
- _____ (1999), “Trabzon’da İhtida Olayları (1648-1656)”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998 Bildiriler**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, (75), 245-252.
- _____ (2013), **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- İnanır, Ahmet (2015), **İbn-i Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslam Hukuku**, Ankara: Gece Kitaplığı.
- İnce, Rüveyda Sağlam (2010), **Kuran-ı Kerim’de Kölelik Konusu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İncil, Luka 12: 43-45-46.
- İpşirli, Mehmet (1993), “Çelebi”, **İ.A.**, VIII, 259.
- Jennings, Ronald (1990), “Pious Foundation in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XXXIII, 271-336.

- _____ (1993), “Ronald Jennings, “Pious Foundation in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XXXIII, 271-336.
- _____ (1986), The Society and Economy of Maçukain the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640”, **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, ed.: Antony Bryer-Heath Lowry, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 129-154.
- Jorga, Nicolae (2005), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Nilüfer Epçeli), IV, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (2003), **Türk Milli Kültürü**, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Karataş, Ali İhsan (2007), “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, **İSTEM**, V, (9), 137-164.
- Kazıcı, Ziya (1987), **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi Ekonomik**, Dini ve Sosyal Hayat, İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği.
- Kınal, Füzuran (1962), **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara: TTK Basımevi.
- _____ (1983), **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara: AÜDTCF Yayınları.
- Kırpık, Cevdet (1998), **1830 Numaralı Trabzon Şer’iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1643-1644)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıltoprak, Süleyman (2004), “Memluk”, **İ.A.**, XXIX, 87-90.
- Koçu, Reşat Ekrem (1964), **Yeniçeriler**, İstanbul: Doğan Kitap.
- Diakov, V.-Koyalev, S. (2010), **İlkçağ Tarihi I: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, (Çev. Ö. İnce), Ankara: Yordam Yayınları.
- Kur’an-ı Kerim, Nisa Suresi 25. ve 92. Ayet; Maide Suresi 89. Ayet; Tevbe Suresi 60. Ayet; Nur Suresi 32. ve 33. Ayet; Beled Suresi 13.,14. ve 18. Ayet.
- Kütükoğlu, Mübahat (1983), **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Lengelle, Maurice (1993), **Kölelik**, (Çev. Emine Su), Paris.

- Lithlow, William (1907), **The Total Discourse of the Rare Adventures to the Most Famous Kingdoms in Europe, Asia and Africa**, Glasgow.
- Malay, Hasan (1990), **Çağlar Boyu Kölelik (Eski Yunan ve Roma)**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Mosca, Gaetano (1963), **Siyasi Doktrinler Tarihi (Eski Çağlardan Günümüze Kadar)**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Neşri (1987), **Kitab-ı Cihannüma**, (Haz. F. Reşid Unat-M. A. Köymen), Ankara: TTK.
- Ögel, Bahaddin (1988), **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara: TTK Basımevi.
- Öksüz, Melek (2005), "Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış (I)", **Karadeniz Araştırmaları**, (5), 11-25.
- Ortaylı, İlber (2008), **Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi**, Ankara: Cedit Neşriyat.
- _____ (2008), **Osmanlı Sarayında Hayat**, İzmir: Hazine Yayınları.
- Özbay, Rahmi Deniz (2009), "Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeginin İstihdamı ve Mukatebe Yöntemi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVII (1), 148-163.
- Özcan, Abdülkadir (1996), "Gulam (Osmanlı)", **İ.A.**, XIV, 184.
- Özdemir, M. Nadir (2006), **İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı**, İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Özel, Ahmet (1995), "Esir", **İ.A.**, XI., 382-389.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Pamuk, Şevket (1999), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Parlatır, İsmail (1983), "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", **Belleten**, XLVII (187), 805-829.
- _____ (1987), "Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı", **AÜDTCF Dergisi**, XXXI (1-2), 397-415.
- Parmaksızoğlu, İsmet (2001), "Trabzon'un Fethi/21 Muharrem 866-26 Ekim 1461", **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi**, 59-69.

Pavlus, Galatyalılara ve Efeslilere Mektuplar.

Peirce, Leslie P. (2002), **Harem-i Humayun**, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Philippe du Fresne-Caneye (2017), **Fresne-Caneye Seyahatnamesi 1573**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Pipes, Daniel (1981), **Slave Soldiers and Islam the Genesis of a Military System**, London.

Platon (2007), **Yasalar**, (Çev. Candan Şentuna-Saffet Babür), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ricout, Paul (2012), **Osmanlı İmparatorluğunun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, (Çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım), Ankara: TTK Basımevi.

Sahillioğlu, Halil (1964), “XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’da Tedavüldeki Sikkelerin Raici”, **Belgeler**, I (1-2), 228-234.

_____ (1981), “XV. Yüzyılın Sonu ile XVI. Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, **Ortadoğu Gelişme Dergisi**, 68-138.

_____ (1983), “Onbeşinci Yüzyıl sonunda Bursa’da Dokumacı Köleler”, **Atatürk Konferansları 1975-1976**, 217-229.

Sak, İzzet (1987), **16. ve 17. Yüzyıllarda Konya’da Kölelik Müessesesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (1992), **Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (1994), “İranlı Kölelerin Satışının Yasaklanması İle İlgili Fermanlar”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, I, 259-266.

Sanz, Manuel Serrano Y., **Türkiye’nin Dört Yılı 1552-1556**, (Çev. A. Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser.

Saray, Mehmet (2006), **Türk-İran İlişkileri**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Seng, Yvonne J. (1996), “Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XXXIX (2), 136-169.

- Şahin, Ali İhsan (2008), **Emevi Dönemi İsyânlarında Tarafların İzledikleri Strateji ve Taktikler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, Ömer (2007), **Osmanlı'da Köle Olmak**, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şenel, Alaaddin (1970), **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şener, Abdülkadir (1988), “Âbık”, **İ.A.**, I, 306-307.
- Taberi (1992), **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, (Çev. Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Tahiroğlu, Bülent (1979-1981), “Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLV (1-4), 649-676.
- Tak, Ekrem (2004), “1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler”, **Üsküdar Sempozyumu II**, I, 12-13 Mart, 19-28.
- Tanilli, Server (2006), **Uygarlık Tarihi**, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Tansel, Selahattin (1999), **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, Ankara: TTK.
- Taş, Kenan Ziya (1998), “Arşiv Malzemesi Olarak Şer'iyye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları”, **T.C. Başbakanlık I. Milli Şûrası Tebliğler-Tartışmalar 20-21 Nisan**, 175-186.
- Tekin, Oğuz (2010), **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Terzi, Mustafa Zeki (1996), “Gulâm”, **İ.A.**, XIV, 178-180.
- Tevrat, Levililer 25: 39-42-43-44-45-46; Mısırdan Çıkış 21: 2.
- Tezcan, Mehmet (2002), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri**, (3-5 Mayıs 2001), I, 71-90.
- Toledano, Ehud R. (1994), **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, (Çev. Hakan Erdem), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Tosun, Miraç (2005), **Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları (1148-1735/1153-1741)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Osman (1969), **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul: Turan Neşriyat.
- Tursun Bey (1977), **Tarih-i Ebu'l-Feth**, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Uluçay, Çağatay (1992), **Harem II**, Ankara: TTK.
- _____ (2012), **Padişahların Kadınları ve Kızları**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Usta, Sebahittin (2003), **Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2014) **Trabzon'da Vakıflar 1550-1650**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, Efsan (1998), **XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), **Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları**, I-II, Ankara: TTK Basımevi.
- _____ (1988), **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara: TTK Basımevi.
- _____ (2011), **Osmanlı Tarihi**, III, (2), Ankara: TTK Basımevi.
- Üçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet (19), **Türk Hukuk Tarihi**,
- Üçok, Bahriye (1979), **İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler**, Ankara: M.E.B. Yayınları.
- Visky, Karoly (1974), "Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler (1)", (Çev. Bülent Tahiroğlu), **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XL (1-4), 689-700.
- Westermann, William (1984), **The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity**, Philadelphia.
- White, Charles (1845), **Three Years in Constantinople on Domestic Manners of The Turks in 1844**, III, London.

- Yağcı, Zübeyde Güneş (2014), “16. Yüzyılda Kırım’da Köle Ticareti”, **Karadeniz Araştırmaları**, VIII (8), 12-30.
- Yağcı, Zübede Güneş-Ataş, Emre (2017), “Osmanlı Devleti’nde Kaçak Köleler: Abd-ı Abık”, **Osmanlı Devleti’nde Kölelik**, (Ed. Zübeyde Güneş Yağcı-Fırat Yaşa), İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Yaşa, Fırat (2017), “Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları”, **Osmanlı Devleti’nde Kölelik**, (Ed. Zübeyde Güneş Yağcı-Fırat Yaşa), İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Yiğit, İsmail (2004), “Mevali”, **İ.A.**, XXIX, 424-426.
- Yinanç, Mükrimin Halil (1944), **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yörük, Saim (2011), “Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, IV (18), 290-297.

EKLER

بدر کیمه اوردر حلا تدره اولدر موزنه اقدق قورق اولدا احنه سمح قورچاوش باغ خالو
زور علم حاوش دبابا قورچاوش باغ کنه اصاله و موفقه بدنوب وه توملح لودور باغ صحر و صحر
وفنده وصا و والک صبا لچ بنه و باکر قورچاوش باغ و فنده بنه و بکل و کیم اولاه اسماعیل
نرصاره حاوش باغ کنه دکام قورچاوش باغ لایح الوقره لئو ماقط اللباب اورنه بوبق قار و کورق
قار طابا و بلیح کبر صه الاطر ای و کمان باغ حاروش بدوبه ایینه قاقوه حال صوفنه و کمال عطر
مکنه مالندقا اوار ابر قور اعماد اللدر زور و قور موقور و رور ددوبه کور غنق موصنه و لدر
لودور و بدکارن ددوبه کور عتقه و و بنه کور اولدر عبا الطلحه الو سع و بدنه
کجوال لدر

Budur ki mahmiyye-i Trabzon mahallâtından olup bundan akdem fevt olan Emine bint-i Mehmed Çavuş nâm hatunun zevci Ali Çavuş ve babası Mehmed Çavuş nâm kimesne asâleten ve müteveffiye-i mezbûreden mütevellît Ahmed ve Havva nâm sagir ve sagireler tarafından vesâyeten vâlidesi Saliha bint-i diğer Mehmed nâm hatun tarafından müsebbet ve müseccel vekili olan İsmail Çelebi bin Sadık Çavuş nâm kimesne vekâleti meclîs-i şer'î hâzır-ı lâzımü't-tevkîrde iş bu hafizu'l-kitâb orta boylu kaşı gözü kara tatlı dilli Gürciü'l-asl Üzükatî nâm câriyesini mezbure Emine Hatun hâl-i hayatında ve kemâl-i akl-ı sıhhatinde malından ifrâz idüb i'tak eyledi bizim dahi makbûlümüzdür mezbûrenin ıtk-ı hususunda min baad nızayı yokdur didiklerinde mezbûre'nin ıtkına ve hürriyyetine hükm olunub gıbbe't-taleb hüve'l-vâki' kayd-şud. (Hurrîre fî evâsıt şehr-i Şabanü'l-muazzam sene seman ve selase ve elf.)

بود که بقده روفه و بکجه بود زار بر بوع بنه با مراد ناه راصر محفل فضا
عبد مملوکا روتوب رفته معرفت در اولاده ادرته بود صا صا صا صا صا صا صا صا صا
مکس فوب الا هم جعفر بن عبد الله بن محمد بن اوزار روتوب بر کلامه ایدوب زبور قوت علی
حسبه لله الینج و طلبه کشفانه لاکریم جمیع مالکده اوزار بر رب اعتقاد صحیح شرعاً رابع
اعنایه ایلیدیم بعد لبوع سائر اوزار اهلین کیم قود اولوه اوزار زین صا اولاده
عید صا ضیق کده و دیگر کیم زبور جعفر که عتقنه و ویتنه حکم دولسوب ما وضع عن
الطلب کتب روزین مخبر تاریخ روز افزون لغت انشیز سنه اشتهار در اولاده

Budurki Kaplanoğlu dimekle maarûf İbrahim Beşe bin Murad nâm recül mahfil-i kazada abd-i memlûkü olub rıkkına mu'terif olan orta boylu sarı sakallı gök gözlü Moskoviyyü'l-asl Cafer bin Abdullah mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idib mezbur kulumu hasbeten lillahi'l-âzim ve taliben li marzati'l-kerim cem'i malımdan ifraz idib i'tak-ı sahih-i şer'i ile i'tak eyledim bade'l-yevm sair ahrar-ı aslin gibi hür olsun üzerinde hakkı veladan gayrı hakkım kalmadı dedikde mezkûr Cafer'in ıtkına ve hürriyetine hükm olunup ma vakaa gibbe't-taleb ketb olundu tahriren fi evahir Zilka'de-tü'ş-şerife sene isna ve erbain ve elf.

ما بعد طرور و بحال طلع اولاده صاحب الدوله وال ايكاي سار اولو و سار حاجي سار اولو و سار حاجي و سار حاجي
قائم مقام اولاده و الا شيه و تفن اعجاز ترقده نمدور ابع الكفا من قائله و فخر كوز با حفظ الفوق كذا
بلوغه من سار اولاده كنعان بن عبد الله صاحب اتروس و حاليه من سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده
كنعان كونه و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده
اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده
عبد الله استقام و دفع كنعان جوا بغير مولا اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده
ايضا اعتقاد اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده
عبد الله باج طلع اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده
حاضر اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده
اعتقاد صحيح و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده
عقود اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده و سار اولاده

Bilfiil Trabzon Beylerbeyisi olan sahibü'd-devlet ve'l-ikbal saadetlü Yusuf Paşa yesserallahu tealâ ma yeşa hazretlerinin kaimmakamları olan fahrü'l-eşbah Murteza Ağa zide kadrehu iş bu rafiü'l-kitab kara kaşlı kara gözlü ... Gürcüyü'l-asl buluğa hala müsaid olan Kenan bin Abdullah nam emredi meclis-i şer'i şerife ihzar ve bi'l-mukavele dava idüb mezbur Kenan Gönnye'de Rus vakasında fevt olan mir liva Hasan Bey'in kethüdası Sefer nâm kimesnenin abd-i memlükü olub mevlası fevt olduktan sonra firar idüb halayık ve kaçgun bu tarafa aid ve raci olmağın taleb iderim vaki hâl sual olunsun dedikde gıbbe'l-istintak merkur Kenan cevabında mevlam olan mezbur Sefer hal-i sıhhatinde beni cem'i malından ifraz idüb itak-ı şer'i ile itak eyledi dedikde ba'del inkar mersum Kenan'ın takririne mutabık beyyine taleb olundukda udul-u müsliminden Abdülbaki Çelebi bin Kara Mehmed ve Mustafa Beşe bin Bali ve Mehmed bin Halil ve Hasan Beşe bin Ali ve Süleyman Beşe bin Bekir nam kimesneli ecli'ş-şehade hazirun olub fi'l-hakika merkur Kenan'ı mevlası olan müteveffa-ı mezbur Sefer hal-i hayatında ve kemal-i sıhhatinde bizim huzurumuzda itak-ı sahih-i şer'i ile itak eyledi bu hususa şahidleriz şehadet dahi ideriz deyu eda-i şehadedet eylediklerinde gıbbe'ş-şeraiti'l-kabul şâhidun-u mezburunun şehadetleri makbule olmağın mucebiyle hüriyetine hükm olundu. (Tahiren fi evâsıt-ı Rebiü'l-evvel lisene selâse ve erbâin ve elf.)

اولدور که محمیة طر سربیه محلیه نندیه تکفیر جابری محله سه ساکنه لر بره اولون بوسره اقدم حوره اولولا امینه طر
ابنه محمد چاوش نام متوفیه تک صدر به اولغلی احمد قوری حوی باصغیر و صحر بکنه قبل نرعه منقول و صلیب اوله
درکاه چاوش نرین با بالی علی طاش و شطرنج خطیرا زعم التوفیه قاید با بلم اوله محمد جابری که اوله احمد آغا
مواجهه سنن بالطرح و کساف اقریز و اعزاز اولون بزوجه هم متوفیه فریون تک خلفانی ویرنه ما بینده توزیع
و تقسیم اولغدن صغیرا فریون نه خلفا متوفیه ده خوشا و غلامه جبابینه تابع اولمرا نام قره فرین ساریه
علی طر نام قریه واقع بر صحر خیدر چاوش و بر جدی مقدم محمد چاوش و جدره دید بمر اولغام و سر طر غطریا عامه
منهای اولوب سه او توزا قیم اچا نر ایلد زعفر اولغامه باغچه نی و بر فطله چاوش لغی و نر کیم کله تک بوز
بری طرفه بیکه اچ فیمه تقدیر اولغون صغیر مز با احمد حصه نقیله اولندی و بونر عامه اگر چه اولغ
مردانه نام بر نر شایسته و نر بیکه اچ لوه خلفا و دکر اولغام چاوش دخی و نر بیکه اچ اولغ
اوز جمعا اوله بیکه لجه صحر با فریون به احمد و حوی بیکه حصه نر بر نر نقیله اولغون بوز نر شایسته
وصایه اوله اولون فنض الیم دیر دکن مغز اولور که و بر مشروح اوز نر جمعا اوله اقرار بر نر کور اولور
و باها تصدیق ایدر چاوش سکر طکر اولور حوی ذکد و حوی اولغام شهر حصا تکظم عامه شاه فاکد

Oldur ki mahmiyye-i Trabzon mahallâtından Tekfurçayıri Mahallesi sâkinelerinden olub bundan akdem fevt olan Emine Hatun bint-i Mehmed Çavuş nâm müteveffiyenin sadriye oğlu Ahmet ve kızı Havva nâm sagir ve sagiresine kibel-i şer'iden mansub vasileri olan dergâh çavuşlarından babaları Ali Çavuş meclis-i şer'i hâzır-ı lâzımü't-tevkîrde kayınbabası olan Mehmed Çavuş ibn-i Ahmed Ağa muvâcehesinde bi't-tav'ü's-saf ikrâr ve itirâf idüb zevcem müteveffiyeye-i mezbûre'nin muhallefâtı verese-i mabeyninde tevzî' ve taksîm olundukda sağıran-ı mezbûrân'a muhallefât-ı müteveffiyeden Hoşoğlan cânibine tâbi' Zülmera nâm karye kurbunda Mesaniye Ali Çelebi nâm karyede vâki' bir haddi Haydar Çavuş ve bir haddi merkûm Mehmed Çavuş ve bir haddi Veli Bey oğlu ve bir tarafı tarîk-i âmm ile müntehî olup senede otuz akçe icâre ile tasarruf olunan bağçeyi ve bir kıt'a çayrılığî ve bir buçuk kilelik boz yeri dokuzbin akçe kıymet takdir olunub sağır-i mezbûr Ahmed'e hisse ta'yîn olundu ve bundan ma'ada Gürcüyyetü'l-asl Mihriman nâm bir (...) câriye ve dörtbin akçelik muhallefâtı ve zikr olunan câriye dahî dörtbin akçeye olmak üzere cem'an onyedi bin akçe sağıran-ı mezbûrân Ahmed ve Havva'nın hisse-i şer'iyelerine ta'yîn olunub mezbûrânın tarafından vesâyeten ve velâyeten alub kabz eyledim dedikde mukırr-ı mezbûrun vech-i meşrûh üzere sâdır olan ikrârına el-mukırr-leh el-mezbur vecâhen tasdik idicek mâ-vâka'a bi't-taleb ketb olundu hurrîre fî evâsıt-ı şehr-i Şa'banü'l-mu'azam sene semân ve selâsin ve elf.

طبروه ساکنه زبانه خاتونه ابنه زکایه بیچ مجلس شرع غیر لاریه التوفیق
جاریه معتقدی اولاده لیبور قومه دکنک فاطمه بنت عبد الله مودجه کسنت بالطوع
الله اولور و اولور با بابه متوق اولما یه کسنته منتقر زبانه اولور
ورقیه کسنته و برهه حرطب و برهه کسنته و برهه کسنته و برهه کسنته
دوس کسنته زبانه ملک منزله و باغچه و درعا اولور فاطمه سائر کسنته و غیره
تولیم اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
فاطمه بنته صحیح شرعیه ایلیم و کسنته و کسنته ایلیم اولور اولور اولور
ایله اولور و باغچه اولور فاطمه بنت ملک و کسنته اولور اولور اولور
نصف اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
زبور فاطمه بنته اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
معه اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
شعبه اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور

Trabzon sakinelerinden Ziyade Hatun ibneti Elhac Rüstem meclis-i şer'i hatırı'l-lazimü't-tevkirde câriye-i matukası olan işbu rafiü'l-kitab Fatma binti Abdullah muvacehesinde bi't-taviü's-saf ikrar ve itiraf idüb babam müteveffa Elhac Rüstem'den müntakil Zanisa nam karyede vaki bir haddi kinise ve bir haddi Ömer Çelebi ve bir haddi Mehmed Beşe ve bir canibi Murad Beşe mülklerine müntehi olan evi ve kinise kurbündeki mülk-ü menzili ve bahçeyi ve asmalu ağaçları sair eşcar-ı müsmire ve gayrı müsmireyi cem'ü't-tevabi ve'l-levahık ve taraik ve mürafıki ile ve bil cümle karye-i mezburede her neye mutasarrıf isem mezkûre Fatma'ya hibe-i sahiha-i şer'iyye ile hibe ve temlik ve tahliye ve teslim eyledim bade'l-yevm karye-i mezburede olan iki ev ve bahçe-i merkume

Fatma'nın mülkü mevhubesidir min baad alakam yokdur keyfe ma yeşa ve yehtar mutasarrıf olsun didikde mukırr-ı merkumenin vech-i meşruh üzere cari olan ikrarını mezbure Fatma bi'l-müşafehe tasdik idüb ben dahi alıb kabul ve kabz eyledim dedikden sonra sıhhate ikrarı ve hibeye ve teslim ve tesellümüne hükm olunub ma vaka gıbbe't-taleb ketb olundu tahriren fi selh-i Şa'banü'l-muazzam sene selase ve erbain ve elf.

محمد طرزون سکنه نيزان کلنو نيت عقد عام خانونا طرزن عثمانی ایجا اقراه اکيل اولوب نيزان کلنو نيت عقد عام
چلی ابن محمد و بائي ایچلی ابن رستم شهادتلي نيزان کلنو نيت عقد عام خانونا طرزن عثمانی ایجا اقراه اکيل اولوب نيزان کلنو نيت عقد عام
اولوب رقيه بيقمده اولانا ورده بويا قومه جاشلی دفتر کوزجا کوزجه اول باسکين بنت عبد الله موصوفه اولانا مومر باسکين موصوفه
اقترار اولوب کلام ادوب موکمه مومر کلنو خانونا اننو اضا اده موصوفه اولانا مومر باسکين موصوفه اولانا مومر باسکين موصوفه
ساقه و نيزان کلنو نيت عقد عام خانونا طرزن عثمانی ایجا اقراه اکيل اولوب نيزان کلنو نيت عقد عام خانونا طرزن عثمانی ایجا اقراه اکيل اولوب نيزان کلنو نيت عقد عام
بر ما وضعه اطلب کتبا اولدو حرم خانونا طرزن عثمانی ایجا اقراه اکيل اولوب نيزان کلنو نيت عقد عام خانونا طرزن عثمانی ایجا اقراه اکيل اولوب نيزان کلنو نيت عقد عام

Mahmiye-i Trabzon sakinelerinden Gülsüme bint-i Mehmed nâm hatun tarafından itk-ı atîü'l-beyanı ikrara vekil olub mezbureyi ma'arifet-i şer'iye ile arifan olan Osman Çelebi ibni Mehmed ve Bekir Çelebi ibn-i Rüstem şehâdetleri ile sabitü'l-vekale olan Ali Çelebi ibni Murad Beşe nam kimesne meclis-i şer'i hatürü'l-lazumü't-tevkirde merkume Gülsüme'nin cariye-i memlukesi olub rıkkıyetine mutasarrufe olan orta boylu kara kaşlı ve kara gözlü Gürcüyetü'l-asl Yasemin bintü Abdullah nam muvacehesinde ikrar-ı tam ve takrir-i kelam edib müvekkilem mezbure Gülsüme hatunun işbu evsaf ile mevsufe olan mersume Yasemin cem-i malından ifraz idüb hasbeten lillahi'l-ailyül âlâ taliben li marzati rabbi'l mevla tahrir ve itak ve rıkkıyetinden itlak eyledi bade'l-yevm sayir harair-i asliyat gibi hürre olsun didikde merkume cariyenin itkına ve hürriyetine hüküm bir le ma vaka gıbbe't-taleb ketb olundu hurrire fi tarihi mezbur. (Tahriren fi Evail-i şehr-i Rebiü'l-evvel erbain ve hamsin ve elf.

بود که دونه قضایه محمد بن محمود کیمسه معلیه ز جمع وزیر روشتا فخر سعادت تو عثمان صفدر کنگ
صفور علیا وزیر البه دیر و کلرینه مالاکو اولناه ایکار اسی کوله مترا البه کیمسه دونه
ذاریت کلیمت البه شاه صفور لار قیجا با ایکار اسی کوله مقابله کیمسه التمنیش طرف کاسر خودی
در دین بند اف فکر اولناه التمنیش خودی متراج الوب کوله اوده فخر ارا البه اولیجا
صدقه

Budur ki ... Kazasından Mehmed bin Mahmud nâm kimesne meclîs-i şer' de vezir-i rûşen-i zamir saâdetlü Ömer Paşa Hazretleri'nin huzur-ı âlîlerinde ıkrâr ve i'tirâf idüb mukaddema mülkümden iki re's abd-i memlûküm firar idüb Trabzon'da tutulmağla vezir-i müşârünileyhe virdiklerinde hâlâ zıkr olunan iki re's köle müşârünileyhin habsinden dahî firar etmekle müşârünileyh paşa hazretleri merhameten bana iki re's köle mukabelesinde altmış beş aded kâmil gurus verüb ben dahî zıkr olunan altmış beş gurusu bi't-tamam alub kölelerden zimmetini ibrâ eyledim dediği kayd-şud. (Tahriren fi Evail-i şehr-i Recebü'l-mürecceb li-sene sem'an ve selâse ve elf.)

محمد طرزة مملکتہ اور حاجی محمد سکا نندہ قسطنطنیہ ولد استورا بزناغ و فرجانی زید خط لایع التوقیر عبد معنی
اولاد نیشور افیہ الکتاب اعلیٰ ولد عبد سہ نای و فرجانی اولاد سیدہ بالطوط العساف او آرد و اعتراف ایدر
زمنوس نای زید و واقع رعد و و بر قدر صومہ مکندہ و بر جانبی بکلک فارج و بر طایطوس عامہ ضمیر ادلوب
نصفی بوندہ انص و بکر عبد معنی اولاد عبد زاید و بر و کادک و اصحاب ملک و سایر اشجار قتی و غیر منی
نصفی آفرین و فرج اعلیٰ اولاد بیک ندر ایچہ آکونہ اچہ بیو باغ قطن ایدر بیو ایدر قطن نیشور
در تاج بیو قمر و قلم العالیوا ملک شتر اسیدہ کیفیات و و جینا رسول اولاد و بر کبر صمدہ لوانہ نیشور و زاید
اد کتب کتب اولاد نیشور نیشور نیشور نیشور

Mahmiyye-i Trabzon mahallâtından Urgancı Mahallesi sükkânından Konstantin veled-i İstavrano nâm zımmî meclîs-i şer'î hatır-ı lazîmü't-tevkîrde abd-i mu'takı olan iş bu râfi'ü'l-kitâb Aslan veled-i Abdullah nâm zımmî muvâcehesinde bi't-tav'ü's-saf ikrâr ve i'tirâf idüb Zafanos nâm karyede vâki' bir haddi dere ve bir haddi Sava mülkine ve bir cânibi Beylik çayrına ve bir tarafı tarîk-i âmma müntehî olub nısfını bundan akdem diğêr abd-i mu'takim olan Mirza'ya virdiğim evini ve asmalı mülkünü vesair eşcâr-i müsmire ve gayri müsmirenin nısf-ı aharını dahî merkûm Aslan'a üçbin nakd-i raic fi'l-vâkt akçeye bey'-i bât-ı kat'i ile bey' idüb kabzı semenini takdim? ve teslim bey'-i mahdûd kıldım ba'de'l-yevm mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ-yeşa yehtar mutasarrıf olsun didikde sıhate ikrâra bey' ve şirâ'ya hükm olunub ketb olundu hurrîre fi't-târihü'l mezbûr. (fi Evâil-i şehr-i Ramazanü'l-mübârek li-sene sem'an ve selâse ve elf.)

ÖZGEÇMİŞ

Sabiha ALTINDEĞER 01.02.1988 tarihinde Gaziantep'in Oğuzeli İlçesinde dünyaya geldi. İlk Öğrenimini İnkılap İlköğretim Okulu'nda okumuş olup liseyi ise Açık Öğretim Lisesi'nde tamamladı. 2010 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı ve 2014 yılında bu bölümden mezun oldu. Yine 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yüksek Lisans eğitimine başladı. ALTINDEĞER bekâr olup, İngilizce bilmektedir.